OVER DE

ONDERVINDING

IN DE

GENEESKUNDE.

OVER DE

ONDERVINDING

IN DE

GENEESKUNDE,

DOOR

DR. JOH. GEORG RITTER VON ZIMMERMANN,

KONINKL. LIJFMEDICUS EN HOFRAAD IN HANOVER, LID VAN DE AKADEMIE DER WETENSCHAPPEN TE PETERSBURG EN BERLYN; DER GENOOTSCHAPPEN VAN GENEESHEEREN TE PARYS, LONDEN, EDINBURG EN KOPPENHAGEN, EN VAN DE MAATSCHAPPIJ DER WETENSCHAPPEN TE GÖTTINGEN.

Non ex vulgi opinione, sed ex sano judicio.

BACON.

VERTAALD UIT HET HOOGDUITSCH, NAAR DE DERDE UITGAVE, DOOR

A. POTGIETER,

HEEL- EN VERLOSKUNDIGE TE LEIDEN.

EERSTE DEEL.

Te Leiden.

BIJ J. C. CYFVEER,

1832.

Mein Grundsatz war immer: es sey viel leichter, das bischen Medizin zu lernen, und gelehrt zu werden, als gesunden Menschenverstand zu erlangen.

BALDINGER.

VOORBERIGT

VAN DEN

VERTALER.

De mij aangebodene gelegenheid wekte den wensch in mij op ter volvoering van de taak, die ik hier aan het oordeel mijner lezers opdraag. Hij, die met het oorspronkelijke van dit werk bekend is, zal van deszelfs belangrijkheid en nut, niet minder dan van de moeijelijkheid en de bezwaren aan eene vertaling daarvan verbonden, overtuigd zijn. Ofschoon ik aan zoo veel voortreffelijks weinig weet toe te voegen, zij het mij echter vergund, hier aan te merken, dat de schrijfwijze of stijl van ZIMMERMANN, *over het algemeen niet in verhouding staat met de keur en vruchtbaarheid van denkbeelden, zoo weelderig in zijn werk ten toon gespreid. Zulks verdient hier vooral opmerking voor die genen mijner*

beoordeelaars of lezers, welke ZIMMERMANN *het eerst uit deze vertaling mogten leeren kennen; bij name mag hij voorzeker bij iederen geneeskundigen bekend worden geacht, ten zij hij in de geschiedenis van zijn vak een vreemdeling ware. Ik wenschte bij de vertaling van dit werk zoo veel mogelijk aan het oorspronkelijke getrouw te blijven, ten einde daardoor het eigendommelijke van den schrijver, naar vermogen, mijnen lezeren terug te geven. Het zou wel kunnen gebeuren, dat ik, om deze reden, hier en daar de beschuldiging van eenige stroefheid bij de overdragt niet heb kunnen ontgaan: dan, men wete, dat* ZIMMERMANN *op vele plaatsen niet alleen moeijelijk te vatten is, maar dikwerf zelfs gezegd kan worden onverstaanbaar te zijn. Vaak vooronderstelt hij misschien te veel in zijnen lezer, en brengt hem daardoor niet zelden in groote moeijelijkheid om in zijnen geest te denken, den vertaler om daarin te schrijven. Eene andere reden van dit bezwaar moge hierin gelegen zijn:* ZIMMERMANN *was een Zwitser van geboorte. De hoogduitsche taal was bijgevolg eene aangeleerde voor hem, niet eene aangeborene. Hierbij verlieze men niet uit het oog, dat de zwitsersche taal gehouden wordt, van de hoogduitsche op het allerminst zoo veel te verschillen, als deze van de zoogenaamde plat-duitsche, en dat een Zwitser, die hoogduitsch in zijne spraak mengt, voor gekunsteld doorgaat. Alzoo hebben wij, meen ik, den sleutel tot vermelde eigenaardigheid van* ZIMMERMANN *in het schrijven. Men leze, inzonderheid, hetgeen daaromtrent gevonden wordt in eene bijdrage tot zijne* biographie *door* MARCARD, *een' hoogvereerenden vriend van* ZIMMERMANN, *tegen* WEICHMANN, *weleer zijnen ambtgenoot. Op eene plaats van dit geschrift (bladz.* 52), *alwaar deze,* ZIMMERMANN *met*

den lof van schoon te schrijven overlaadt, en hem daarin ook nog naauwkeurigheid toekent, merkt gene hieromtrent aan: »Niemand wusste besser als *Z.* dass er diesen Ruhm nicht verdiene."

Heb ik met deze aanhaling de zoo gemakkelijke krietiek, eenigermate voor mij mogen ontwapenen, van ZIMMERMANN *kan gezegd worden: dat het een lof voor eenen man is, wanneer men zijne gebreken kan zeggen, zonder dat hij ophoudt groot te zijn. —*

Draagt de beoefening van het schoone zoo veel bij tot verhooging onzer waarde als mensch, van ons zedelijk gevoel en bestaan, ja zelfs van onze Godsdienstige stemming: beschaving en oefening van den natuurlijken aanleg door de kennis der kunstregelen, hadden bij ZIMMERMANN *het gevoel voor het schoone meer en meer opgewekt en hem tot eenen hoogeren trap van volkomenheid gevoerd. Niettegenstaande dien hoogen trap, waarop hij stond, het toppunt van eer, waartoe het geluk hem had verheven, zag hij in zijn gedrag jegens anderen geenszins laag op hen neder, noch matigde zich eenen beslissenden toon jegens hen aan, of iets, hetgeen tot hun nadeel de geringste aanleiding konde geven. Mode, gewoonte en vooroordeelen bleven bij hem verre van het* forum *der geneeskunde verwijderd, noch verlamden den springveêr zijner morele kracht. Overtuigd, dat de geneeskunde bij niets anders dan bij de waarheid gewin kan doen, leert hij in de uitoefening daarvan den eenzamen weg der zoo dikwerf miskende waarheid en stille deugd te bewandelen. Het was heiligschennis in zijne oogen, in de vernedering van anderen een steunsel voor zijne oogmerken te zoeken of zijne grootheid op derzelver puinhoopen te bouwen. En wat de voortbrengselen van zijnen geest betreft: daaraan zijn wij den meesten dank verschuldigd; wij vin-*

den daarin den kern van zijne veel omvattende kennis door eene levendige verbeeldingskracht en den gloed van zijne genie *nieuw licht en leven bijgezet. In één woord: moge* ZIMMERMANN *den lof niet toekomen van schoon te schrijven, hem zal dien niet kunnen ontgaan van schoon en edel te denken. Behoeft de lezer somwijlen des te meer verstand, daar het in zoo vele, tot de geneeskunde behoorende boeken niet gevonden wordt, bij* ZIMMERMANN *zal men gelegenheid vinden, hetzelve uit te breiden, en menig nutten wenk kunnen opdoen, ter regeling van zijn gedrag, als waardig beoefenaar der geneeskunde; langs de wegen der natuur en der ondervinding, ons tot de ware beschouwing derzelve leidende. Gelijk een* LUIGI ANGELI van IMMOLA, *den jongen arts aan het ziekbed niet alleen de bekoorlijke buitenzijde van het eenmaal door hem, met zoo veel geestdrift gekozen vak schetst, maar hem ook met de teleurstellingen bekend maakt, die hem in het eigenlijk praktisch leven wachten; hem bij verongelijkingen moed inboezemt, daar de misleiding ligtelijk verdwijnt, en de waarheid onverhoeds aan het daglicht treedt, zoo ook maakt* ZIMMERMANN *(vergeten wij hier onzen scherpzinnigen en geestigen* VOSMAER *niet), ons opmerkzaam op de menschen, en leert ons, ook met betrekking tot de uitoefenaren der geneeskunde, van sommige de drijfvêren hunner handelingen kennen: Hoe de in de gunst van den grooten hoop staande helden der geneeskunde, door allerlei knevelarijen en winstbejag, niet zelden den jongeren, dikwijls alleen, omdat hij jong is, pogen te onderdrukken; hoe velen, gelijk* GALENUS *er bijvoegt, door het afleggen van complimenten des morgens, en het houden van gezelschappelijke smulpartijen des avonds, en door iedere andere soort van pluimstrijkerij, Doctors naar de mode worden.*

Aldus geheel hun leven in den engen kring hunner bekrompene begrippen ronddraaijende, en hunne denkbeelden op den leest der heerschende mode schoeijende, maken zij zich van de waarheid meer een spel dan eene ernstige zaak. Dit spel, merkt ZIMMERMANN *aan, is de staatkunde des geneesheers; besluitende: dat vele dingen, die men ziet gebeuren, niet te gelooven zouden zijn, indien het niet bekend ware, dat in de wereld de onverstandigste meeningen veelal de duurzaamste zijn.*

Hoe menigmaal, echter, de bedrieger aan het ziekbed de zege moge behalen op den verstandigen en geleerden geneesheer, de waarheid van het gezegde van HIPPOCRATES, *dat in gewone gevallen de onkunde des geneesheers, evenmin aan den dag komt als de onkunde van den stuurman, wanneer de zee bedaard en de winden goed zijn, en dat men bij zware stormen alleen den stuurman leert kennen, zal zich eenmaal boven list en logen verheffen.*

Ofschoon hier nog veel over ZIMMERMANN *zou bij te voegen zijn, en zulks eene aangename bezigheid voor mij zoude wezen, zoo kan men hier echter geene volledige* biographie *van hem verwachten.*

Zijn werk, in vier boeken verdeeld, waarvan de eerste drie dit deel der vertaling uitmaken, het tweede den inhoud van het vierde alleen bevat, zal dien grooten man van naderbij doen kennen.

LEIDEN,
den 1. *November*
1832.

A. P.

VOORREDE

VAN DEN

SCHRIJVER.

Voor drie jaren viel mij de eer te beurt als Koninklijk Groot-Brittannisch Hoogleeraar der beoefenende geneeskunde naar *Göttingen* beroepen te worden. De onmogelijkheid, die al te vereerende roeping te volgen, wekte den wensch in mij op, mij dezelve op eene eenzame, onbekoorlijke, en het vuur des geests uitdoovende plaats ook waardig te maken. Misschien veroorzaakt deze voorloopige proef bij de jongelingen, welker leeraar ik zoude geworden zijn, eenen niet onaangenamen indruk. Aan mijnen wensch beantwoordt dezelve echter niet.

Brugg, in het canton Bern,
den 1. *Junij* 1763.

BERIGT

VAN DEN

HOOGDUITSCHEN UITGEVER.

Sedert verscheidene jaren was de tweede, in 1794 verschenen uitgaaf van dit voortreffelijk boek uitverkocht. De veelvuldige aanvragen, inzonderheid uit Noordduitschland, getuigen, dat hetzelve vier en zestig jaren na deszelfs oorsprong nog nuttig is, en bewogen ons tot eene derde uitgaaf, in welke, op raad van een' uitmuntend' geneesheer, met uitzondering van eenige kleine taalverbeteringen, alles volstrekt onveranderd is gebleven.

Zurich, Junij 1831.

INHOUD.

EERSTE BOEK.

OVER DE ONDERVINDING IN HET ALGEMEEN.

TWEEDE BOEK.

OVER DE GELEERDHEID EN HAREN INVLOED OP DE ONDERVINDING.

DERDE BOEK.

OVER DEN WAARNEMINGSGEEST EN DESZELFS INVLOED OP DE ONDERVINDING.

EERSTE BOEK.

OVER DE ONDERVINDING IN HET ALGEMEEN.

EERSTE HOOFDSTUK.

Over de verscheidenheid onzer kennis.

Mijne denkbeelden aangaande de ondervinding, in de geneeskunde, zullen zich te gemakkelijker ontvouwen, wanneer ik het oog vestig op de verschillende bronnen onzer kennis.

Wij geraken tot onze kennis door de zinnen en het verstand. De zinnen nemen uit de oneindige menigte der voorwerpen, op het groote schouwtooneel der wereld, zoo veel zij vatten kunnen, en deelen den indruk daarvan aan het geheugen mede. Ik noem deze verzameling der zinnelijke en eenvoudige denkbeelden, de ruwe stof.

Het verstand vergelijkt, rangschikt en verbindt deze zinnelijke denkbeelden; het merkt derzelver onderlinge betrekkingen op, en vormt daaruit zamengestelde denkbeelden; uit deze, grondstellingen en gevolgtrekkingen, welke of ongedwongen uit eenvoudige en zekere grondstellingen voortvloeijen, of die men met de te zamengestelde krachten des verstands uit vele ingewikkelde, deels zekere, deels onzekere grondstellingen trekt.

De wetenschappen zijn naar de verscheidenheid dezer grondstellingen nog meer dan naar derzelver onderwerpen verschillende. Deze zijn duidelijk, eenvoudig en zeker; zij vinden overal ingang in onze ziel; zij gaan in dezelve zonder tegenstand over, en overtuigen, zoodra zij begrepen zijn; gene liggen dieper, en worden door middel van het verstand door de ondervinding voortgebragt; zij overtuigen, echter, niet zoo spoedig, vermits zij niet zoo gemakkelijk te begrijpen zijn. De kennis, welke uit duidelijke, eenvoudige en zekere grondstellingen voortvloeit, bevat een gedeelte der wiskunde: want alleen de zuivere wiskunde is zeker. De kennis der waarheden, welke men uit vele ingewikkelde, deels zekere en deels onzekere grondstellingen trekt, bevat hoofdzakelijk de zedeleer, de staat-, krijgs- en geneeskunde.

De geneeskunde, gelijk de opgenoemde wetenschappen en kunsten, is niet zoo zeker als de zuivere wiskunde, vermits bij hare bewijzen nog dikwijls twijfeling overblijft. Dezelve vordert het vlugste en scherpste verstand, dewijl zij zeer dikwijls op bloote waarschijnlijkheden berust, welker hoogste graad, zonder de uiterste scherpzinnigheid niet gezien wordt, en wijl de geneesheer, bij de gepaste aanwending van niet genoeg bepaalde grondstellingen, nog altijd een onderzoeker blijft.

Elke wetenschap stelt de kennis van eenvoudige denkbeelden ten grondslag. De onvermoeide vlijt zoekt uit de zedelijke en natuurlijke wereld de ruwe stof te zamen, en geeft dezelve den wijsgeer over. Deze doorloopt met scherpziende oogen den opgehoopten voorraad; hij onderzoekt, verwerpt, behoudt.

De ruwe stof kan nooit te overvloedig worden. Wij zijn dank verschuldigd aan den kortzigtigen verzamelaar, die alles te zamen raapt, — aan zijnen vernuftiger broeder, wiens aandacht voornamelijk door de bevallige zijde eener wetenschap wordt aangetrokken, —

en aan den grooten geest, welke, een' DEMOCRITUS, ARISTOTELES of BACON gelijk, van zijne hoogte afstijgende, de natuur uit alle gezigtspunten beschouwt, en aan de nakomelingschap de stof aanbiedt, welke, vooraf beproefd, eene vruchtbare bron wordt van algemeene begrippen en van met zekerheid erkende waarheden.

Met de toeneming der wetenschappen vindt elk bijzonder deeltje der bekende natuur deszelfs bestemming. De nakomelingschap zal de verzamelingen onzer leerscholen uit een scheuren, op nieuw te zamenschikken, kleiner en nuttiger maken. Men zal armer aan boeken, rijker aan denkbeelden zijn.

De wijsbegeerte alleen maakt de gewaarwordingen der zinnen nuttig, en den geest tot zijne verdere ontwikkeling geschikt, daar zij de kunst is, om het verstand in alle deszelfs onderzoekingen te bestieren, en de, door de zinnen verkregene, begrippen te verbinden en te regelen.

Dit gansche werk zal, over het algemeen, eene reeks der grondstellingen bevatten, welker kennis en toepassing de ondervinding is. Om echter de zeer bruikbare en in de uitoefening onmiddellijk vereischte regelen, uit gebrek aan voorbeelden, niet onbruikbaar en ter uitvoering ongeschikt te maken, zal ik den jongeling niet slechts leeren, wat de ondervinding in de geneeskunde is, maar hem ook langs de wegen der natuur tot de ondervinding leiden.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Over de valsche ondervinding.

De ondervinding is, volgens het algemeen vooroordeel, enkel een voortbrengsel der zinnen. Het verstand doet daar zoo weinig toe, dat al haar overdenken zoo stoffelijk schijnt als de zinnelijke gewaarwording.

Ik noem deze de valsche ondervinding, omdat zij uit ontoereikende, vlugtige en valsche waarnemingen voortvloeit, of ook uit ware gronden, valschelijk, getrokken wordt.

Men houdt in het algemeen de ondervinding voor de kennis eener zaak, die uit het dikwijls beschouwen van dezelve ontstaat. Een mensch, die veel heeft gereisd, heeft volgens deze grondstellingen de grootste ondervinding van de wereld; een officier de grootste ondervinding in het krijgswezen; eene oude ziekenverzorgster in de geneeskunde. Niets schijnt volmaakter dan een geneesheer, die vele zieken heeft gezien; niets is bij het gemeen eerwaardiger. Zonder te vragen, waarin de ware ondervinding bestaat, geeft men aan oude wijven en aan oude geneesheeren den prijs, welken men aan eene oude ondervinding moest geven. Men vraagt niet: zijn zij geleerd? zijn zij schrander? hebben zij *genie*? — Men vraagt: zijn zij oud?

Deze oordeelvellingen vloeijen voort uit het begrip, 't geen het onkundig gedeelte der menschen zich van den ouderdom vormt. Men vermoedt van een' oud' man, dat hij meer gezien heeft dan een jongeling, en besluit, dat hij meer nagedacht heeft, dewijl hij meer heeft gezien. Daarom vereert men onnadenkend, den onwaardigsten ouderdom; daarom verliezen de verhevenste eigenschappen en de schoonste daden hare waarde, wanneer men van hem, welke dezelve bezit of bedreef, zegt: hij is jong! Het eenige voorregt, 't geen de verdienstelijke jongeling den onwaardigen grijsaard niet betwisten kan, is het getal der jaren. De ondervinding wordt, daarom, aan dat ellendig voorregt verbonden, waarbij aan den ouderdom ten minste die toevlugt nog overblijft, de jeugd te onderdrukken, en, aan verdorde boomen, met derzelver onvruchtbare takken gelijk, den wasdom der jonge uitschietende loten te verhinderen.

De jongeling is ten aanzien van dat vooroordeel zoo veel te ongelukkiger, daar hij in de oogen van oude lieden altijd jong blijft. Ik heb onder weinig beteekenende verstanden zeer dikwijls opgemerkt, dat de jongeling, dien zij als kind gezien hebben, niettegenstaande alle de met hem plaats gevondene veranderingen, in hunne oogen steeds een kind blijft; naauwelijks kunnen zij zich onthouden, naar de roede te grijpen, wanneer hij dezelve reeds lang ontwassen is. De min van een' generaal, die twintig veldslagen heeft gewonnen, zal nog met vergenoegen zeggen: hij heeft in mijne armen geschreid.

De onkunde der bejaarde geneesheeren bedient zich van dat vooroordeel; hun ouderdom doet vermoeden, dat zij vele zieken hebben gezien; hunne onvermogende ondervinding is het eenige bewijs hunner stelling, de eenige steun hunner dwaasheid, de eenige borstwering, waar achter zij nog hunne naaktheid bedekken.

De ouderdom verschaft gelegenheid, het verstand uit te

breiden, doch niet ieder wil zulks; ook is ieders verstand daarvoor niet vatbaar. De ouderdom van een' waardig' geneesheer is een eerwaardige ouderdom: zijn roem vergezelt hem op zijne wegen; de hoogachting der jonge geneesheeren snelt hem te gemoet; zij noemen hem hunnen vader, hunnen leidsman, hunnen beschermgeest in gevaren.— Doch een ouderdom, die op eene roemlooze jeugd volgt, of de ouderdom van een' domkop is een niets beduidende ouderdom; de wijsheid kan het uitwerksel niet zijn van zeventig geesteloos doorgebragte jaren. Een onwaardige grijsaard is in mijne oogen niets meer dan een volwassen kind; zijne gansche sterkte is eigenzinnigheid; zijn tandelooze mond de bron zijner trotschheid. Oude domkoppen bedenken niet, dat zij reeds in 's moeders schoot oud waren.

Men ziet dus, dat de valsche ondervinding niets anders is dan het blindelings volgen van een' ouden slender (*routine*). Dezelve bestaat in den werktuigelijken omgang met eene wetenschap of kunst, welker grondstellingen men niet inziet; het gemeen gelooft, dat deze grondstellingen nutteloos zijn. Ik versta in dit gansche boek door gemeen (*le vulgaire*) zoodanige menschen, welke, onverschillig omtrent hetgeen men te allen tijde voor groot en waar gehouden heeft, en zelfs onvatbaar, dat groote en ware in te zien, alles, wat buiten den gewonen gezigteinder ligt, valsch zien, en evenwel een' zeer grooten ophef daarvan maken. Dit gemeen, nu, houdt die blinde oefening voor den grondslag der menschelijke kennis, en bijgevolg voor verstand.

Het bouwt de opvoeding der kinderen op dezen grondslag. Ten gevolge van den overgenomen slender moet de eenige toeleg des onderwijzers zijn, in plaats van het verstand zijns leerlings te openen, zijn geheugen op te vullen; in plaats van zijne oogen op alles, wat hem omringt, te vestigen, hem afgetrokkene denkbeelden van zaken voor

te houden, welke zij geen van beide begrijpen. ROUSSEAU zegt: men vult de hoofden der kinderen op met eene kennis, die het meeste opzien baart, die zich het gemakkelijkst laat uitkramen; het kind stalt deze waren uit, wanneer het op het onderzoek daarvan aankomt; de vader is verrukt; de zoon pakt ze weder in. Vandaar ziet men, dat kinderen, die men in de eerste jeugd bewonderd heeft, bij gevorderde jaren steeds in de middelmatigheid blijven, en dat anderen vorderingen in de wereld maken, die in hunne jeugd niemand bewonderde.

De kennis van den mensch, de kunst om te leven, die eerste der kunsten, de voornaamste bron onzer gelukzaligheid, is aan deze blinde leermeesteres toevertrouwd. Men wil, dat het zonder de minste voorbereiding mogelijk zij, deze verhevene kunst te leeren in den omgang van menschen, welke haar zelven niet verstaan.

Een jongeling, die zijne catechismus, zijne grammatica, zijne latijnsche en fransche woorden in het geheugen heeft, en misschien ook dansen kan, wordt eensklaps de wereld ingesmeten, alvorens men hem nog eenig zinnelijk denkbeeld van dezelve gegeven heeft. Vandaar beroemt zich eene menigte oude lieden op hunne ondervinding van de wereld, en zijn niet vatbaar, zelfs in de kleinste dingen het verborgene te zien, van een woord de bedoeling, en van de bedoeling de drijfvêren te vinden. Steeds in zich zelven en in zijne vastgewortelde begrippen ingeweven, bouwt de groote hoop van schoolgeleerde moralisten, regts- en godgeleerden, stelsels, wetten en valsche godsdiensten in de lucht, terwijl hij noch de natuur, noch de menschen kent. — Het is eene groote waarheid, en eene waarheid, welke in onzen tijd alle echte wijsgeeren prediken, dat, onder alle menschelijke wetenschappen, de nuttigste, en nog tot op dezen tijd, de onvolkomenste, de kennis van den mensch is.

De landbouw was sedert onheugelijke tijden gedoemd, om onder de handen der onkundige slaven van den dommen slender te zuchten. Het was niet te vorderen, dat de landman uit zich zelven, zonder de aanleiding der wijsgeeren of de begunstiging der vorsten, de natuur zou onderzoeken. Hij heeft over het algemeen niet meer verstand, dan hij tot spitten en ploegen, zaaijen en oogsten behoeft; en even daarom heeft hij ook geen verstand genoeg om te gehoorzamen. De kracht des vooroordeels is zoo groot, dat ook de ellendigste boer het bekoorlijke der vrijheid in koppigheid zoekt. Hij zegt: Ik zou het niet geloofd hebben! wanneer eene meer doeltreffende bebouwing van het land in één jaar meer opbrengt, dan de zijne in tien; doch hij wil liever verhongeren, dan de gewoonte zijns vaders niet te volgen. De Minorkaner, in plaats van zijne boomen te enten, vergenoegt zich, tot den Engelschman te zeggen: Niemand weet beter, dan God, hoe de boomen moeten groeijen. Daarom heeft eene verlichte menschlievendheid een aanzienlijk getal van ware wereldburgers bewogen, om den landbouw aan deze waanwijsheid te ontrukken. Sedert eenige jaren volgen ook verscheidene genootschappen van vaderlandslievende menschen dit verheven voetspoor bij ons. Wij beslissen niet of de menschen door koorn en ploeg het eerst beschaafd en voor altijd ongelukkig geworden zijn; wij beginnen slechts te begrijpen, dat wij met een weinig aarde en ijzer veel gemakkelijker leven kunnen, dan de hongerige Spanjaard met zijne vloten en zijn goud. Echter nog stelt het blinde vooroordeel de oude gewoonte boven de redelijke bedoelingen dier genootschappen: Mist boven list.

De handwerksman kan niet beter zijn dan de boer. Hij weet niets meer, dan zijn voorganger hem gewezen heeft, en begeert ook niets meer te weten; zonder bekwaamheden en zonder kunst oefent hij zijne handen

onveranderlijk in denzelfden arbeid; onbekend met de uitvindingen van anderen, zoekt hij geen nieuw licht, daar hij aan het oude genoeg heeft; hij vraagt naar geene korte wegen, omdat hij aan den langen gewoon is; zijne handgrepen maken zijne gansche kennis uit. De beste regters in dezen vonden in Parys onder duizend ambachtslieden naauwelijks twaalf, die zich duidelijk aangaande hunne werktuigen en hunnen arbeid verklaarden; vele kenden de werktuigen niet, die zij sedert veertig jaren dagelijks gebruikten.

Rousseau noemt zulk een' ambachtsman een werktuig, dat een ander werktuig bestuurt.

De Staatkunde, die koningen tot menschenvrienden of roofdieren maakt, en het geluk der wereld verzekeren of verwoesten kan, is volgens het oordeel van vele staatsdienaars en van vele overheidspersonen, een handwerk; en een hersenloos kladschrijver, die de *expeditie*-kamers van alle regtbanken doorloopen heeft, een staatsman. Socrates heeft het reeds gezegd en Lord bolingbroke heeft het herhaald: men mag geene wetenschap of kunst uitoefenen, zonder daarvan de minste kennis te hebben, behalve de staatkunde. Mij dunkt, elke stand heeft zijne *empirici*, maar, de staatkundige de meeste.

De Krijgskunde, welke de regten der menschheid verdedigen moet, wordt door velen in de *routine* gezocht. De meeste gelooven, dat het geringste verstand daartoe voldoende is, zoo men slechts moed bezit. Zeer zelden komt in het hoofd van een' officier op, dat zij eene menigte van kundigheden veronderstelt, waarvan vele ook met de geleerdheid in verband staan. De minsten gelooven, met den ridder folard, dat dezelve slechts voor onnadenkende hoofden een handwerk en voor diepdenkende eene wetenschap is, of met den graaf algarotti, dat zij een leerstelsel is over de wijze, hoe men

aanvallen en zich verdedigen moet, hetgeen, wel is waar, op de ondervinding is gegrond, doch op eene, door middel van het strengste onderzoek des verstands, tot grondstelling gebragte ondervinding aller tijden en volkeren. Volgens het zegevierend vooroordeel gelooft men van eenen luitenant, die tien likteekenen toont, en van eenen pijper, die twintig veldtogten gezien heeft, dat zij ondervinding hebben.

De Geneeskunde, eindelijk, is in de oogen der meeste menschen niets meer, dan het toevallig geluk, voor iedere klagt een voorschrift te hebben en dus eene loutere *empirie*. Een *empiricus* in de geneeskunde is een mensch, die, omtrent de natuurlijke geschiedenis, de teekenen en oorzaken der ziekten, de aanwijzingen en methoden, en, voornamelijk, omtrent de ontdekkingen aller tijden en volkeren, zich niet bekommerende, naar den naam eener ziekte vraagt, alle zijne geneesmiddelen naar de rij af, op goed geluk geeft, zijne gewoonte volgt en zijne kunst miskent. De ondervinding der *empirici* is altijd valsch, daar zij hunne kunst uitoefenen zonder dezelve te verstaan, en recepten van anderen afschrijven, zonder te weten, waar en waarom men dezelve gebruikt. In de alleroudste tijden moest men de ziekten zien, eer men er over denken kon, en daarom willen de *empirici*, tegenwoordig, nog altijd zieken zien, doch nooit onderzoeken, wat zij zien, en nooit weten, wat zij doen. Zij versmaden alle onderrigt, verwerpen alle grondstellingen en gelooven zelfs, dat hun alles, wat wetenswaardig is, door den hemel is ingegeven. Voor eene kleine verbinding van denkbeelden zijn de *empirici* veelligt niet onvatbaar, maar deze verbinding strekt zich slechts tot de algemeenste en handtastelijkste voorstellingen der zinnen uit. Hunne redeneerkunde is die der eerste menschen en dieren.

Het is niet moeijelijk, de oorzaken der aangevoerde

vooroordeelen te vinden. De eerste en de voornaamste ligt in de ligchamelijke begrippen, welke men zich van de ondervinding maakt. Een zeer groot wijsgeer heeft het gezegd, en ik stem het toe: geen mensch kan door nadenken uitdrukken, met welk eene snelheid en in welk eene rigting de arm bewogen moet worden, om met een' steen een verwijderd doel te treffen: door de oefening verkrijgt men deze vaardigheid. Men leert, wel is waar, door de oefening zoo wel een' snaphaan bestieren als een' hamer of eene bijl; doch sedert lang is men overtuigd, dat het even bespottelijk is van de oefening alléén, eenen veldheer te verwachten, als een' PALLAS onder de handlangers eens metselaars, of eenen NEWTON onder eene nachtwacht.

De handwerken worden door oefening geleerd, doch men kan den handwerksman begrippen geven, die hij door de oefening niet verkrijgt. Het gemeen verwart de uitoefening der geneeskunde met de gewone uitoefening van handwerken; eene wetenschap van het verstand, met eene vaardigheid der vingeren.

Men bemint den ouden slender, wanneer men al, wat nieuw is, haat. Oude lieden roemen dikwijls zeer het verledene, opdat men gelooven zou, dat er in hunnen tijd geene domkoppen gevonden werden, indien zij bij ongeluk niet het tegendeel bewijzen. Elke nieuwe waarheid is hun ten afkeer, dewijl dezelve hunne vooroordeelen tegenspreekt; zij willen niet, dat anderen verstandiger zullen zijn dan zij; zij boeijen zich aan hunne oude wegen vast, opdat niemand hen op nieuwe voere; of zij houden alle, van hunne voorvaderen tot op hen bijgeblevene inrigtingen voor onverbeterlijk; hun geweten laat hen niet toe, daarvan af te gaan: onze ouden hebben het zoo gedaan en onze ouden dachten ook. Ieder domoor verwart de waarheid met de oudheid, het valsche met het nieuwe; houdt het nieuwe, of-

schoon het waar is, voor valsch, en het valsche, omdat het oud is, voor waar; of bespot, ten minste, elke nieuwe waarheid, omdat zij nieuw is, als of dezelve niet oud genoeg ware, wanneer zij waar is. Ik ken zelfs goede verstanden, die slechts daarom een boek niet lezen, omdat het nieuw is; die slechts daarom van een geregt niet eten, omdat het nieuw is; die slechts daarom eenen weg niet begaan, omdat zij denzelven nog niet bewandeld hebben. Zij beminnen hunne eenmaal opgevatte begrippen, hunnen aangenomen' smaak, hunne vastgestelde gewoonten zoo zeer, dat zij ieder mensch, die hun iets anders begrijpelijk wil maken, evenzeer haten, als de Ierlanders de Engelschen, welke hen door strafwetten dwongen, hunne paarden niet langer naar de oude sleur bij den staart op te toomen.

Men bemint den ouden slender, omdat het voor zeer onachtzame, zeer in verstand beperkte, zeer trage, domme of oude lieden gemakkelijk is, datgene te doen, wat zij altijd gedaan hebben. Het is gemakkelijker, de dwaling te volgen, dan de waarheid te zoeken; zijne inzigten op hoogen prijs te stellen, dan aan dezelve te twijfelen; aan het blinde toeval overgegeven, besluiteloos van den eenen zieke naar den anderen te slenderen, dan de wijsheid der oude en nieuwe wereld, gelijk wedloopers in de spelen, na te jagen. Het is gemakkelijker, gelijk de oude methodisten, alle ziekten tot drie grondstellingen te bepalen, en allen dezen ziekten drie recepten tegen te stellen, of, naar de wijze der *empirici*, alle regels te verwerpen, dan de geneeskunde grondig te bestuderen. Het is gemakkelijker, gelijk onze geneeskundige wijven, nu eens een enkel boek, dan weder een enkel middel aan te kleven, en alle menschelijke kennis, welke in dat boek niet gevonden wordt, alle middelen, welke aan dat middel niet gelijk zijn, te verwerpen. Het is gemakkelijker, door

eene lage inschikkelijkheid, de domme goedkeuring van den grooten hoop te zoeken; door vleijerij, of door omgekochte vrienden en vriendinnen zijnen lof te laten uitbazuinen, en door de bitterste en laagste lasteringen de belooning der verdiensten van anderen te verguizen, dan zelf verdienste te verwerven. De geneesheeren der Chiriguanen blazen om het bed der zieken, ten einde de ziekte te verdrijven. Het gansche volk is overtuigd, dat de geneeskunde in dezen wind bestaat; de Chiriguaansche geneesheeren zouden de zoodanige zeer slecht ontvangen, die hun deze gemakkelijke methode moeijelijker zochten te maken. Zij weten genoeg, wanneer zij blazen kunnen.

De slender, eindelijk, vindt onder de groote menigte bijval, dewijl ieder dom geneesheer denzelven goed noemt, en ieder opgeklaard geneesheer denzelven verwerpt. Een geneesheer, die aan domkoppen behagen wil, moet eene slechte, gemeene en lage ziel zijn. Geen mensch is onder dezulken, in alle zijne ondernemingen, zoo gelukkig en zoo gezegend, dan een domkop; dat gedienstige karakter opent hem het binnenste hunner harten; alles, wat aan hem gelijk is, vereert hem, daar ieder in hem zich zelven vereert; alles, wat onkundig en dom is, gelooft hem, daar hij ook gelooft, wat iedere domkop gelooft. Men heeft reeds lang erkend, dat de eigenliefde der menschen ons bemint of haat, ons eert of veracht, onze waarde beslist en ons beoordeelt. Elk opgeklaard verstand maakt zich zijne regters tot vijanden, daar hij er zich niet op toelegt, hunne eigenliefde te winnen. Ook wordt elk opgeklaard verstand door domkoppen verfoeid, daar het hun niet tracht te behagen; daar het hunne overgeërfde vooroordeelen en aangenomene dwalingen verwerpt; daar het in alles, slechts dat goede, dat ware, dat schoone en dat groote, goed noemt, 't geen zij verwerpen; hoe verhevener en fijner

dus de wijze van denken van eenen geneesheer is, des te zekerder schijnt alles, wat hij goed noemt en doet, in de oogen van domkoppen, onzin. AGATHIAS gedenkt in zijn geschiedboek den *empiricus* URANIUS, die zonder wetenschappelijke kennis en zonder gezond verstand, de onbeschaamdste aller menschen geweest is in het redeneren over dingen, die hij niet verstond. Deze URANIUS ging in het gevolg eens afgezants van Konstantinopolen naar Perzië, en beviel den koning COSROES zoo buitengewoon, dat COSROES, die de toenmaals beroemdste wijsgeeren der Grieken beroepen en ontslagen hebbende, beleed, een zoo helder en doordringend verstand, als dat van URANIUS, in zijn leven niet gezien te hebben. De oorzaak van die buitengewone goedkeuring, voegt AGATHIAS er bij, is duidelijk: wij gevoelen alle in ons zelven eene heimelijke neiging, eene zekere liefde voor zoodanig verstand, hetgeen 't meest overeenkomt met het onze, en eenen afkeer van datgene, hetwelk het onze overtreft.

De vooringenomenheid met den slender heeft alzoo de overhand genomen, dewijl men zich van de ondervinding slechts ligchamelijke begrippen vormt; omdat men al, wat nieuw is, haat, en het gemakkelijk is den gewonen slender te volgen en, eindelijk, omdat alle domkoppen onder de geneesheeren denzelven goed noemen, en ieder opgeklaard geneesheer denzelven verwerpt.

Het is vernederend voor den mensch, wanneer wij de menigte der vooroordeelen nagaan, welke het woord der onkunde, der domheid en des bijgeloofs prediken en hun rijk op aarde vestigen. Doch het is nog bedroevender, dat deze vooroordeelen tegen onze eigene ingewanden woeden; dat ons geluk, onze gezondheid, ons leven van dezelve een slagtoffer worden. De aangevoerde vooroordeelen ten opzigte van den slender en de daaruit ontstaande verkeerdheid van begrippen, omtrent

het ware en goede, telen een kwaad van het grootste gewigt.

Zij zijn voor de gansche menschelijke zamenleving gevaarlijk. De blinde eerbied voor oude slenders en aangenomene gewoonten verwekt eene, voor de schoonste gaven, doodelijke traagheid, eene traagheid, die voor altijd de gedachte verbant: wij verkeeren misschien in dwaling. Onbekommerd, omtrent hetgeen betere verstanden leeren; te hoogmoedig, zich aan nieuwe regelen te onderwerpen, zoekt elke domkop de wijsheid aller tijden in zich zelven; zijn stok is zijne leidstar, en zijne geprezene ondervinding eene vermenigvuldiging van dezelfde gebreken. De vorst zoekt in zijne *expeditie*-kamers zijne staatsdienaars; onder zijne *invaliden* zijne veldheeren; die het meeste papier beklad, die de meeste veldslagen heeft aangezien, moet wetten geven en veldslagen winnen. De algemeenst nuttige voorslagen, waarvan de voortreffelijkheid in aller oogen straalt, worden verworpen, dewijl dezelve op nieuwe kundigheden en nieuwe leerwijzen gegrond zijn, tot welker uitoefening men zou moeten vergeten, 't geen men weet. Alles, wat ten beste der maatschappij wordt uitgevonden, de verhevenste gedachten der menschenvrienden worden door deze *Inquisitie* veroordeeld, dewijl men niet nog eenmaal leerling worden wil, nadat men dertig of veertig jaren meester is geweest; of dewijl men, gelijk de onbekeerden van Louisiana, die in hunnen mannelijken ouderdom de christelijke godsdienst niet aannemen willen, zich voor de uitoefening van zulke zware regelen te oud acht. Alle wetenschappen en kunsten, de regtvaardigheid en de menschelijkheid versterven onder de heerschappij van den ouden slender, wanneer men, met de begeerte, om de waarheid geëerd te zien, de magt niet heeft, dezelve te doen eeren.

Zij slaan de jeugd ter neder. De minsten hebben

bij deze algemeene wanorde moeds en krachts genoeg, om hun vuur en vlijt in de verdrukking te sterken; om de lente huns levens eene nachtlamp te wijden; in roemlooze dagen den onzin het zwaard uit de handen te rukken; den schepter der domheid te verbreken; die honderdkoppige slangen, met verachting hunner rust, van hun geluk en van hunnen goeden naam, te vervolgen. Van alle kanten omsingeld, van alle kanten gewond, vervalt de verdrukte jongeling in de middelmatigheid, wanneer hij aan eene betere toekomst wanhoopt; zijne krachten begeven hem; hij verzinkt in het stof, om zich onbeklaagd daarin te wentelen, wanneer de hemel hem in het zinken niet opheft.

Zij hinderen de vorderingen der geneeskunde; het gemeen denkt niet na; het neemt in de nietigheid van deszelfs begrippen zonder onderzoek aan, wat diegene zegt, welke het ongeluk heeft aan hetzelve te behagen, en men bevalt hetzelve niet, wanneer men niet denkt of schijnt te denken, gelijk het zelf doet. Een verstandig geneesheer heeft slechts bij verstandigen ingang: hij kan niet wijs onder dwazen zijn; zijn oordeel over de ziekte, zijne geneeswijze, zijne middelen worden met verachting verworpen; alle kunstgrepen van den gemeensten laster en van de schaamteloosste laagheid worden uit het woordenboek der *furien* tegen hem bij een geraapt; onvermoeid, en onbedwingelijk gelijk de tong van een zinneloos wijf, noemt de vergode domheid, dat hij een giftmenger is en geene ondervinding heeft, omdat hij niet denkt gelijk zij. Egypte had tot op de tijden der Mammelukken, geneesheeren, die met verstand en ijverige getrouwheid hunne goddelijke kunst uitoefenden. Deze tirannen, echter, deden, als lieden van slechte opvoeding, de uiterste wreedheid de belooning der beste pogingen dier geneesheeren zijn. In hunne diepe onkunde begrepen de Mammelukken

de regels der kunst niet. Wanneer zij de geringste pijn leden, bevolen zij, met onmenschelijke woede, dat men helpen zou, en van alles, wat helpen kon, deden zij niets. Door den eigenzin dezer onbekwame, doch oppermagtige regters overweldigd, waren die geneesheeren, niet meer met oogmerk om te genezen, maar met oogmerk om te bevallen, op *empirische* geneeswijzen bedacht. Onbekommerd omtrent de hoofdkwaal, zorgden zij voor bijzondere toevallen, verzachtten de smarten, lieten de ziekte aan de natuur, en den woedende aan zijn lot over. Deze wijze van handelen beviel, en de geneeskunde is sedert dien tijd in Egypte, 't geen zij, meerendeels is, een wijvengezwets.

Zoo min als men bij een' kruipenden kunstenaar, tot alle knevelarijen in staat, en iedereen vleijende, het ware *genie* vindt, even zoo min treft men het aan bij een' geneesheer, die eene lage, allerhande soort van vernedering verdragende ziel heeft; die met elken gek dwaas is, van iederen domkop zich de wet laat stellen, elke geneesmeesteresse vleijen en elken afgod offeren kan. Galenus, die reeds in zijn' tijd, door eenen met alle wetenschappen en kunsten versierden geest, eenen buitengewonen roem verworven had, beklaagt zich met eene soort van bitterheid, hoe hij zeer velen, door het afleggen van complimenten des morgens, door gezelschappelijke smulpartijen des avonds, en door elke andere soort van vleijerij, geneesheeren van de mode zag worden, en met den algemeensten bijval tot den hoogsten trap van roem stijgen. Vandaar komt het, voegt galenus er bij, dat men de schoone wetenschappen en de wijsbegeerte, dat is, eene geleerde opvoeding, voor den geneesheer hoogst onnut acht, en dat niet slechts de geringste lieden hun handwerk verlaten, om zich in de klasse der geneesheeren te wagen, maar dat zelfs zoodanigen, die de mengsels gereed ma-

ken voor de zalfverkoopers, of, gelijk men in onze dagen zeggen zou, de apothekers, stout genoeg zijn, zich den naam van geneesheer aan te matigen en met ware geneesheeren om den voorrang te wedijveren. PLINIUS heeft zeer wel gezien, dat ieder gemeene kerel slechts behoeft te zeggen, dat hij geneesheer is, wanneer hij wil, dat men zulks gelooft.

Deze, sedert lang door gewoonte in zwang gekomene denkwijze, is een gevolg der handwerkmatige begrippen, die men zich te allen tijde van de geneeskunde heeft gevormd. Ik heb in eene zeer beschaafde stad van den voornaamsten geneesheer aldaar, tot zijn' roem hooren zeggen, dat hij zoo buigzaam was als een kamerdienaar. Voor zulk eene buigzaamheid is voorzeker een geneesheer, die edel omtrent zijne kunst, waardig over zich zelven, en regtschapen omtrent den zieke en de omstanders denkt, niet vatbaar. Daarom is hij veracht; daarom zoekt hij in de vergankelijke goedkeuring der zieken zijnen roem niet, en daarom wordt de vordering der geneeskunde verhinderd, wanneer zoodanige geneesheeren, door welker vernuft dezelve het meeste gewin zou doen, dezelve het minste behartigen.

Dit kwaad is voornamelijk in Engeland algemeen, waar de grootste geneesheeren dikwijls veel liever hunne uren van rust aan de schoone wetenschappen, aan de wijsbegeerte en aan de wiskunde toewijden, dan aan de geschriften, door welke zij den voortgang der geneeskunde zouden kunnen bevorderen. BACON zegt: bij het ziekbed zegeviert zeer dikwijls de bedrieger, en der verdienste wordt schande aangedaan; want het gemeen heeft te allen tijde, elk oud wijf en ieder' kwakzalver als geborene mededingers der beste geneesheeren beschouwd, en dezelve waardig gehouden, met dezen om den voorrang bij het ziekbed te wedijveren. Vanhier is het, naar BACON's onverwerpelijk oordeel, gekomen, dat zulk een geneesheer met SALOMO tot zich zelven zegt: »gaat

het met mij, gelijk het met de dwazen gaat, waarom zou ik er mij dan op toeleggen, om wijzer te zijn?" Daarom zijn zij begonnen, door middel van andere wetenschappen en kunsten, achting en eer te zoeken, aangezien de middelmatigheid in de geneeskunde het even ver brengt, als de hoogste graad van volkomenheid. BACON merkte maar al te wel aan: dat de langdurigheid eener ziekte, de bekoorlijkheid des levens, de ijdele flikkering der hoop, en de aanbevelingen der vrienden van eenen kwakzalver, als zoo vele beweegredenen zijn, om de laagste wezens boven de beste geneesheeren te stellen, en zulks te meer, wijl een gemeene kerel altijd meer belooft, dan de beste geneesheer.

FREIND, die reeds in zijne jeugd, den naam van een' der grootste geneesheeren en der beste schrijvers had verworven, die als een lid van het Parlement van Engeland, wegens hoog verraad aangeklaagd, in de gevangenis werd geworpen, omdat hij den staatsdienaren in het Parlement de waarheid had gezegd, en die als lijfarts der gemalin van GEORG den tweeden, met roem en eer bekroond, stierf, maakt hetzelfde besluit en heeft juist dat lot ondergaan. Men kan dit lezen in eenen brief aan zijnen, door de *empirici* en door het gepeupel verachten hartevriend Dr. MEAD, die tot in zijn vijf en tachtigste jaar den hoogen rang van den eersten en den grootsten geneesheer in Londen behield; als een man van den fijnsten smaak, door het hof en den engelschen adel geëerd, en als een vorstelijk aankweeker van wetenschappen en kunsten, door alle geleerden en kunstkenners verheven werd, en welke, met één woord, als burger een waar koning en als geneesheer een wezentlijk redder was.

De bij voorkeur bewezene achting aan de gemeenste kerels onder de geneesheeren, zegt FREIND, in dezen brief, is de oorzaak, waarom reeds sedert lang zeer

vele geneesheeren, die van hunne geleerdheid en derzelver *genie* in de geneeskunde reeds blijken hadden gegeven, zich meer door iedere andere kunst, dan door de hunne zochten te onderscheiden, en waarvan vele, als schrijvers in andere vakken van menschelijke kennis, zelfs diegenen zijn vooruit gegaan, wier beroep het was, daarin uit te munten. Daar zij de onbillijke beoordeelingen, welke de menschen over hen, als geneeskundigen, gewoon zijn te doen, nagingen, wilden zij zich veel liever in andere takken van menschelijke kennis eenen roem zoeken, welke in de geneeskunde alléén het gepeupel der geneesheeren ten deel valt.

De vooroordeelen voor de blinde gewoonte begunstigen de onkunde. Gelijk alle kleine geesten, kunnen de *empirici* het onloochenbaar gevoel hunner geringheid niet geheel dooden; zij verstommen, wanneer men van zaken spreekt, die hun verstand te boven gaan; doch zij zwetsen in gezelschappen van bekrompener zielen des te meer, daar zij voornamelijk de kunst verstaan, om zonder denkbeelden te zwetsen. De toehoorder is verrukt; zijne stem wordt de stemme des volks, en deze verdringt de stem van het verstand en der waarheid. Blind voor alles, wat beter oogen te allen tijde en onder alle volkeren gezien hebben; onwillig om de oorzaken te doorgronden, waaruit hunne handelingen voortvloeijen, oefenen zij hunne nietswaardige kunst met eene moorddadige ligtzinnigheid uit. Stout door hunne trotsche onkunde erkennen zij geene wetten; zij werpen de grondstellingen om; stichten allerwegen verwarring, en stappen over alle hinderpalen heen, omdat zij geene hinderpalen kennen. Gevoelloos voor de uitvindingen van anderen, draaijen zij hun geheele leven in den kleinen kring hunner duistere begrippen rond. Onbekommerd omtrent de eeuwige en onveranderlijke wetten der natuur, welke slechts de *genie* door de ondervinding

bereikt, willen zij de menigvuldige en onderling verwarde toevalligheden der stoffelijke wereld, volgens hunnen blinden slender begrijpen en in de donkere holen hunner onkunde voor priesters der natuur worden gehouden. Hun gansche leven is eene eindelooze herhaling van dezelfde misslagen, van hetzelfde geloof en van dezelfde halsstarrigheid. Zij zinken tot het dierengeslacht, daar de streelende bijval van het waardigste gedeelte der menschen, een duurzamer en slechts de ware kunde kroonende roem, geurlooze bloemen voor hen zijn. Zij zijn barbaren, de wijsheid aller tijden en volkeren verwerpende; gezworene vijanden van alle menschelijke kennis, welke ten eenemaal het vernuft verbannen, omdat het uit hunnen handel verbannen is; hunne vergode ervaring is blind, dom en valsch, dewijl dezelve steeds op ongenoegzame, oppervlakkige en valsche waarnemingen berust, en tot niets als tot valsche en avontuurlijke gevolgtrekkingen leidt. Zij weten eene zaak bij ondervinding: want hunne moeder heeft dezelve verzekerd, en overgrootvader heeft dezelve gezien. Zij is eenmaal gebeurd, bij gevolg zal zij altijd gebeuren; dit is na dat geschied, bijgevolg is dat de oorzaak van dit; het gansche publiek verhaalt de zaak zoo, bijgevolg is dezelve waar.

Zij begunstigen de kwakzalverij. Des menschen afkeer van een naauwkeurig onderzoek, verbonden met de neiging tot alles, wat hem vleit, en zijne daaruit voortvloeijende bereidwilligheid om zich te laten verleiden, zijn de oorzaken, dat hij verleid wordt. Een geneesheer wordt een kwakzalver, wanneer hij, in plaats van geleerdheid en vernuft te bezitten, slechts verwaand is. De meeste menschen hebben verkeerde begrippen van de geneeskunde; somtijds is een geneesheer, die door redelijkheid en kunde niet bevallen kan, gedwongen, zijne denkbeelden op de leest der heerschende mode te schoei-

jen, en zich van de waarheid meer een spel dan eene ernstige zaak te maken; dit spel is de staatkunde des geneesheers. Zonder staatkunde bereikt zelfs de verdienste haar doel niet, daar men liever valsche verdienste, dan ware regtvaardigheid huldigt.

Een kwakzalver is een bedrieger, die van de dwaasheid der bedrogenen leeft. Men ziet fijne en grove kwakzalvers; gene winnen de dwaze helft onzer natuurgenooten met verstand; deze bedriegen door de laagste kunstgrepen en het schandelijkste misdrijf. De menigte der bedriegers getuigt van de menigte der dwazen. Hoe meer een kwakzalver tot leugen en bedrog geschikt is, des te zekerder is hij, van de wereld te misleiden. Van de menigte zijner beloften wordt veelligt toch ééne bewaarheid, daar hij zoo veel liegt, dat hij toch somtijds de waarheid treffen moet. Gelukt het hem, dan verheft hij zich boven alle geneeskundigen in de wereld; is hij ongelukkig, dan durft de zieke zich niet beklagen, uit vrees van zich bespottelijk te zullen maken. Van alle menschen kan een grove kwakzalver alleen, aan het gemeen het nieuwe geliefd maken: want het nieuwe bevalt slechts het gemeen, wanneer het van de wegen der natuur en der waarheid afwijkt, de verbeelding betoovert en het gezonde verstand in de war brengt. Een geneesheer, die met averegtsche methoden en wonderbare middelen praalt, is veel meer gezocht, dan een geneesheer, die de effene wegen der natuur bewandelt. De zieke laat veel liever zijn leven over aan een mensch, zonder kunde, zonder redelijkheid en zonder hoop, die door de stoutheid zijner beloften, door de geheimhouding zijner middelen en door de eenvoudigheid des lijders zijne fortuin zoekt te maken. Een nieuw aangekomen kwakzalver brengt eene gansche stad in beweging, indien zijne beloften regt opgesmukt zijn. Men ligt de vensters uit, men neemt de pannen van de daken, om den groenen ezel te zien.

Grove kwakzalvers bedienen zich op eenmaal van alle mogelijke kunstgrepen en onbeschaamdheid, daar zij, voor het geringste gevoel van redelijkheid onvatbaar, hunne beurs voor hunnen god houden. Zij gevoelen hun groot onvermogen, om op de moeijelijke wegen der waarheid en deugd te gaan, en nemen daarom heimelijk aanslagen en kabalen, die een regtschapen geneesheer veracht, te baat. Overtuigd, dat een goed orakel slechts door schelmstukken voorwaarts komt, treden zij met de heffe des volks tegen zoodanige geneesheeren in verbond, welke nog den eenzamen weg der miskende waarheid en der oude deugd gaan. Zij kiezen luije, schaamtelooze, veeltongige, tot alle soort van laagheid bekwame, en van alle zedelijkheid en deugd ontbloote bespieders uit, die elke goede gedachte, welke ergens ten voordeele van ware geneesheeren opstijgt, plotseling verstikken. Zij zelven zoeken achter den rug en opentlijk, onder de hatelijkste verwijtingen, steeds door valsche hoopgevingen en de belofte, om zware of ongeneeslijke ziekten door een gering middel te genezen, het hart van lijders, die zich in de armen van ware geneesheeren geworpen hadden, tegen hen op te zetten. Tot dat oogmerk bedienen zij zich, in langdurige ziekten, het meest van het ongeduld des lijders of der omstanders, dikwijls, van derzelver vooroordeelen tegen geneesheeren, die studeren, en over het algemeen van den haat van kleinere geesten tegen meer opgeklaarde verstanden, met het onfeilbaarst geluk. Het gansche gemeen schreeuwt uit, dat de zieke beter is, zoodra de kwakzalver hem gezien heeft; hij is genezen, wanneer hij in de kaken des doods ligt. Zoo dikwijls een ander in zware ziekte vervalt, herhalen de kwakzalvers, den beschamenden uitslag hunner vorige beloften niet indachtig, dezelfde verstandelooze bedriegerij met hetzelfde gevolg. Met het vaste besluit om over alle aan-

doeningen des gewetens, alle verhevenheid van bedoelingen, alle teederheid van den geest en van het hart, heimelijk, den draak te steken, bezwalken zij met stille en openbare woede, allerwegen, den goeden naam des waren geneesheers. Wolken van haarkloverijen en leugens zijn de werktuigen, waarvan zij zich bedienen, in de overtuiging, dat zij niet ongelukkig slagen, wanneer zij maar onbeschaamd genoeg zijn. Onbekend met de wereld en de vrienden der muzen, gelooven zij, dat het lot van ware en redelijke geneeskundigen geheel in hunne magt is, dewijl het onder den dommen hoop in hunne magt is.

Zij begrijpen, dat men niet geleerd behoeft te zijn, als men maar onbeschaamd genoeg is, en dat de zoo eenvoudige bescheidenheid en de zoo dwaze ingetogenheid juist datgene is, hetwelk ware geneeskundigen doet vallen. Zij weten hoe zeer het gemeen van veel schijnende gebaarden en een onbezonnen gezwets houdt; daarom hebben zij bij alle gelegenheden veel praats; daarom nemen zij, natuur ten spijt, overal de houding van hoogheid en gewigt aan. Zij begrijpen, dat zij de menschen steeds te meer bedriegen kunnen, hoe minder zij zelven weten; daarom maken zij zich het meest zoodanige menschen tot vrienden, die onmogelijk aan de verhevenheid hunner inzigten en de voortreffelijkheid hunner bedoelingen kunnen twijfelen. Zij zoeken hun aanzien hoofdzakelijk bij de schaar der onverstandigen, daar dit van meer belang voor hen is, dan een wel gegronde roem bij de weinige verstandigen. Zij geven den vergiftigsten afkeer te kennen tegen alle lieden van geest, kunde, *genie* en deugd, wanneer zij de vrienden hunner tegenpartijen zijn, omdat men van ieder mensch eene zekere gelijkheid met deszelfs vrienden vermoedt. Alle liefde voor het schoone, het ware en goede wordt op het pad der aangevoerde voor-

oordeelen door de kwakzalvers verbannen, en hunne gansche kunst is niets meer dan de vaardigheid, onder hersenlooze hoofden ongestraft te lasteren, te liegen en te bedriegen.

THESSALUS is onder keizer NERO het origineel van alle deze kunstenarijen geweest. Zijn vader was, volgens GALENUS, een handwerksman, die hem niet den minsten smaak voor het schoone en groote kon inboezemen. Met de letterkunde en de wijsbegeerte onbekend, kwam hij op de, hem in zijne verbeelding reeds rijk makende gedachte, om geneesheer te worden, en hij werd het naar zijne handwerkmatige begrippen. Ondertusschen zag hij zich van alle de voordeelen der wetenschap en dier deugden, met dewelke men tot de ware eer stijgt, beroofd, dewijl hij in al zijn doen, zoo als GALENUS zegt, de spraak van een' handwerksman zoo wel behield, dat men in hem nog altijd zijnen vader, die een wolkammer was geweest, opmerkte. Om die reden zocht THESSALUS de gunst der zieken, niet gelijk de oude geneeskundigen door voorschriften en bevelen, maar door vleijerij staande te houden. Ondanks zijne aangeborene opvliegendheid wist hij geheel en al toe te geven, en zijnen zieken te gehoorzamen, even gelijk een slaaf zijnen heer, wanneer zijne beurs het geringste voordeel vond bij zulk eene schandelijke inschikkelijkheid. Zoo onderdanig hij zich echter jegens de zieken, wier gunst hij verwerven of behouden wilde, betoonde, zoo onbeschaamd, zoo hoogmoedig en onbeschoft was hij tegen die geneeskundigen, welke hem in den weg stonden: want zoodra hij door deze kunsten den Romeinen aangenaam geworden was, liet hij bij geene gelegenheid na, zijne bitterheid en boerschen trots tegen de overige geneeskundigen aan den dag te leggen; hij voer met eene razende woede tegen allen uit en verzekerde: dat hij alleen een geneesheer was. Hij vergenoegde zich

niet, zegt GALENUS, de levenden te verachten, hunne eer te bezwalken en te lasteren, maar hij verschoonde ook de gestorvenen niet, en maakte er zich een genoegen van, met denzelfden onzin tegen HIPPOCRATES te blaffen.

De valsche ondervinding wordt alzoo, wegens de daaruit voortvloeijende verkeerdheid van begrippen, omtrent het ware en het goede voor de geheele menschelijke maatschappij gevaarlijk. Zij slaat de jeugd ter neder, hindert de bevordering der geneeskunde, begunstigt de domheid, de kwakzalverij en den zwartsten laster.

DERDE HOOFDSTUK.

Over de ware ondervinding.

Ik ga der valsche ondervinding de ware, den onzin het verstand tegenstellen. Het woord ondervinding heeft in eenen verstandelijken zin onderscheidene beteekenissen. De wis- en natuurkundigen, de geneesheeren en de zedeleeraars noemen ondervinding of proef (*experiment*) den uitslag hunner proefneming omtrent de werkingen of oorzaken in de natuurlijke en zedelijke wereld. Eene proef is van eene bloote waarneming onderscheiden, dewijl men door waarneming verstaat de verkregene kennis eener zaak, welke zich van zelve vertoont, terwijl men daarentegen, om eene proef te nemen, eene zaak zien wil, en dezelve bij gevolg zoekt. Een geneesheer, die den natuurlijken loop eener ziekte nagaat, doet alzoo waarnemingen; een geneesheer, die in eene ziekte een middel geeft, en op de werkingen van dat middel opmerkzaam is, doet eene proefneming. De waarnemende geneesheer hoort de natuur, de proefnemende vraagt haar.

De ondervinding (*experientia*) in het menschelijk leven, staat-, krijgs-, en geneeskunde, is, in het algemeen, de uit goede waarnemingen en proeven ontstane kennis dezer wetenschappen en kunsten.

De ondervinding in de geneeskunde is de, door wel

gemaakte en wel overlegde waarnemingen en proeven, verkregene vaardigheid in de kunst, om menschen voor ziekten te bewaren; die zich voordoen, te kennen, te verzachten en te genezen.

Deze ondervinding nu, stelt de geschiedkundige kennis van haar onderwerp ten grondslag, dewijl men zonder die kennis niet weet, waarop men te letten heeft; zij vooronderstelt de bekwaamheden, om alle de deelen van dat onderwerp op te merken en te onderscheiden; zij vordert, eindelijk, de gaaf, om over het geziene na te denken, van de verschijnselen tot de oorzaken, van het bekende tot het onbekende te geraken, alzoo in alles dieper in te dringen, en in het openbare het verborgene te vinden. De geleerdheid geeft ons de geschiedkundige kennis; de waarnemingsgeest leert ons zien, de *genie* besluiten.

De gelegenheid om veel te zien, maakt dus nog geene ondervinding uit, dewijl het domme beschouwen eener zaak niets leert, en dewijl ook de behoorlijke waarneming derzelve nog niet alles is, wat men door ondervinding verstaat. Hij, die niet weet, waar op hij letten moet, die de kunst om te zien, en over het geziene na te denken, niet verstaat, kan alle landen der aarde doorreisd hebben, en er niet een van kennen; hij kan eene nog veel aanmerkelijker reis, de reis door het menschelijk leven hebben gedaan, en niets in de harten der menschen zien; hij kan twintig jaren in kanselarijen verkeeren, twintig veldslagen medemaken, tien duizend zieken bezoeken, en nog altijd in de staat-, krijgs-, en geneeskunde onervaren zijn. De ware ondervinding hangt hoofdzakelijk van den kop af desgenen, die ondervinden wil.

Ik stel daarom de valsche ondervinding tegen over de ware. Een mensch, die slechts de valsche ondervinding heeft, weet of in het geheel niet, waarop hij

letten moet, of hij geeft zich de moeite niet, om met de noodige opmerkzaamheid te zien, en bij gevolg kan hij ook niet met de behoorlijke juistheid denken: de valsche ondervinding brengt niets dan valsche begrippen voort. Een mensch, die de ware ondervinding verkrijgen wil, zoekt in boeken de waarheid, in de natuur de waarheid, door zijne sluitredenen de waarheid. Zonder de gelukkigste bewerktuiging en eene welbestuurde eerste en tweede opvoeding, koestert een geneesheer deze begeerte niet. Vereenigen zich alle deze voordeelen in hem, dan geraakt hij gewis tot de ware ondervinding. Te allen tijde en onder alle volken leefden de onware geneesheeren met de ware in strijd: desniettegenstaande moet men de valsche ondervinding niet volstrekt bij de secte der *empirici* zoeken, noch de ware bij de *dogmatici*. Gene behoorden evenmin, zonder uitzondering, tot de klasse der valsche geneesheeren, als deze, zonder uitzondering, tot de klasse der ware.

De ellendigste *empirici* bestonden, voorzeker, onder alle volkeren. Van de alleroudste tijden af, tot op de vereeniging der geneeskunde met de wijsbegeerte, kon ook de verstandigste en redelijkste geneesheer niets meer dan een slecht *empiricus* zijn. Doch die namen droegen de geneeskundigen toenmaals niet, en tot eenige secte behoorden zij des te minder, daar zij alle denzelfden weg gingen. Bij meerder licht zag men hen nieuwe, en, allengskens, zeer verschillende wegen betreden. Zeer vele geneeskundigen werden, door de gebrekkige wijsbegeerte dier tijden, tot nuttelooze onderzoekingen en ongegronde spitsvindigheden verleid. De hieruit ontstane verscheidenheid der meeningen aangaande de kunst, en, desniettegenstaande, het opgemerkte geluk bij het gebruik van goede middelen in de uitoefening derzelve, bragt vervolgens eene secte voort, die zich voornam, alle spitsvindigheden vaarwel te zeggen en

alleen de ondervinding te volgen. Haar oorsprong valt in de tijden van HEROPHILUS, die, met het grootste regt, het minder op de kunst en meer op de geneesmiddelen hield. De geneesheeren gingen toenmaals in hunne sluitredenen aangaande de oorzaken der ziekten, zoo zeer van den weg, dat zij de gewigtigste, grootste en door de ondervinding van eenen langen tijd goed bevondene hulpmiddelen, het aderlaten en de afdrijvende artsenijen verwierpen, dewijl deze met hunne leerstelsels en meeningen niet overeen kwamen. Daarom besloot HEROPHILUS, dat men zich te meer van de ondervinding verwijderde, hoe meer wetenschap men meende te bezitten. Zijn leerling PHILINUS van Cos, vond daarenboven, dat hem zijne, bij HEROPHILUS opgedane ontleedkundige kennis in de kunst van genezen niet bekwamer maakte; dat het daarom onnoodig was, de oorzaken der ziekten te onderzoeken, daar zelfs de ontleedkunde daartoe niet strekte, en bij gevolg moest men niet zoo veel redeneren: de ondervinding maakt den geneesheer. Deze gedachten bragten SERAPION van Alexandriën tot een stelsel, en werd, door middel van dat stelsel, volgens de getuigenis van CELSUS, de eigenlijke stichter eener leer, welker aanhangers zich, naar het woord ἐμπειρία (ondervinding), *empirici* noemden.

Ondervinding heet bij die geneesheeren de kennis, welke men, of bij toeval, of met voorbedachtheid, door zich zelven verkregen heeft. Zij noemen navolging, wanneer men, in gelijke gevallen, het een en het ander beproefde, en den uitslag gade sloeg. Zij noemen vaardigheid in het ondervinden, wanneer men, door die dikwijls herhaalde navolging bekwaam werd, zich leerstellingen te maken van datgene, wat altijd, wat meestendeels, wat op de eene of andere wijze, en wat maar zelden gebeurt. Om deze vaardigheid te verkrijgen, rieden zij voor eerst aan: de eigene waarneming;

daarna het lezen of de kennis van hetgeen anderen in opzigt tot de geschiedenis der ziekten en derzelver genezing hadden waargenomen. Hierdoor hoopten zij, zou men van de eene ziekte tot de andere kunnen besluiten, en wanneer zich geheel nieuwe ziekten vertoonden, dan zou men, door hetgeen dezelve met reeds bekende ziekten gemeen hebben, zien, wat daarin te doen; en dit noemen zij den overgang van de eene gelijkheid tot de andere. Aldus steunde de ondervinding der *empirici* op de getuigenis der zinnen, op de herinnering van hetgeen anderen gezien hadden, en op de vergelijking van het onbekende met het bekende. Zoo zeer verschilde de verstandige *empirie* dier secte van de domme *empirie* der oudste en der nieuwere tijden.

Serapion en zijne navolgers verwierpen het onderzoek der verborgene oorzaken en hielden zich alleen aan de zigtbare. Ook hierin hadden zij regt. De verborgene oorzaken der ziekten worden door de ontleedkunde alleen gevonden; maar ten tijde van serapion was de ontleedkunde nog in derzelver kindschheid. Daarom worden die oorzaken alleen in de wijsbegeerte dier tijden, en bij gevolg in een zoo donker oord gezocht, dat men noodwendig van den eenen dwaalweg op den anderen vervallen moet. Men ziet alzoo, dat de stichters van de secte der *empirici* het edel doel hadden, de liefde tot *hypothesen* of vooronderstellingen, en de ijdele twisten uit de geneeskunde te verbannen. Zij verwierpen het onderzoek naar de naaste oorzaken der ziekten, dewijl men toenmaals, bij de volkomene onmogelijkheid om dezelve op te sporen, loutere hersenschimmen in de plaats van die oorzaken stelde, en, desniettegenstaande, de aanwijzing ter genezing uit die hersenschimmen ontleende. Zij vonden het onderzoek, naar de uitwendige en verwijderde oorzaken, hunner oplettendheid wel waardig,

schoon zij zich niet over den aard en de wijze, hoe deze oorzaken werken, bekommerden. Zij onderzochten ook niet met het doel, om de aanwijzingen tot genezing op dezelve te gronden: want zij verwierpen die aanwijzingen, omdat dezelve hun al te willekeurig toeschenen. Zij gaven alzoo op de uitwendige oorzaken, gelijk op de overige omstandigheden der ziekten acht: want zij beschouwden dezelve als kenmerken van zamenhangende verschijnselen, en diensvolgens als teekenen, waardoor zich de soort der ziekte bepalen laat. Zij wilden zich volstrekt alleen houden aan hetgeen kennelijk in de oogen viel; daarom geloofden zij, dat men bij de uitoefening der geneeskunde slechts de zintuigen en het geheugen behoefde, en dat, wanneer het al op sluitredenen aankwam, deze zoo eenvoudig behoorden te zijn, dat men zich onmogelijk daarbij bedriegen kon, en zoo natuurlijk, dat zij zich als van zelven aanboden: zij wilden dus de sluitredenen slechts in zoo verre uit de geneeskunde verbannen, als men, op valsche grondstellingen steunende, de natuur naar die gronstellingen beoordeelde; echter, daarom verwierpen zij noch de naauwkeurige overweging der verschijnselen, noch de *analogie*, noch de geleerdheid. Zijn hunne latere navolgers van hunne denkwijze afgeweken; hebben zij, bij meerder licht, de geleerdheid, de ontleedkunde, de *physiologie* en de wijsbegeerte, de ziel der geneeskunde veroordeeld, zoo was zulks niet de schuld van PHILINUS en SERAPION. De eerwaardige stichters der *empirische* secte zochten de ware ondervinding; hunne domme navolgers vergenoegden zich met de valsche.

Evenmin als de stichters der *empirische* secte verachtelijk zijn, zoo min kan men hunne vijanden, de *dogmatici* onbeperkt vereeren. Men noemde *dogmatici* zoodanige geneesheeren, welke de geneeskunst naar grondwetten uitoefenden. Zij vergenoegden zich niet, de ziek-

ten uit de vereeniging der, hare soort bepalende toevallen te erkennen, maar zij wilden ook de oorzaken dier toevallen weten. De *dogmatici* noemden alle de wijzen, waarop de *empirici* de ziekten trachteden te erkennen en te genezen, goed; alleen drongen zij nog op eene andere aan, welke zij de aanwijzing tot genezing noemden, en die hun den grondslag ter genezing van ziekten toescheen; de *empirici* verwierpen die aanwijzing, daar zij de kennis der oorzaken ten grondslag legt, welke zij voor onnoodig, en zoo veel te meer voor eene bron van misslagen hielden, daar dezelve uit de verborgene oorzaken voortvloeide. De *dogmatici* bouwden de aanwijzing op de natuur der ziekte; op derzelver oorzaken en verschillende omstandigheden, ongeacht de ondervinding; desniettegenstaande zegt GALENUS, dat de aanwijzing tot genezing, of het aangewezene, het begin onzer kunst uitmaakt, en dat degeen, welke de methoden, die het best tot het aangewezene doel voeren, uitvindt, alleen den naam van geneesheer verdient. Hij dus, die door middel der ondervinding alleen, tot dat doel geraken wil, is, volgens GALENUS, een *empiricus*; die door sluitredenen daar toe komt, een *dogmaticus*.

Ofschoon men het omtrent den stichter der leerstellige geneeskunde niet eens is; ofschoon de *dogmatici* eenpariglijk dat voorregt aan HIPPOCRATES afstonden, daar hij niet slechts in verscheidene boeken de zoodanigen breedvoerig en scherpzinnig wederlegt, die de geneeskunde in den blinden slender stelden, maar ook, omdat hij zelf, het eerst, de geneeskunde naar grondstellingen uitoefende, en, aan het vernuft der hem voorgegane wijsgeeren zijne ondervinding verbond, zoo weet men toch, dat HIPPOCRATES zich het meest tot de waarneming bepaalde, en zich des te meer van vele sluitredenen onthield, daar hij tot dezelve de voldoende stof niet had. Bij gevolg schijnt ons HIPPOCRATES niet zoo

zeer de stichter der leerstellige geneeskunde te zijn, dan GALENUS, welke ons, gelijk DESCARTES, naar valsche grondstellingen voortreffelijk leerde redeneren.

Lang voor GALENUS merkten de *empirici* bij de wijsgeerige geneeskundigen het gebrek op, dat zij hunne gevolgtrekkingen omtrent de ziekten op willekeurige stellingen, en niet op de natuur en derzelver verklaringen bouwden, en daarom bleven zij, met regt, bij hunne ondervinding. De beste verstanden voegden zich, wel is waar, na den tijd van GALENUS, bij de menigte der *dogmatici*, doch men weet ook, dat zij niet zoo zeer eene sekte, als eene partij van *eclectici* uitmaakten, die niet ééne sekte aanhingen; uit alle leeringen en meeningen het beste kozen, en onbetwistbaar onder alle wijzen de wijsten waren. De eigenlijke *Galenisten* waren de tegenpartij der *empirici*. Het is daarom niet te loochenen, dat de *empirici*, ten tijde, dat zij eene sekte begonnen uit te maken, geheel en al tot de klasse der ware geneeskundigen behoorden, en dat de *dogmatici*, in de tijden, toen zij hunne grondstellingen uit hersenschimmen ontleenden, zich zelven in de klasse der valsche geneeskundigen verplaätsten.

Doch de *empirici* daalden langzamerhand tot het gepeupel af; de *dogmatici* echter verhieven zich, na eene lange reeks van eeuwen, boven millioenen hinderpalen en door hen zelven daargestelde gevaren, op den ouden weg van HIPPOCRATES en der natuur; terwijl de scheikundigen eene nieuwe soort van *empirici* vormden, welke, met verwaarloozing der geleerdheid, van de geschiedenis en van de teekenen der ziekten, derzelver oorzaken in hunne ovens en werkplaatsen zochten, en, volgens deze, tot de geneeswijze besloten. De hedendaagsche *empirici* zijn bastaarden der chemisten. SERAPION en zijne leerlingen legden zich evenzeer op de kennis der ziekten, als op die der geneesmiddelen toe; de tegenwoordige

empirici houden zich alleen aan de kennis der geneesmiddelen, en bespotten de kennis der ziekten. De navolgers van SERAPION waren geneesheeren; de tegenwoordige *empirici* zijn apothekers.

De kenmerken, welke de hedendaagsche *empirici* van de ware geneeskundigen onderscheiden, zijn de onderscheidingsteekenen des onverstands en des verstands. De *empirici* verwerpen de geleerdheid, omdat zij, onbekommerd omtrent hetgeen anderen geleerd hebben, alleen hunne ondervinding aankleven; de ware geneeskundigen vereeren dat onderrigt, daar, volgens hun gevoelen, een enkele geneesheer niet zoo ver ziet, als alle geneesheeren van alle tijden en volken. De *empirici*, onbezorgd omtrent den aard en de soort eener ziekte, vragen naar derzelver naam, en breken met hunne middelen daar op los, zoodra men hun dien naam noemt; de ware geneeskundigen willen eene ziekte kennen, eer zij het middel zoeken. De *empirici* versmaden het verstand, omdat zij alle grondwetten versmaden; de ware geneeskundigen versmaden het verstand niet, omdat het der menschen eenige leidstar is, en, omdat men door hetzelve alleen leert oordeelen en besluiten; maar zij verbinden met het verstand de ondervinding, dewijl zonder het verstand de ondervinding bedriegt, en zonder ondervinding het verstand liegt.

De *empirici* bekommeren zich over de ware oorzaken niet, want zij vergenoegen zich met de valsche; de ware geneeskundigen vervolgen de oorzaken tot in het binnenste der natuur, en, waar dat licht hen verlaat, verlicht hen de naauwkeurige overdenking der verschijnselen en der teekenen. De *empirici* worden schaamrood, wanneer men hen van aanwijzingen spreekt: want zij brengen hunne middelen het ligchaam in, met het bevel, om elke, zich daarin vertoonende ziekte te dooden; de ware geneeskundigen willen niets doen, zonder ook te

weten, waarom zij het doen; het zijn de aanwijzingen, die hun de middelen aan de hand geven; zij gronden zich op de oorzaken, wanneer die bekend zijn; op de verschijnselen en teekenen, wanneer die het niet zijn. De *empirici* kennen geene andere methode dan hunne blinde oefening; de ware geneeskundigen geene, dan die uit wel overwogene grondstellingen, en uit het merg der dingen voortkomt. De *empirici* gelooven, dat slechts het blinde toeval ons de geneesmiddelen tegen ziekten heeft ontdekt; de ware geneesheeren, dat men, wel is waar, door het bloote toeval vele middelen ontdekt heeft, doch dat die ontdekkingen, door het verstand bestuurd, steeds vruchtbaar gemaakt en tot volkomenheid gebragt zijn geworden. De *empirici* zoeken wonderkrachten in de menigvuldige zamenstelling der middelen; de ware geneesheeren vinden meer zekerheid in de eenvoudigheid, dan in de al te wijdloopige zamenstelling. De *empirici* beroemen zich op hunne ondervinding, daar zij gelooven, dat men de ziekte gezien heeft, wanneer men den zieke heeft gezien; men heeft ondervinding verkregen, wanneer men om de lijders heenspartelt, zonder hunne ziekten te kennen, en zonder orde en methode alle middelen geeft, die men bezit; de ware geneeskundigen beweren, dat men, zonder de ernstigste voorbereiding, niet eens zieken moet zien; dat men, zonder de scherpstziende oogen, in den lijder niets ziet; dat men, zonder het scherpst verstand, ten zijnen beste niets denkt, en dat alleen de ware, in oefening gebragte *theorie*, de ware ondervinding geeft.

Mijn gansche werk over de ondervinding is dus tegen het gepeupel in het algemeen, en in het bijzonder tegen de hedendaagsche *empirici*, of, gelijk zij zich liever noemen, tegen de *practici* gerigt: want elke *empiricus* noemt zich in onzen tijd, eenen *practicus*, en ik versta altoos onder eenen *practicus* een' *empiricus*.

TWEEDE BOEK.

OVER DE GELEERDHEID EN HAREN INVLOED OP DE ONDERVINDING.

EERSTE HOOFDSTUK.

Over de geleerdheid in het algemeen.

Men verstaat door geleerdheid in het algemeen, den inhoud van alle deelen der menschelijke kennis, welke wegens derzelver omvang en belangrijkheid verdienen in schrift gebragt en volgens eigene wijzen voorgedragen te worden. De geleerdheid des geneesheers maakt den inhoud uit van hetgeen andere geneesheeren, om de menschen voor ziekten te bewaren, en dezelve te kennen, te verzachten en te genezen, gezien en verhaald hebben. De ware geleerdheid verdient den naam van wetenschap. Dezelve is meer eene vlugheid des verstands, dan een werk van het geheugen; dewijl een zeer middelmatig geheugen toereikend is, zoodra men met verstand en onafgebroken vlijt studeert. Wij verkrijgen die soort van geleerdheid, wanneer wij de vatbaarheid en den wil hebben, om, deels door lezen, deels door den omgang met ware geleerden, het ware te zoeken. Men legt

er zich op toe, om geleerd te worden, als men door middel der geleerdheid van anderen leert, hetgeen men door zich zelven niet leeren kan. De dingen, die anderen verhalen, worden ons eigen; de begrippen van anderen weven zich met de onze in een, en schijnen in ons zelven voortgebragt, wanneer wij geleerd zijn.

De ware geleerdheid is de schat van den wijsgeer, en de ondervinding vooronderstelt dezelve. Wij moeten de geschiedenis en de kenteekenen der dingen weten, eer wij dezelve in de natuur kunnen opmerken. De grootste geest leerde door zich zelven de natuur der ziekten te laat erkennen, wanneer de geschriften der geneesheeren hem niet de eerste lijnen dezer kennis trokken. Hij wierd van zijne loopbaan afgeschrikt, wanneer niet somwijlen de wetenschap de ondervinding vooraf ging. Zonder behulp der geleerdheid is zelfs de *genie* schadelijk, daar men, aan derzelver krachten alleen overgelaten, in de onmetelijkheid der dingen omvliegt, zonder te zien, waarheen men vliegt. Wij moeten het bekende weten, eer wij het onbekende zoeken; wij moeten door de ondervinding van anderen onderwezen, door de gedachten van anderen verlicht, op de vleugelen van anderen gedragen worden, zullen wij zelven onderzoeken. De geest, welke uit zich zelven eene wetenschap schept, gelijk het staal vuur uit den keisteen slaat, is uiterst zeldzaam.

Ieder mensch, die slechts blijft hangen aan hetgeen onmiddellijk voor zijne oogen ligt, bepaalt zijne gansche kennis tot die voorwerpen, welke tot op een' gezigtseinder van weinige schreden zijne oogen treffen. Hij veracht, wat hij niet ziet, daar hij niet eens kent, 't geen hij ziet.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Over de vooroordeelen tegen de geleerdheid.

Met een' eigenwaan, die niet te overwinnen is, en vol van de laagste oogmerken, verwerpen de *practici*, niet zonder reden, wat hunne naaktheid zoude ontdekken. In de hoop, om door de gunst van het gemeen eer en aanzien te verwerven, spreken zij, bij alle omstandigheden, met vollen mond, in deszelfs geest. Door deszelfs dankbaar toejuichen als uitverkorene vaten der wijsheid opgeblazen, wandelen zij zeker, en zijn tot in de wolken. Zij schelden ongekrenkt en ongehinderd op de geleerdheid en de ontdekkingen aller tijden, waardoor zij hun publiek overreden, dat zij zelven alles ontdekt hebben, wat men onder de maan weet. Hun publiek gelooft, wat zij zeggen, dewijl zij ook gelooven, wat hun publiek zegt. Het gemeen eert in hen deszelfs eigene vooroordeelen, en de *practici* matigen zich dien eerbied aan, gelijk de ezel in de fabel van GABRIAS, welken men met den *Isis* beladen had, zich den eerbied des volks, voor dat beeld, aanmatigde. Al, wat vooroordeelen heeft, vergoodt die kerels, omdat ieder zijne eigene vooroordeelen vergoodt; alles, wat schreeuwen kan, schreeuwt met hen tegen geleerdheid en verstand. Door dezen algemeenen onzin verblind, nemen de *practici* voor bewezen aan: dat hunne domme verach-

ting van de ware wetenschap de *quintessence* is der wijsheid, en hun grof natuurlijk verstand, de goddelijke vlam der *genie*.

In boeken vinden zij in het geheel niets, hunner achting waardig. De gespierde kortheid van ons orakel is voor hen al te duister en al te dubbelzinnig; zij begrijpen de aanwending der grondwetten niet; zij miskennen de uitzonderingen op de regels; zij weten niet, hoe men, door de ondervinding aller tijden ondersteund, ondervinding van anderen in gelijke gevallen scherpzinnig aanwenden, van het eenvoudige tot het zamengestelde, van het gemakkelijke tot het moeijelijke, van de kennis van gewone tot die van buitengewone gevallen opklimmen kan. Ieder schrijver, die den *practici* niet alles zegt, wat zij niet weten, schijnt hun onbruikbaar toe, en daarom gelooven zij, dat allen onbruikbaar zijn, dewijl het hun eenerlei schijnt. Slechts die geneeskundigen, welke met de uiterste scherpzinnigheid de geneeskunde bestuderen, zijn vatbaar om de groote geesten onder de geneeskundigen te bewonderen.

Zij versmaden ook den mondelingen en schriftelijken omgang met geleerde geneeskundigen. Ook op hunne tijdgenooten zien zij met eene wangunstige verachting neder, en bespotten hun onderwijs nog meer, dan dat der gestorvenen, uit vrees, dat men uit hunnen omgang met inlandsche en vreemde geneesheeren, besluiten mogt, dat er in de wereld meer menschen van ondervinding bestaan, dan zij. Zij beelden zich in, dat hunne eigene domme ondervinding hun alles zal leeren, wat tot het behoud der gezondheid en ter genezing van de ziekten noodig is, even gelijk zich een dwaas inbeeldt, dat zijn geld hem verstand geeft.

Van deze en andere gronden uitgaande, leggen de *practici* en derzelver aanhangers hunne verachting voor boeken, onbeschaamd aan den dag. Een verdienstvol

jong heelkundige stelde eens tegen over de vooroordeelen van eenen ouden *practicus*, eene waarheid uit de verhandelingen der parysche akademie van heelkundigen. De *practicus* trok de schouders op, en gaf met eenen hoogst verachtelijken lach, ten antwoord: O! dat is immers een boek! Een ander zag ergens MEADS *Geneeskundige waarschuwingen*, welke, gelijk bekend is, den inhoud uitmaken van eene ongemeen groote praktijk van zestig jaren. Wie leest dat boek? vroeg hij: men noemde hem eenen geneesheer. Weg met dat tuig, zeide hij; goede recepten zijn meer waard dan alle boeken. Het belagchelijkste daarbij is, dat de meeste genees- en heelkundige ambachtslieden zich alle bedenkelijke moeite geven, om op de geleerdheid te schelden, terwijl zij in alle hunne gesprekken zoo veel latijnsche en grieksche woorden uitbraken, als zij maar ooit van buiten konden leeren, en niet eens weten, hoe zij eene zaak barbaarsch genoeg zullen noemen, om zich daardoor regt geneeskundig voor te doen: want deze bespottelijke woordenkramerij noemen domkoppen geleerdheid.

De *practici* willen niet alleen niets lezen, maar zij gelooven van iederen arts, dat hij niets weet, wanneer hij veel leest. Men zal zich daarover niet verwonderen, wanneer ik zal hebben aangetoond, wat de eigenlijk gezegde oorzaak van dien gemeenen waan is.

De nakomelingen der oude *empirische* sekte geloofden reeds, dat er, naar gelang van het verschil van luchtstreek, onderscheidene soorten bestonden van geneeskunde; in Rome werd eene andere soort van geneeskunde gevorderd, eene andere in Egypte, eene andere in Galliën. Onze *practici* beelden zich in, dat de geneeskunde om het half uur moet veranderen, en bij gevolg deugen alle boeken niet, welke in het tijdverloop van dat half uur niet geschreven zijn.

Men ziet ligt in, dat deze praktische waanwijsheid alle geleerdheid, alle kennis van waarnemingen en de ondervinding van anderen verbant, en ieder *practicus*, hoe dom hij ook zijn moge, op zijne plaats, tot schepper van eene hem eigene geneeskunde maakt. Daarom betuigen onze *practici*, op de ondubbelzinnigste wijze, hunne verachting aan elken geneesheer, die uit zijne luchtstreek in de hunne overkomt. Daarom beweren zij, dat men ter uitoefening der geneeskunde in Zwitserland ongeschikt is, wanneer men de grondbeginselen daarvan niet in Zwitserland gelegd heeft. Daarom wilden zeer vele lieden mij, na mijne terugkomst in mijn vaderland, hunne gezondheid niet toevertrouwen, daar zij uit mijne engelsche pruik besloten, dat ik hun misschien engelsche middelen zou geven.

Het is gemakkelijk na te gaan, hoe nuttig het uit deze waanwijsheid voortvloeijend vooroordeel voor de *practici* is, wanneer zij eenen nieuw aangekomenen jongen of ouden geneesheer verachtelijk willen maken. In dit opzigt, zeide LENTILIUS, ziet men, dat de geneeskundigen meestal, wanneer zij zieken beginnen te bezoeken, regelregt de geneeswijzen volgen, welke zij van hunne hoogleeraren hebben ingezogen, niettegenstaande dezen, honderd uren en meer van de standplaats hunner leerlingen verwijderd, de geneeskunde uitoefenen. Het is niet mogelijk uit te drukken, voegt LENTILIUS er bij, hoe betreurenswaardig deze dwaling is, en daarom heeft die wijze man de jonge lieden, die zich aan de geneeskunde willen toewijden, steeds aangeraden, dat zij, ja wel, vreemde en verafgelegene hoogescholen naar welgevallen konden bezoeken, doch zich eindelijk naar eene hoogeschool moesten begeven, slechts een paar mijlen verwijderd van de plaats, waar zij voornemens waren de geneeskunde uit te oefenen.

Ten gevolge dier vooroordeelen, moest de heer DE

HAEN, lijfarts der keizerlijke familie te Weenen, het zich bij alle gelegenheden laten welgevallen, dat hij, na eene twintigjarige praktijk, uit 's Hage naar Weenen kwam. De oostenrijksche *practici* waren gewoon, zoo lang hunne aderlatingen te herhalen, als er, na eene *pleuris*, de minste pijn tusschen de ribben overig bleef; doch zoo dikwijls de Heer DE HAEN, in een consult, aan de eeuwige natuurwetten herinnerde, welke men om de pijn niet verkrachten kon, gaven de *practici* tot antwoord: De oostenrijksche luchtstreek wil het zoo. Insgelijks plagten die *practici* hunne lijders in *inflammatorische* borstziekten, door braakmiddelen op de erbarmelijkste wijze te dooden; doch zoo dikwijls de Heer DE HAEN bedenkingen tegen de aanwending daarvan maakte, gaven de *practici* tot antwoord: De oostenrijksche luchtstreek wil het zoo.

Zij gelooven, dat waarnemingen, in andere landen gedaan, niets helpen; dat de in het eene land uitgevondene methoden en middelen, in een ander land onnut zijn. LENTILIUS zegt: de schrijvers, die in Nedersaksen, en voornamelijk in Holland, de geneeskunde uitoefenen, moeten door ons, Zwaben, met voorzigtigheid gelezen en nagevolgd worden, opdat wij onze lijders niet ten grave zenden, door die schrijvers te bewonderen, en hen, zonder op het verschil van luchtstreek te letten, navolgen. Deze meening is op verre na nog niet gedood. Ik was eens met een' geneesheer, zoo als LENTILIUS, op eene verafgelegene plaats in consult, en ten einde de omstanders te overtuigen, dat ik de ziekte van den te voren reeds door mij bezochten lijder, in alle opzigten inzag, had ik het korte maar krachtige boek van den vrijheer VAN SWIETEN, over de legerziekten medegebragt. Onder deze omstanders bevond zich een man van eene buitengewone *genie;* hij zag, te midden van de hevigheid des consults, mijn VAN

swieten op de tafel liggen, hield het den ouden *Lentilischen* geneesheer onder den neus en zeide: hier is de ziekte naar alle derzelver teekenen en omstandigheden zoo beschreven, dat ook mij, die geen geneesheer ben, niet de minste twijfel over derzelver aard en soort overblijft. De eerwaardige oude man gaf het boek ongeopend terug, en zeide met drift: Ik houd niet van vreemde *specifici*, die, hoe goed zij ook onder eene andere luchtstreek kunnen zijn, onder deze niet deugen.

Men wil, dat de in het eene land gedane waarnemingen, in een ander land niet helpen, daar de ziekten van het eene land tot het andere veranderen, en in twee landen, twee naburige steden en zelfs in twee naburige dorpen, verschillend moeten zijn. Men wil, dat de in het eene land uitgevondene geneeswijzen en geneesmiddelen in een ander land nutteloos zijn; daar de menschen in het eene land geheel anders moeten zijn, dan in het ander. Galenus verbood het aderlaten in een te warm land, en mesure schreeuwde, van de schouders van galenus, het aderlaten niet slechts voor te warme, maar ook voor te koude landen, als gevaarlijk uit; barker wilde zelf zeker weten, dat zulks in Jamaika in het geheel niet aanging, daar men toch in Brasiliën geene heele koorts kan genezen, wanneer men niet, door herhaalde en spoedig op elkander volgende aderlatingen, twee honderd oncen bloeds aftapt. Lentilius zegt bij herhaling, dat hij de verhittende geneesmiddelen in het noorden, niet zelden met vrucht heeft gebruikt; dat hem daarentegen in het warmere Zwaben, het zeer menigvuldig gebruik dier geneesmiddelen niet dienstig is voorgekomen. Daarentegen zullen, volgens de ondervinding van dien *practicus*, de zure geneesmiddelen aan de Zwaben niet zoo veel nadeel doen als dengenen, die aan de Oostzee wonen. Even zoo *lentilisch* willen zich de wilden van Guajaquil,

niet van den Peruviaanschen bast bedienen, omdat zij gelooven, dat de Peruviaansche luchtstreek voor het gebruik van dien koortsstillenden bast te heet is.

Voorzeker heeft de Zwabensche *practicus* verhittende middelen in het noorden dienstig kunnen vinden, dewijl er gevallen voorkomen, in dewelke verhittende middelen ook in de warmste landen dienstig zijn. In Zwaben heeft hij onder de zeer groote menigte zijner zieken, verhittende middelen als volstrekt schadelijk kunnen bevinden, dewijl dezelve in de meest verhittende ziekten schadelijk zijn. Van de uitwerkselen der zure geneesmiddelen in Zwaben, spreekt hij op eene zoo onzekere wijze, dat zijne waarnemingen niets bewijzen. Hoe schadelijk dezelve aan de Oostzee zijn, heeft LENTILIUS door de lang verbannen, en lang bespotte *theorie* zijner eeuw gezien! Maar zullen dan de ziekten zich nooit naar de luchtstreek rigten? Zullen dezelfde methoden en dezelfde middelen in alle oorden der wereld even nuttig of schadelijk zijn? De karakters der menschen zijn immers naar de verschillende oorden der wereld onderscheiden. Men zegt zelfs, dezelfde zedeleer, dezelfde godsdienst zullen in het eene land goed en in het ander onbruikbaar zijn. Ik geef toe, dat de ziekten, de geneeswijzen en middelen, in eenige gevallen, onder verschillende hemelstreken verschillende kunnen zijn en moeten.

Niet alle ziekten zijn zich zelven te allen tijde gelijk, en dezelfde ziekte is somtijds in verschillende oorden der wereld zeer verschillende. De venerische besmetting is in onzen tijd niet meer, wat zij ten tijde van BERENGARIUS A CARPI was. Zij is ook nu niet in alle oorden der wereld, in opzigt tot derzelver karakter, toevallen en teekenen gelijk, en laat zich in verschillende landen niet door dezelfde middelen genezen. Zij is in koude landen veel gevaarlijker, dan in warme.

Een Spanjaard loopt in Peru met eenen graad van *lues* heen, waaraan een Deen, ondanks de beste middelen, sterven zal. De *yaws*, welke met de negers van Guinea naar Amerika kwamen, en welke men voor de moeder onzer *syphilis* gehouden heeft, bestaan in Barbados slechts uit builen aan de huid, welke, na het gebruik van eenige kruiden, weder droogen en afvallen. De *pians* der *Antillische* eilanden, vertoonen zich door eene geheel gladde huid, welke er uitziet als een spiegel, en niet de minste verhooging of zwelling heeft; daar anders, bij lieden, die geheel naakt gaan, de huid doorgaans gerimpeld is; deze soort van venusziekte wordt doodelijk, wanneer men dezelve met kwikzilver genezen wil. Ook deed HUXHAM bij een' Engelschman, die de *pians*, door den omgang met besmette negerinnen, uit Portobello had medegebragt, in Engeland, de kwaal door het kwikzilver toenemen. Het pokhout scheen beter aan te slaan; de lijder stierf echter aan eene uittering.

Het is overeenkomstig der natuur, dat er gevallen moeten bestaan, in welke de verschillende levenswijs der volken geheel verschillende hoeveelheden van middelen, en somtijds geheel verschillende middelen vordert. BOERHAAVE schreef in Holland braakmiddelen voor, welke een mensch, die geen boter, kaas, noch verrotten visch in de maag had, tot het bloed toe zouden hebben doen uitbraken.

De Romeinen eten minder dan de Parijzenaars, daarom geeft men in Rome zachter braakmiddelen, dan in Parijs. Ondanks deze verscheidenheden heerscht er in den aard der meeste ziekten, in de voordeelen van goede geneeswijzen en goede middelen iets bestendigs. Bijna in alle landen van Europa hebben de meeste heete, en bij gevolg twee derde van alle ziekten, dezelfde toevallen, denzelfden uitslag en dezelfde teekenen als ten tij-

de van HIPPOCRATES. Ook zeide de vader der geneeskunde, dat zijne waarnemingen in Lybiën en in Scytiën, en bij gevolg onder de tegenovergesteldste hemelstreken overeenkwamen. Een bijna ongeloofelijk getal van ziekten komen in de schriften van HIPPOCRATES voor, welker namen niet veranderd zijn, en welke in dien langen tijd steeds door dezelfde teekenen zijn erkend geworden, die HIPPOCRATES zelf daarvan opgegeven heeft. Dezelfde teekenen, waardoor men den steek in de zijde of *pleuris*, de longontsteking, de vallende ziekte, en zoo vele andere ziekten voor eenige duizende jaren van elkander onderscheiden heeft, helpen ons nu nog deze ziekten van andere te onderscheiden: want de leer der teekenen is onder alle de deelen der geneeskunde het mins veranderd. De koortsen, waarvan HIPPOCRATES, in zijne boeken over de *epidemische* ziekten spreekt, zijn te allen tijde ontstaan, gelijk uit de geschriften van alle geneesheeren, die der natuur getrouw, de ziekten met het penseel der natuur beschreven hebben, en bijzonder uit de geschriften van SYDENHAM blijkt. In die boeken van HIPPOCRATES eindigen de *pleuritides* en de *penipneumoniën*, door eene sterke uitwerping van *sputa*, of door een *critisch* bezinksel in de pis; de heete koortsen van den hevigsten aard en de ijlhoofdigheid door een neusbloeden; de tusschenpoozende koortsen door een heet, overvloedig en stinkend zweet; de gewone heete koortsen, en die, welke bedorvene stof in de darmen tot oorzaak hebben, door braken en purgeren; de vliegende jicht en de zinkingkoorts door eene sterk bezette *urin*, door den stoelgang of door zweet. De *critische* dagen zijn, wel is waar, in onzen tijd bij de oosterlingen veel naauwkeuriger en aan de leer der ouden gelijkvormiger dan bij ons; doch komen onze waarnemingen de hunne zeer nabij, zoodra men zich van hunne geneeswijzen en hunne middelen bedient. Hoe zeer nu Thasus door de lage ligging des oords en den

toestand der lucht, van de landen, waarin wij leven, onderscheiden is, zoo gering is in het algemeen het onderscheid tusschen de koortsen van HIPPOCRATES en de onze. Ook de meeste door SYDENHAM in Engeland beschreven ziekten, zijn naar alle omstandigheden en teekenen, dezelfde ziekten, als die bij ons in Zwitserland.

Verscheidene soorten van ziekten zijn niet zoo uitsluitend aan eene hemelstreek gebonden, dat zij zich ook niet in de meest tegenovergestelde hemelstreken kunnen vertoonen. Men gelooft, dat de rot- en kwaadaardige koortsen veel meer in het zuiden, en de koortsen met ontsteking, meer in het noorden heerschen. Deze opmerking is over het algemeen waar; en echter is het zuiden en het noorden over het algemeen niet zoo gezond, als men gelooft. In Castiliën moet de lucht ten uiterste gezond en de koortsen noch algemeen, noch boosaardig, noch hardnekkig zijn; terwijl, daarentegen, in Zweden de ergste zinkingkoortsen met *petechiën*, de gevaarlijke pokken en mazelen jaarlijks heerschen. Deze opmerking geldt ook voor de verst afgelegene luchtstreken.

Even gelijk de door HIPPOCRATES beschrevene heete ziekten aan de onze gelijk zijn, zoo zijn ook de gevolgen zijner geneeswijzen in onze ziekten gelukkig. Wij zullen hersenontsteking, de ontsteking van de keel, de *pleuris*, en in het algemeen alle koortsen met ontsteking niet beter genezen, dan HIPPOCRATES, wiens eenmaal in deze ziekten vastgestelde *methoden*, met zeer kleine uitzonderingen, voor alle tijden en volken geschikt zijn. Hij raadde in eene *peripneumonie*, den eersten dag open lijf te houden, ten einde de koorts te stuiten; na den vijfden dag, wil hij, dat dit middel weggelaten worde, dewijl een' sterken stoelgang, door de uitwerping der *sputa* te storen, gevaarlijk wordt. In de *pleuris* gaf hij in den beginne klisteren

en ook afvoerende middelen; maar hij verbood dat middel, zoodra de zieke *sputa* uitwierp, daar hij wel wist, dat, wanneer dit niet geschiedde, de zieke den zevenden of negenden dag stikken zou. Hij ried in alle heete koortsen, ten einde de hitte te temperen en de koorts te matigen, veel te drinken. Alle ware geneesheeren hebben te allen tijde en onder alle volken HIPPOCRATES hierin gevolgd, en zich van dezelfde soort van dranken bediend. Men kan naar hun eenparig oordeel niets beters, niets verstandigers en niets nuttigers doen, en daarom werd ik door het waterschuw geschreeuw van eenen, hier of elders in duisternis omdolenden DIOXIPPUS, evenmin verontrust, als door de kwakzalverij, die het dwaas vindt, dat ik, met alle ware geneeskundigen van alle tijden en alle volken, in koortsen niet toesta vleesch te eten.

De meeste goede methoden en middelen zijn in dezelfde soort van ziekten, onder alle hemelstreken goed. Bij den aanvang van rotkoortsen is een afvoerend middel onder alle hemelstreken buitengewoon nuttig, daar integendeel het aderlaten meesttijds schadelijk is; de roode loop wordt in Batavia even als bij ons genezen; de Braminen raden op Malabar, in hevige bloedvloeijingen, benevens de onthouding van alle spijs en drank, de met enkel water gekookte rijst aan: in dergelijke omstandigheden raden wij de wei aan. BONTIUS zegt, de verkoelende zaden werken op Batavia even goed als in Holland; de peruviaansche bast geneest in Peru, niettegenstaande het guayaquilsch vooroordeel, de tusschenpoozende koortsen even zeker als in Zweden, Duitschland, Holland, Engeland, Frankrijk en Italie; bij kinderen even goed als bij bejaarde lieden, en in zeer heete ligchaamsgestellen, zoo wel als in koude. Het is bewezen, dat van HIPPOCRATES tijd af, de ware geneeskundigen, te allen tijde,

vaste, bepaalde, en volstrekt gelijke grondstellingen in de geneeswijze der meeste en belangrijkste ziekten gevolgd hebben, en dat men dat groote doel door dezelfde hulpmiddelen bereikt; even gelijk ook de nieuwste hulpmiddelen, onder de tegenovergesteldste luchtstreken, ten minste onder dezelfde omstandigheden, gelijk werken.

Uit alle deze ervaringen blijkt: dat zoo wel in de natuur der ziekten, als in de voordeelen van goede methoden, en in de krachten van wel aangewende middelen iets bestendigs, en onder alle luchtstreken iets gelijks heerscht; schoon in elk land, in elke stad, in elk huis, de bijzondere omstandigheden van elken zieke eene uitzondering op den algemeenen regel maken kunnen; ofschoon er altijd omstandigheden plaats hebben, welke oorzaak zijn, dat dezelfde ziekte bij den eenen niet volstrekt gelijk bij den anderen is. Men heeft echter sedert lang gezien, dat dit onderscheid het wezentlijke der kuur niet verandert, en meestal slechts eene verandering in de *dosis* der middelen, of ten opzigte van den tijd, waarop men dezelve toedient, of wel met betrekking tot eenige omstandigheden, die geheel niet tot het wezen behooren, maakt; dat daarom, gelijk de ziekten in de hoofdzaak overeenkomen, ook de middelen in de hoofdzaak overeenkomen moeten. De luchtstreek hindert volstrekt de algemeene natuurwet niet, volgens welke bepaalde oorzaken, onder gelijke omstandigheden, eene bepaalde uitwerking hebben, daar men, in weerwil der luchtstreek, te Peking, eenen Sinees met een goed braakmiddel even goed kan doen braken als een' Zwitser; even gelijk men met eenen kogel, een' Kourlander even goed doodschieten kan als een' Zwaab. Wat dus de *practici*, behalve de aangevoerde uitzonderingen op de algemeene regelen, zeggen, is zoo zeer uit liefde tot *hypothesen*

gezegd, dat zelfs BAGLIVI, naar mijn oordeel, in het bespottelijke vervalt, als hij van de methoden spreekt, welke onder de romeinsche luchtstreek nadeelig of nuttig zijn, daar dezelfde methoden, onder dezelfde uitzonderingen, aan elk oord schadelijk of nuttig zijn.

Een scherpziend geneesheer zal dus in de ziekten der meest afgelegene natien, uit de oude en nieuwe tijden, de ziekten zijner medeburgers kunnen bestuderen; doch hij zal ook aan alle oorden en in alle gevallen onderscheiden, 't geen onderscheiden moet worden. Hij zal het verschil der luchtstreek, der jaargetijden, de aan die getijden eigene gesteldheid, de ziekten, welke aan een oord eigen zijn, en de gansche reeks van uit - en inwendige oorzaken, bij alle zijne zieken, in welke luchtstreek ook, ongeacht de hoogeschool, waar hij gestudeerd heeft, oneindig beter overzien, dan de *practicus*, welken hij ook overziet. Hij zal, in alle gevallen, zijn oordeel naar de omstandigheden, en niet de omstandigheden naar zijne vooroordeelen buigen; hij zal nooit noodig hebben regelen aan te nemen van lieden, die zelven alle ware regelen verwerpen, en als domme wijzen zich inbeelden, dat zij de natuur volgen, terwijl zij hunne vooroordeelen volgen.

Van daar schreef FREIND aan MEAD: »Dikwijls heeft het gezwets dier nietswaardige menschen, die altijd meenen de natuur te gehoorzamen, en nooit van derzelver aangewezene regelen af te gaan, ons tot toorn, en ook dikwijls tot lagchen opgewekt, even als of hoofden, die van alle wetenschappen en kunde ontbloot zijn, zulks alleen wisten; even als of zulke geneesheeren, die door de geschriften der ouden geholpen, en door de wetenschappen opgeklaarde denkbeelden verkregen hebben, minder in staat waren om de natuur te volgen. Wat hebben die, door hunne kunde en door hunne *genie* zoo bij uitstek groote mannen, zij, de geneeskun-

de weder oprigtende hoofden der geneeskundigen onder de Grieken en Arabieren anders gedaan; wat hebben zij hunne vlijt ten doel gesteld, dan insgelijks de natuur te volgen, doch zoo te volgen, dat zij dezelve, in geval van nood, door de kunst buigen en regeren konden? Zal daarom hun arbeid ons niet even goed te stade komen? Zullen wij in hunne ondervinding, in hunne waarnemingen en verordeningen geene hulp tegen onze smarten vinden, daar het toch de pligt van een' naauwgezet geneeskundige is, alleen te zien op hetgeen de natuur wil? Voorwaar, degenen, die zoo denken, en zich zoo ongegrond op hunne gewaande scherpzinnigheid verlaten, kunnen noch het woord natuur begrijpen, noch verstaan, wat dezelve aanwijst, noch de hulp, welke zij behoeft, noch de wijze, hoe men haar helpen zal. Veracht daarom, ô MEAD! die nietige zwetsers, en ga op den weg voort, door u zoo lang met roem betreden. Schaam u niet, hoe groot uw geest is, allerwege de hulpmiddelen voor uwe wetenschap te hebben opgezameld. Ga voort, den rijken voorraad uwer boeken te doorzoeken, en, gelijk gij gewoon zijt, zeer veel tot de dagelijksche uitoefening der geneeskunde uit dezelve te ontleenen. Ga voort, met den arbeid van anderen, door middel uwer doordringende scherpzinnigheid niet minder, dan met dien van u zelven, gewin te doen."

Alles, wat de *practici* hier van de nadeelen der kennis, welke men onder de luchtstreek zijner universiteit verwerft, verteld hebben, zegt niets meer, dan dat die armzalige koppen omtrent de geneesheeren en de geneeskunde de handwerkmatigste begrippen hebben. Wat zij, volgens deze ellendige begrippen van de nadeelen der geleerdheid zeggen, bewijst niets meer, dan de treurige noodzakelijkheid, die ieder' *practicus* dwingt, een vooroordeel staande te houden, 't geen zijne naaktheid be-

dekt, en zich in te beelden, dat hij de natuur volgt, terwijl hij zijne vooroordeelen volgt.

De geleerdheid wordt alzoo veracht, daar alles, wat arm aan geest is, dezelve veracht, en daar ieder aan verstand arm geneesheer zich zelven voor schranderder houdt, dan alle geneesheeren van alle tijden en alle volken.

DERDE HOOFDSTUK.

Over de voordeelen der geleerdheid.

Een mensch, die volstrekt niets leest, ziet in de wereld niets, dan zich zelven. Het gebrek aan begrippen omtrent alles, wat buiten hem is, maakt de in zijn hoofd verwarde denkbeelden hoogst belangrijk en groot, gelijk gebrek aan buitenlucht in eene luchtpomp een' kat tot berstens toe opblaast.

Aan de hand der geleerdheid worden wij aan dien beperkten kring onttrokken. Wanneer wij de dingen dezer aarde in derzelver geheel overzien, verdwijnt het overdreven denkbeeld van den grond, die ons draagt. Elke ingezogene meening wordt van alle kanten beproefd; elke vergode grondstelling wordt gemeten en gewogen. In plaats van alles aan te nemen, wat een blind geloof goed noemt, verwerpen wij in menschelijke zaken alles, wat ons een door de wetenschappen verlicht verstand ongeloofelijk maakt.

Een mensch, die niets gelezen heeft, spert zijne benevelde oogen met de bespottelijkste verrukking op, wanneer hij in zijn' beperkten gezigtskring iets ongewoons

ontdekt. Daarom is het gepeupel bijgeloovig, dewijl het, door alles, wat voor hetzelve nieuw is, verrast, niets uit het regte oogpunt te beschouwen en niets op ware gronden te verklaren weet. Een grooter verstand ziet bij iets nieuws en ongewoons met zooveel verbazing niet op.

Wij komen door het lezen in gezelschap met de opgeklaardste menschen, en worden door hen met de wijsheid aller volkeren bekend. De denkwijze dier verstandigen wordt ons eigen, wijl men door het herhaalde verkeer met personen, die elkander gelijk zijn, ook aan hen gelijk wordt. Een ijdel zwetser is ons daarom walgelijk; in plaats van onder menschen zonder smaak onze zielkracht te dooden, zoeken wij dezelve onder de grootste geesten te ontwikkelen, te versterken, en te verhoogen. Bacon zegt: het lezen is de omgang met wijzen; de omgang met de wereld bijna de omgang met zotten.

De vlugge en juiste opmerking van hetgeen in elk onderwerp goed of gebrekkig is, vloeit insgelijks voort uit den herhaalden omgang met personen, die dat gevoel bezitten; door het lezen leeren wij den smaak der beste schrijvers kennen. Een man van smaak weet alles in zijn hoofd te regelen; hij vindt voor elke stof de maat en voor iedere zaak het woord; hij onderscheidt zich het meest door de duidelijkheid en de vlugge vatbaarheid zijner gedachten.

Gelijk onder alle ellendige prulschrijvers, de *practici* de ellendigste zijn, zoo waren daarentegen de grootste geneesheeren ook steeds de beste schrijvers onder de geneeskundigen. Hippocrates was, naar het oordeel van celsus, niet alleen in de geneeskunde, maar ook in de welsprekendheid groot; ofschoon hij, als een meester boven meesters, kort en bondig, echter sierlijk, en slechts voor verstandigen, verstandig heeft geschreven. Freind

zegt, de oude geneesheeren zijn niet alleen in hunne kunst voortreffelijk, maar, door alle soorten van menschelijke kennis verlicht, in schrijven zoo groot als in denken geweest. Geen grieksch geneeskundige, van HIPPOCRATES tot op PAULUS, heeft minder goed geschreven, dan de beste verstanden van zijn' tijd, en somtijds zijn de geneeskundigen zelfs de beste schrijvers hunner natie geweest. FERNEL, SYDENHAM, FREIND, MEAD en voornamelijk BOERHAAVE schreven even schoon, als zij dachten, en genazen even goed, als zij schreven. ANTON COCCHI heeft door zijne toscaansche voorlezingen bewezen, hoe zeer ieder lezer de werken van een' geneesheer ter harte moet nemen, die met eene gezonde, boven alle vooroordeelen der secten verhevene wijsbegeerte, de letterkunde, den smaak en eene sierlijkheid van stijl verbindt, welke zelfs aan zijne geneeskundige werken eene zedelijke strekking geeft, en steeds meer zegt, dan hij schijnt te zeggen.

De geleerdheid maakt, door de verbanning van alle ledigheid en alle traagheid, den geleerden geneeskundige tot werkzaamheden steeds meer geschikt. Zij ontrukt hem aan het door de dwaling gebaande pad, en is het tegengif, tegen de algemeene neiging voor de blinde oefening, die slaafsche hoogachting voor de vooroordeelen van onnadenkende hoofden. Zij legt hem den loop aller dingen vóór oogen, en toont hem aan, op welke wegen andere geneeskundigen gedwaald, en op welke zij de waarheid gevonden hebben. Deze ondervindingen maken den grondslag van zijn gedrag uit en voeren hem, ongedwongen, door de doolhoven, in welke de ongeleerde geene paden vindt. Alles wordt met verstand en oordeel ondernomen, zoodra men, door de kennis des geheels voorgelicht, op de waarneming van bijzondere deelen valt. Door de ondervinding van anderen ondersteund, is men met eene oneindige menig-

te van mogelijke gevallen bekend; men begrijpt spoedig, wat men ziet, en men weet zich te redden in gevallen, die men niet heeft gezien. De geleerdheid kan de bloote oefening vergoeden, maar de bloote oefening de geleerdheid nooit. De grootste wijsgeeren en geneeskundigen aller tijden en volkeren zijn het eens, dat de geleerdheid de zekerste weg tot de bekwame uitoefening der kunst is.

De grootste voordeelen zijn der geneeskunde door de geleerdheid aangebragt, en dezelve is, in elk land, alleen naar de mate, volgens welke men met de kennis, die men reeds had, andere kundigheden verbond, in aanzien gekomen. Men twijfelt er niet aan, of de oudste onder de bekende volkeren, de Assyriërs, de Phoeniciërs, en, inzonderheid, de Egyptenaren, hebben de eerste proeven in de geneeskunde gewaagd; wij kunnen evenwel die proefnemingen niet beoordeelen, daar de zoogenaamde boeken van HERMES, welke de Egyptische priesters in de verzorging hunner zieken letterlijk volgen moesten, niet tot ons gekomen zijn, en dewijl het geheimzinnig bestaan dezer priesters, hunne leer voor de oogen van alle andere menschen verborg. GALENUS zegt, dat de Egyptenaren, vóór den tijd van AESCULAAP, geene andere kennis van de geneeskunde hebben gehad, dan die, welke men door de oefening verkrijgt. De Babyloniërs plaatsten, uit gebrek aan geneeskundigen, nog ten tijde van HERODOTUS, hunne zieken op de straten, opdat de voorbijgangers hun raad zouden geven; en STRABO verhaalt hetzelfde niet alleen van de Babyloniërs en van de oude Portugezen, maar ook van de Egyptenaren. Onder de regering van AMASIS begonnen de Grieken een' naauwen omgang met de Egyptenaren te hebben, en men vermoedt, dat de eerste denkbeelden van de geneeskunde in die tijden, even gelijk de wetten door SOLON, uit Egypte naar Griekenland gekomen zijn. Honderd en

vijftig jaren na den eersten bekenden griekschen geneesheer MELAMPUS, verwierf AESCULAAP, in Epidaurus, door zijne betere inzigten eene goddelijke eer; maar ook deze inzigten waren nog geheel *empirisch* en heelkundig. CELSUS zegt, men heeft AESCULAAP onder de goden verheven, omdat hij de, tot op zijnen tijd, onder de handen van het gemeen berust hebbende geneeskunde, minder ruw uitoefende; en PLINIUS voegt er bij: dezelve is niet meer dan eene loutere wondartsenijkunst geweest, en wel eene zoodanige, ten gevolge van welker stellingen de god AESCULAAP en zijne zonen den verwonden een' drank, uit wijn, meel en kaas zamengesteld, gaven. De Asclepiaden sloten wel deze kunst binnen den tempel hunner stamvaders, waarin de zieken hen bezochten, en onder den praal van priesterlijke plegtigheden de uitspraak van den god, dat is, de onmiddellijke hulp zijner sterfelijke nakomelingen, afwachten moesten; doch de bedriegers zegevierden, zoo als gewoonlijk, slechts zoo lang, tot dat den bedrogenen door de wijsgeeren de oogen werden geopend. Deze begonnen aan het ziekbed de geneeskunde met meer waarheid en minder praal uit te oefenen, en zij werden, volgens de getuigenis van CELSUS, de eigenlijke stichters der kunst. Weldra daarna, kwamen de priesters van AESCULAAP op den verstandigen inval, om de bekwaamste onder de wijsgeeren in hun gezelschap op te nemen, en met hunne hulp wedijverden zij zoo zeer met hunne niet omgekochte tegenpartijen, dat de zieken daarbij dubbel gewin schenen te doen.

HIPPOCRATES achtte, als een afstammeling van AESCULAAP, de waarneming wel zeer hoog, echter, zegt hij toch, dat, in de schoonste tijden der Grieken, overeenkomstig die tijden, de geneesheer weten moest, wat men vóór hem geweten had, wanneer hij niet zich zelven en anderen bedriegen wilde. Ofschoon HIPPOCRATES de

grondlegger der geneeskunde niet geweest is, zoo wordt hij toch door de uitoefening zulker grondstellingen en de kracht des lichts van zijnen tijd, derzelver vader, dewijl hij de wijsbegeerte aan de geneeskunde, en de geneeskunde aan de wijsbegeerte dienstbaar gemaakt en door daden zijne uitspraak bewezen heeft: dat een wijsgeerig geneesheer aan de goden gelijk is. Met deze, zoo geheel heldere grondstellingen, bragt HIPPOCRATES het zoo ver, dat hij de eerste, ware, en groote geneesheer werd, daar hij met de ondervinding de geleerdheid, en met deze, eene voorzigtige, onafgebrokene en uit het merg der dingen voortvloeijende wijsheid verbond.

Door de geleerdheid werd alzoo de geneeskunde onder den griekschen hemel gevormd; en daarom behield deze kunst ook hare eerste, ruwe gedaante, waar de schriften der Grieken niet doordrongen. Door deze geschriften hebben de Romeinen de geneeskunde, even gelijk alle wetenschappen en kunsten geleerd, vermits na de stichting der stad tot op de aankomst der Grieken, de geneeskunde in Rome een pythagorisch of praktisch gezwets was geweest.

In Sina heeft, wegens de bekende verachting voor de uitvindingen van alle andere volken, de geneeskunde in onzen tijd nog zeer geringe vorderingen gemaakt, schoon zeven en dertig jaren voor CHRISTUS geboorte, de keizer CHI HOANG TI, op doodstraf beval, alle boeken te verbranden, behalve die der bouwkunstenaren en der geneesheeren. Bij de anders niet onbeschaafde Malabaren bestaat die geheele kunst in de kennis van eenige kruiden, en in de bekwaamheid om die kruiden, volgens zekere overgeërfde voorschriften, die men van buiten leert, te gebruiken. Op den ganschen, door de ware geleerdheid nog niet verlichten aardbodem, is de geneeskunde nog in derzelver kindschheid. Zonder de schriften der geneeskundigen, die, schoon ten grave gedaald,

steeds onder de dankbare nakomelingschap blijven leven, zou men, of nooit eene geneeskunde gehad hebben, of iedere domoor moest een halve god, iedere *practicus* een uitvinder zijn geweest. Thans is de ondervinding van den oudsten en werkzaamsten geneesheer niet toereikende, daar de menschelijke kennis een' zeer langzamen tred houdt, van onmerkbare beginselen trapsgewijze tot dat licht stijgt, hetwelk eeuwen telt, en geheele volkeren en de ouderdom der wereld hunne krachten vereenigen moeten, zal eene wetenschap in eenige deelen volkomen worden. De grootste geesten openen de wegen tot nieuwe onderzoekingen; anderen betreden dezelve; weêr anderen komen, na duizend hinderpalen te hebben overwonnen, tot het doel. Geen BACON, geen NEWTON vermogt den arbeid van vele eeuwen, alleen, over te nemen. Eén *practicus*, een barbier, een oud wijf neemt ze over.

Een geneesheer, die door eigene ondervinding zou willen leeren, hetgeen men door geleerdheid binnen weinige jaren leert, zou door middel van eenen even moeijelijken arbeid, als alle onderzoekers in alle eeuwen hebben aangewend, tot die ondervinding moeten geraken. Hij moest bovendien een geest van de eerste grootte zijn, en ten minste eenige duizend jaren leven en moorden. Nu ligt het echter ook niet in het vermogen van een enkel mensch, de daarsteller van de voortreffelijkste aller kunsten te zijn, die, meer een kind des tijds dan van het verstand, in zoo vele duizende jaren, door eene vlijtige, geduldige en juiste waarneming, langzaam ontstaan, door de vereenigde krachten der grootste vernuften eerst tot dien luister verheven werd, waarin zij in onze dagen schittert. Een *practicus* kan niet eens, in geheel zijn leven, zoo vele waarnemingen doen, als HIPPOCRATES en BOERHAAVE door eenen regel van twee spreuken ten grondslag stellen. Daarentegen leeren wij door het lezen in weinige jaren, wat onze voorvaderen reeds

sedert den aanvang der dingen geweten hebben. In eenen dag begrijpen wij ontdekkingen, waaraan de eerste uitvinders jaren lang gewerkt hebben. Met de verhevenste *genie* moest de geneesheer de fouten zijner voorgangers van nieuws af weder begaan, eer hij tot die geringe waarheid kon geraken, dat het goud, even als in onze vloeden, onder onmetelijk zand bedolven is. Hij doorwroet niet meer dat zand, maar maakt zich door edeler bemoeijingen waardig, dat goud uit de hand van deszelfs bezitters te ontvangen; de bloote waarschuwing voor dwaling is voor hem de eerste trap tot kennis. Met hunne *genie* vereenigt hij de wetenschap aller tijden en stapelt waarheid op waarheid, gelijk de reuzen in de fabel: de *Offa* op den *Pelion.*

Ons leven is te kort, de omvang der geneeskunde is te groot, alles te zien en te ondervinden is onmogelijk. De geschiedenis moet de waarnemingen van eenen langen tijd opzamelen, opdat door derzelver hulp de wetenschap van vele menschen, uit vele eeuwen, in één hoofd te zamen vloeije. Rhazes zegt: duizend geneeskundigen hebben, misschien, sedert duizend jaren aan de verbetering der geneeskunde gearbeid. Hij, die dus hunne schriften met vlijt en nadenken leest, ontdekt in een' korten tijd meer, dan wanneer hij duizend jaren naar zieken liep.

Sydenham had, wel is waar, den tijd, dien anderen met lezen doorbrengen, alleen tot de waarneming besteed. Ook zoude zijn aanzien eene vermogende sterkte tegen de *practici* geweest zijn, indien niet deze engelsche hippocrates, door zijne eindelooze vlijt, door de, bij alle zijne onderzoekingen aan den dag gelegde scherpzinnigheid, en de kracht, om uit vele eenvoudige waarnemingen, algemeene besluiten te trekken, hemelsbreed de *practici* te boven ging. De geneeskunde was, in zijnen tijd, zoo verward, de geneeskundigen door hunne

dwaze liefde tot *hypothesen* zoo zeer verwilderd, dat hij werkelijk geen andere methode verkiezen kon. Zij hadden zich van de natuur verwijderd; hij voerde hen tot de natuur terug.

Wij komen door het onderwijs van anderen op het pad, dat zij betreden hebben. Met hunne methoden in het studeren, waarnemen en ondervinden bekend, maken wij ons die methoden door eene verstandige navolging eigen; overtuigd, dat men nooit oorspronkelijk wordt, wanneer men het te spoedig wil zijn. Een geneesheer, die, door de waarnemingen en de ondervinding der beste geneeskundigen van alle tijden en volken verlicht, het gansche oord der waarheid overziet, ontsteelt hun hunnen geest, gelijk PROMOTHEUS het vuur den hemel ontstal.

Het lezen is de middellijke omgang met de natuur, het waarnemen de onmiddellijke. Eer de geneesheer de natuurlijke geschiedenis der ziekten in zijn hoofd heeft, zal hij dezelve niet ligt in het ligchaam van anderen vinden. De belangrijkste onderscheidingsteekenen der ziekten zijn dikwijls zeer vlugtig; zij vallen niet lang genoeg in het gezigt; de geneesheer, die louter volgens ervaring handelt, laat dezelve voorbijgaan, daar hij ze voor onbelangrijk houdt; de wel onderwezene geneesheer gaat dezelve met de oogen eens kenners te gemoet. Zonder de geleerdheid hield men nu eens de hoofdkwaal voor een toeval, dan weder een toeval voor de hoofdkwaal; in heete koortsen zag men, eer nog het plan tot genezing gemaakt was, den zieke reeds op den rand des grafs; bij langdurige kwalen verliepen er jaren, eer men de menigvuldigheid der omstandigheden in het behoorlijk vereenigingspunt bragt. Ook komt een geneesheer, die met de geschiedenis der ziekten niet bekend is, als een kind aan het ziekbed; niet wetende, wat er gebeuren kan en wat er gebeurd is, dwaalt

hij in het duistere, tot hij, door de nederlaag van duizenden begrijpt, wat een ander, door vlijtig lezen, in weinig jaren begrijpt. SYDENHAM zag zich dikwijls genoodzaakt, om eenige zieken te laten sterven, tot hem de natuur hunner ziekte bekend was, omdat hij niet las, en hoe zeer staat een *practicus* beneden SYDENHAM!

Hoe meer waarnemingen wij over elk geval weten, des te beter zien wij elk geval in. Een geneesheer, die niet leest, kan slechts een oneindig klein getal ziekten door zich zelven leeren kennen, daar hij dikwijls dezelfde ziekten, en vele, zeer zeldzaam ziet. Daarom kan hij de eigenlijke waarde der omstandigheden niet bepalen; hij weet niet, wat onschadelijk en wat gevaarlijk is; hij siddert bij de beste hoop, of vindt den zieke in de armen des doods, wanneer hij gelooft, dat dezelve genezen is. Hij, die niet weet, dat in eene ziekte dezelfde omstandigheden nuttig, en in eene andere gevaarlijk kunnen zijn, verzet zich tegen de nuttige omstandigheid, en laat de gevaarlijke haren loop.

De ziekten hebben, te dikwijls, zoo iets eigenaardigs, dat zonder het onderwijs der boeken, ons niets dan de dood van den zieke onderrigt. Men weet hoe veel onze *practici* zich op hunne werkeloosheid, in tusschenpoozende koortsen laten voorstaan; intusschen bestaan er bij ons, gelijk in Duitschland, afgaande koortsen, welke bij den derden of vierden aanval, door een' plotselingen buikloop doodelijk worden. Een geneesheer, wien de teekenen dezer koortsen uit TORTI, en uit het voortreffelijk werk van den Heer WERLHOF bekend zijn, stuit dezelve in den beginne, en redt den zieke; een *practicus*, die niet leest, geeuwt gelaten bij elken aanval, en ziet met verbazing bij den derden of vierden den dood.

De heer DE HAEN heeft derdendaagsche koortsen ge-

zien, welke van hevige buikpijnen vergezeld gingen, en bij den derden of vierden aanval doodelijk werden. Wij hebben ook, volgens de waarnemingen van SYDENHAM, MORTON en HUXHAM, de gewigtige waarschuwing, dat zekere ziekten, waarbij men somtijds niet de geringste koorts waarneemt, toch werkelijke koortsen zijn, en als koortsen moeten behandeld worden. Hiertoe behooren: beroerten, zijdewee, kolijken, en in het algemeen alle soorten van ziekten, welke eene ontsteking ten grondslag kunnen hebben, en bij geregelde aanvallen, zonder het minste teeken van koorts, in eenen of anderen aanval, onder de oogen der genoemde geneeskundigen doodelijk worden. Men ziet daar uit, dat wij dergelijke ziekten uit de boeken kennen moeten, indien wij de zieken niet willen zien sterven, en dat daarom ook de werkzaamste geneesheer, een gevaarlijk geneesheer is, wanneer hij niet leest; zoo lang de geneesheer zich over de waarnemingen van anderen niet bekommert, zoo lang zal hij dezelfde wegen gaan, de natuur uit hetzelfde gezigtspunt aangapen, en aan het einde, even onwetend als bij het begin, den zieke aan zijne ziekte overlaten. BOERHAAVE had reeds meer dan 36 jaren aan de naauwkeurige waarneming der besmettelijke venusziekte besteed, toen hij zeide: er vertoonen zich dikwijls in dezelve toevallen, welke de oudste waarnemer niet alleen nooit gezien heeft, maar bij welke ook de meest geoefende meester in de kunst een leerling worden, en zijne onwetendheid bekennen moet. De beste geschriften over de venusziekte waren te dien tijd de eenige toevlugt van den grooten BOERHAAVE, en hij zelf verhaalt met genoegen, hoe hij in het kleine geschrift van VON HUTTEN, niet alleen de kunst gevonden heeft, om, in de wanhopigste, de krachten des kwikzilvers verre te bovengaande, gevallen te helpen, maar ook, hoe hij in hetzelve reeds alles beschreven en

aanbevolen gezien heeft, wat de nieuwe geheimkramers, met opzigt tot de methoden en de middelen, tegen de *syphilis*, ons voorliegen alleen te bezitten.

Alle ziekten zijn ons niet eens bij namen bekend; derzelver aantal is zoo groot, dat de werkzaamste geneesheer zich niet vleijen moet, dezelve alle gezien te hebben. Er kunnen zich ook, in een land zeer goed beschrevene, maar in hetzelve niet bekende ziekten vertoonen; dezelve slepen eene menigte menschen weg; de regering wendt zich tot de *practici*, dezen zich tot hunne ondervinding: het orakel is stom, en dikwijls geeft een jong geneesheer het antwoord. In gewone gevallen komt voorzeker, gelijk HIPPOCRATES reeds gezegd heeft, de onkunde des geneesheers evenmin aan den dag, als de onkunde van eenen stuurman, wanneer de zee bedaard is en de winden goed zijn. Doch bij zware stormen leert men den stuurman kennen.

De voordeelen der geleerdheid zijn zoo aanmerkelijk, dat elk gemoedelijke geneesheer genoodzaakt is, geleerd te zijn, zoodra hij weet, hoedanig hij het behoort te wezen.

VIERDE HOOFDSTUK.

Over den eigenlijken aard van de geleerdheid des geneesheers.

Slechts weinige geleerden zijn waarlijk geleerd. Met de kennis der meesten is het gelegen als met het goud in de geldkist van eenen gierigaard, 't geen nuttig zoude worden in betere handen; in deze ligt het dood. Men moet de geheugenisgeleerdheid (*erudition*) van de ware geleerdheid (*science*) zorgvuldig onderscheiden. Een geheugenisgeleerde (*un érudit*) kan zeer geleerd en zeer dom zijn; een waar geleerde (*un savant*) verbindt met de uitgezochtste kennis, het opgeklaardst verstand. Hij is niet alleen der wetenschappen, die van rede-besluiten afhangen, kundig, maar hij heeft, in het algemeen, zijne gansche kennis door de wijsbegeerte geregeld, en weet alles, wat hij beweert, op onwedersprekelijke gronden te bewijzen.

De loutere geheugenisgeleerdheid is een ijdel, verward, zich zelf wedersprekend en onverteerd mengsel van het goede en nietswaardige, van het voortreffelijke en ellendige, het hoofd opvullende, zonder het verstand uit te breiden, hetgeen den geleerden daglooner rijk aan nutteloos gereedschap en arm aan begrippen, groot in het kleine, en klein in het groote maakt. De geheugenisgeleerden vergeten door hun lezen het denken; zij verza-

melen steeds en gebruiken niet. Tot aanbrengen en niet tot bouwen geboren, trachten zij hoopen steenen te stapelen, geene regelmatige gebouwen op te rigten; al wat zij doen, geschiedt zonder keus, zonder zamenhang, zonder strekking. Een, door het geheugen geleerd geneesheer heeft duizend dingen in zijn hoofd, zonder, daarin, het ware van het valsche, het zekere van het onzekere te onderscheiden; nimmer weet hij uit dien afgrond te nemen, wat tot de tegenwoordige omstandigheden dienstig is. Met alles, wat anderen gedacht hebben, bekend, weet hij nooit, wat hij zelf denken moet, en vervalt in eene twijfelzinnigheid, welke zijn, met boeken opgevuld hoofd, voor uitoefening en uitvinding onvatbaar maakt, daar hij tot denken ongeschikt is. De geleerdste geneesheer is te beklagen, wanneer hij niet geleerd heeft, meer te denken, meer zijnen geest te scherpen, dan zijn geheugen op te vullen; meer denkbeelden voort te planten, dan woorden op een te stapelen. Dan eerst wordt hij geschikt om te oordeelen en te handelen, wanneer hij, in eene gelijke mate, verstand met geleerdheid verbindt. Zijne gansche kennis wordt hem eigen, en het misbruik der boeken doodt bij hem de wetenschap niet.

Slechts een waar geleerde ziet de waarde van elken schrijver. Het goed gevolg onzer werkzaamheden hangt hoofdzakelijk van die bekwaamheid af. Vooraf onderrigt, hoe ver men het in eene wetenschap gebragt heeft, wat in dezelve, als zeker uitgemaakt, wat nog twijfelachtig, wat nog geheel onbekend is, en op welke wegen het twijfelachtige beslist, en het onbekende gezocht worden moet, weten wij, wat wij verwerpen, waaraan wij twijfelen, en wat wij aannemen moeten. Zonder dat krietisch inzigt, hetwelk alleen uit het verstand kan voortvloeijen, leest niemand met voordeel. Men zal niet alleen den geest niet scherpen, maar verzwakken, en veel gelooven, in plaats van iets te weten.

De meeste geneeskundige schriften zijn eene mengeling van dwaling en waarheid. Dikwijls werpen de vooroordeelen van derzelver schrijvers eenen bijna ondoordringbaren nevel over het goede, dat in dezelve verstrooid ligt. Duisternis, onzekerheid en valschheid omgeven hen in gelijke mate; zij spreken veel en zeggen niets. Het is het gebrek aan een' wijsgeerigen geest, hetwelk zoo lang het grootst getal van geneeskundigen tot gepeupel heeft gemaakt; zij konden niet verstandiger zijn dan hunne eeuw. De waarheid ligt in hunne schriften zoo verward, is door scholastieke grillen zoo zeer bedorven, en door het toenmaals alvermogend bijgeloof dermate misvormd, dat het minste daarvan bruikbaar is. De lezer behoeft des te meer verstand, daar het in zoovele, tot de geneeskunde behoorende schriften, niet gevonden wordt.

Hippocrates zal altijd de vader der geneeskunde blijven, en het meeste goede van plato, aristoteles, galenus, en van de Arabieren, vloeit uit deze rijke bron voort. Plato, die een tijdgenoot van hippocrates is geweest, heeft, in zijne *Timäus*, eene soort van stelsel over de bespiegelende geneeskunde nagelaten; en hoe vele wijsgeeren, voor en na hem, hebben ook het uitoefenend gedeelte der geneeskunde hunne opmerkzaamheid waardig geächt! aristoteles moet een kwakzalver geweest zijn, eer hij een leerling van plato, en een leeraar der volgende eeuw geworden is; doch hij is ook den geneeskundigen niet geheel ondienstig: want hij was, gelijk de heer von haller zegt, een man van eene buitengewone *genie*, van eene ijzeren vlijt, vol orde en stelselmatig; doch meer geschikt, om uit de waarnemingen van anderen voordeel te trekken, dan om zelve waarnemingen te doen. Even gelijk de gansche oudheid, naar het oordeel des heeren von haller, het onverdraaglijk gebrek had, te verwaarloozen om zelve proefnemingen te doen, en al

het valsche en fabelachtige, met eene onverzadelijke gretigheid, van dichters, kooplieden, visschers en andere onwetenden aan te nemen.

Galenus vereenigde met de buitengewoonste geleerdheid, met een' vurigen geest en een vindingrijk hoofd, eene grondige kennis der *peripatetische* wijsbegeerte, en eene groote welsprekendheid. Suidas zegt: dat hij meer dan vijfhonderd boeken over de geneeskunde, en omtrent tweehonderd en vijftig over andere wetenschappen geschreven heeft. Een meer omvattende en fijner geest heeft geen' geneeskundige ooit bezield, daar galenus het bewonderenswaardigst stelsel oprigtte van al, wat de menschen tot op zijn' tijd van de geneeskunde wisten. Doch de reine leer van hippocrates verzonk in die zee van spitsvindigheden, ofschoon galenus aan hippocrates, boven alle andere geneeskundigen de voorkeur gaf; zijne leeringen in de uitoefening volgde, en ook daarom voor ons nog zeer belangrijk is. Het wezentlijk onderscheid tusschen de schriften van hippocrates en galenus komt, volgens de beste regters, hier op neer: dat de schriften van hippocrates zich alleen op de ondervinding, en de schriften van galenus zich alleen op sluitredenen gronden; dat de geneeskundige wetenschap van hippocrates eene verzameling is van zijne en anderer waarnemingen, over dewelke hij meestal weinig redeneert, terwijl daarentegen de geneeskundige wetenschap van galenus een weefsel van redeneringen en twisten uitmaakt, ofschoon hij, met betrekking tot de uitoefening, bijna volkomen gelijk hippocrates denkt.

De veel fijnere Arabieren spitsten de meeningen van galenus zoo zeer, en zegevierden door hunne verbeeldingskracht zoo zeer over hun verstand, dat de menschen, omtrent de zaken onbekommerd, aan ijdele denkbeelden bleven hangen, en in plaats van de waarheid, die spinnewebben omhelsden. Intusschen hebben zij de genees-

wijzen der heete ziekten verbeterd, de scheikunde uitgevonden, de artsenijkunst aan de geneeskunde ondergeschikt gemaakt, en zijn, voor het overige, met betrekking tot de theorie der geneeskunst en de grondstellingen bij derzelver uitoefening, de Grieken gevolgd.

In Europa besteedden de geneeskundigen eene lange reeks van eeuwen, aan de praalzuchtige uitlegging dezer spitsvondige verstanden. Men las en bestudeerde lang de Arabieren, eer men de Grieken scheen te kennen; eindelijk viel men op GALENUS, in het begin der dertiende eeuw, en in plaats van de, zich in alle derzelver deelen te ontledene natuur, te beschouwen, ontleedde men GALENUS in alle zijne deelen. Zich over de bevordering der kunst niet bekommerende, vergenoegde men zich met dien grooten geest te bewonderen. Dezen breidden zijne schriften door hunne uitleggingen uit; anderen trokken die in kleine handboeken te zamen; allen schenen besloten te hebben, liever met ARISTOTELES en GALENUS te dwalen, dan met eenen ander' de waarheid te vinden; liever, gelijk zwakke raadsheeren, geheel de meening hunner burgemeesters te volgen, dan zelven te denken.

Eindelijk verschenen de Scheikundigen. AUREOLUS PHILIPPUS THEOPHRASTUS PARACELSUS BOMBAST VON HOHENHEIM, een zwitser, uit het kanton van Appenzell, een grooter scheikundige, een wondarts en een sterrenwigchelaar, verstoutte zich om eene geheel nieuwe geneeskunde op de puinhoopen der ouden te bouwen. Hij verbrandde opentlijk te Bazel, voor zijnen leerstoel, de werken van GALENUS en van AVICENNA.

Hij zegt in zijn eerste boek over de pest: men vindt bij de ouden niets, dat ons waarlijk helpen kan, daar zij de verborgene kunsten en de tooverkunst niet verstonden, en bijgevolg ook den oorsprong der ziekten niet kenden. Hij schaamt zich niet, in zijne schriften te roemen, dat GALENUS uit het doodenrijk aan hem geschreven heeft,

en dat hij zelf, in deszelfs voorhoven, met AVICENNA geredetwist heeft. Zijne verbeelding was zoo verward, en zijn brein had zich zoo zeer op de gemeenste muggenzifterijen toegelegd, dat hij alle spookgeschiedenissen, alle dwaasheden der sterrenwigchelarij, der stipwaarzeggerij, der handstreepkunde en der geestenbezwering aannam, en zelfs zijnen leerlingen verzekerde, dat hij den duivel om raad vroeg, wanneer God niet helpen wilde. Er is geen verhaal zoo dom en laf te bedenken, hetwelk PARACELSUS niet geloofd en geprezen heeft. Hij hield de maandelijksche reiniging der vrouwen, en zelfs haren enkelen aanblik, op dien tijd, voor het grootste aller vergiften, en maakte de wereld wijs, dat de duivel uit dat gif de spinnen voortbragt. Hij maakte de wereld ook wijs, dat uit de vermenging van het vrouwelijke zaadvocht, met hare reiniging, alle vlooijen, torren, en in het algemeen, alle insekten ontstonden. Hij maakte de wereld wijs, dat al het in kloosters en in venustempelen vergoten zaad, door de geesten opgevangen, en door de spoken tot een vergift bereid werd, hetwelk de oorzaak der epidemische ziekten en van de pest uitmaakte; somtijds ontstalen, met hetzelfde doel, de spoken aan de barmhartige zusters haar zaad, met dezelfde uitwerking. Hij beroemde zich, de ziekten, welke bij het gebruik van natuurlijke middelen ongeneeslijk zijn, te kunnen genezen door zekere woorden of teekens, welker kracht hij, boven alle de, in de natuurlijke ligchamen bestaande, krachten verhief. Eindelijk verstoutte hij zich, te liegen, dat hij door middel der scheikunde een waarlijk levend kind konde voortbrengen, hetgeen, behalve de grootte, in alle deszelfs deelen aan de wezentlijke kinderen gelijk was. Niettegenstaande deze afschuwelijke grillen, zeide deze ellendige wijsgeer onbeschaamd, dat hij de natuur in de natuur, en niet volgens boeken bestudeerde. Overigens leefde hij als een zwijn, zag er uit als een

voerman, en vond zijn grootste genoegen in den omgang met het liederlijkst en laagst gemeen, dewijl hetzelve hem bij zijn leven zoo zeer bewonderde, als hij nog tegenwoordig daardoor bewonderd wordt. Hij zegt naar waarheid, in zijne zesde verdediging: van natuur ben ik niet fijn gesponnen; dit is ook niet de aard der zwitsers, die onder pijnboomen opgroeijen.

PARACELSUS was den meesten tijd van zijn roemvol leven dronken, en hij noemt, op zekere plaats, zijne vrienden in Zurich zijne zuipbroeders; ook schijnen alle zijne geschriften in een' roes te zijn geschreven. De spraak is anders den mensch gegeven, om zich door andere menschen te doen verstaan. PARACELSUS sprak en schreef om van niemand verstaan, door allen bewonderd te worden. In plaats van door welsprekendheid en sierlijkheid van stijl de harten der menschen te boeijen, wist hij dezelve te dwingen door eene schrijfwijze, welke, in den grond, onverstandig, maar, voor het uitwendige, geheimzinnig en diep, de gewigtigste en verhevenste waarheden voor dommen scheen te verbergen, en van weinigen wederlegd konde worden, daar niemand dezelve verstond. Met die eigenschappen heeft PARACELSUS de alleenheerschappij in de geneeskunde verkregen, en, onder het gepeupel der geneeskundigen, bezit hij dezelve nog. Hij zegt in de voorrede van zijn boek *Paragranum*: Gij AVICENNA, GALENUS, RHAZES, MONTAGNANA, MESUE, moet U spiegelen in mij; ik mij niet in U; gijl. U in mij, in mij; Gij van Parijs, van Montpellier, van Swaben, van Meissen, van Keulen, Gij van Weenen, en wat aan den Donau en aan den Rijnstroom ligt, moet aan mij een voorbeeld nemen, ik niet aan U; gij eilanden in de Zeeën, gij Italianen, gij Dalmatiërs, gij Atheners, gij Grieken, gij Arabieren, gij Israëlieten, aan U allen stel ik mij ten voorbeeld; aan mij behoort de alleenheersching.

Hij beroemde zich, goud te kunnen maken, en toch

was hij arm; hij had tegen alle ziekten een onfeilbaar geneesmiddel, en echter kon hij zijn eigen hoesten, zijn podagra en eene stijvigheid in zijne gewrichten niet genezen; hij bezat den steen der onsterfelijkheid, en echter stierf hij vóór zijn vijftigste jaar. Ondanks de leugens, de vermetelheid en de, tot den uitersten waanzin gedrevene bijgeloovigheid diens mans, in zijne talrijke schriften aan de wereld overgeleverd, hebben zijne navolgers hem vergood. Te vergeefs riep BACON de wijsheid van den hemel; nog benevelt het gepeupel, aller standen, de armzalige wijsbegeerte van PARACELSUS. Te vergeefs worden de duistere, ongegronde, en voor het gansche menschdom hoogst gevaarlijke grillen van dien sterrenwigchelaar, van alle ware wereldwijzen, natuuronderzoekers en geneeskundigen verfoeid. Nog worden dezelve jaarlijks, door onzen almanak, het gemeene volk voorgepredikt, en door hetzelve sterker dan het Euangelium geloofd.

JOHANN BAPTISTA VAN HELMONT volgde PARACELSUS na in de opentlijke verachting der scholen; in het opzoeken van sterkere geneesmiddelen; maar ook in de ten onderbrenging der geneeskunde door de scheikunde, in de verwaarloozing der tijden, der veranderingen, der teekenen en oorzaken der ziekten; in de aanprijzing van algemeene geneesmiddelen en wonderwerkende *panaceën*, en in de groote gedachte van zichzelven. Hij verhaalt ergens: dat God zijn verstand had verlicht, waarna hij alle zijne boeken had weg gedaan, om op de waarheid in de wereld rond te reizen; ook verstond niemand de geneeskunde zoo als hij. Op eene andere plaats beroemt hij zich, dat hij door nachtelijke openbaringen en invallen; door droomen en verschijningen, grootere vorderingen in de wetenschappen had gemaakt dan door zijn verstand. De praktijk der ouden deugt niets, zeide die Nederlandsche wijze, want zij waren heidenen.

Bij een zoo algemeen verval, nam het aantal der eenvoudige en de verwarring der zamengestelde middelen toe. De Galenische geneesheeren schreven aan hunne eenvoudige geneesmiddelen deugden toe, welke alles schenen te overtreffen, wat zich tot des menschen voordeel wenschen liet; alles was bij hen goed voor allen. De scheikundige geneesheeren verhaalden wonderen van hunne extrakten en tincturen; hunne te hoogdravende schriften waren verdichte zegepralen over de natuur, vergode gedenkstukken der onbeschaamdste onwetendheid. Ook zijn de Galenisten, de scheikundigen en de meeste hen volgende geneeskundigen in hunne verordeningen zoo ongerijmd, dat het onbegrijpelijk zou zijn, hoe zij, in onzen tijd nog navolgers konden vinden, indien men niet wist, dat de onverstandigste meeningen in de wereld de duurzaamste zijn.

Deze lieden kunnen ons eer verleiden, dan onderwijzen, eer van de waarheid verwijderen, dan dezelve doen naderen, wanneer wij het ware gebruik hunner schriften niet verstaan. Men kan weten, wat anderen gedacht hebben, zonder zelf te kunnen denken. De meeste schrijvers leeren ons, wel is waar, wat zij gedacht hebben, maar niet wat wij denken moeten. Slechts het gebrek aan vastgestelde en heldere begrippen is hetgeen, volgens den Heer D'ALEMBERT, in ons de begeerte verwekt, om de gedachten van anderen te weten; men tracht door dezen waren of valschen schijn van geleerdheid, zoo goed mogelijk het gebrek aan ware geleerdheid te vergoeden; wij moeten, niet zoo zeer onderzoeken, wat de menschen in alle eeuwen gedacht hebben, dan hetgeen zij waars dachten. Daarom zeide reeds de voortreffelijke artsenij-geleerde DANIEL LE CLERC: men heeft, wel is waar, in verschillende landen van Europa, gezelschappen tot bevordering van de geneeskunde: dat doel is schoon en groot; — doch hij weet niet

door welk een ongeluk dat doel somtijds zoo slecht bereikt wordt, noch waarom de schriften van die gezelschappen, dikwijls meer eene verzameling zijn van hetgeen men over eene zaak gezegd heeft, dan van hetgeen men daarover had moeten zeggen. Men ziet zelfs, voegt die groote zwitsersche geneesheer er bij, dat men in eenige van die verzamelingen niets anders dan de sprookjes der oude wijven verhaalt, even als of het der natuurlijke geschiedenis aan leugens ontbrak.

De archieven der geneeskundige wetenschap zijn de schriften, welke de natuur omvatten, doordringen en aan dezelve gelijk zijn; die elke zaak haar eigen licht, het twijfelachtige deszelfs schaduw, iederen trek de onverwerpelijke gedaante der waarheid geven; die, der ondervinding ten vollen getrouw, het belangrijke uitbreiden, het duidelijke verkorten, het overtollige verzwijgen. Zij zijn niet op ligte bladen, die van eenen dag zijn, geschreven; die het verstand verwerpt, de natuur loochent, en de tijd doet verstuiven; zij zijn op metalen tafelen gegraveerd, een duurzamen schat, een levendig beeld der natuur.

Uit deze, tegen de vergankelijkheid beveiligde archieven, vloeijen de godspraken voort, welke, zinrijk zonder dubbelzinnigheid, duidelijk, zonder omweg, diepzinnig zonder duisterheid, de geheimen der natuur openbaren, het verledene verklaren, het tegenwoordige ophelderen en het toekomende verkondigen. Echte waarnemingen, en uit dezelve getrokkene, even juiste besluiten, zijn op het onzekere pad eene veilige leidstar, en op de steile hoogten, welke HIPPOCRATES, SYDENHAM, BOERHAAVE, en weinigen met hen beklommen, het eenige, het ware en onfeilbaar onderrigt.

Door den uiterlijken schijn niet verblind, moeten wij ons niet aan een', twee, of drie schrijvers houden, maar alle lezen, alle hooren, alle vergelijken, die, door de na-

tuur onderwezen, haar getrouw zijn gebleven. Wij ontvangen dankbaar het goede van GALENUS, van de Arabieren en van eenige geneeskundigen der middeleeuwen, die door de duisternis van elke eeuw, gelijk helderschijnende sterren, aan den gezigteinder doorbraken, en nog van eenige, die SYDENHAM, door vrijheid van denken, de verachting der sekten, en den naauwen omgang met de natuur, licht bijgezet hebben. Wij moeten ieder werk, dat slechts eenige nuttige waarneming, een enkel nuttig denkbeeld bevat, onze achting schenken; elken geneesheer ondervragen en aanhooren, die iets gezien heeft, wat anderen niet gezien hebben; iets ten beste der menschheid gedacht heeft, wat anderen niet gezegd hebben. Het middelmatigste boek kan somtijds den geest uitbreiden, eene niet genoegzaam bevestigde waarneming verzekeren, een onvolkomen denkbeeld volkomen maken, of eene kiem van verscheidene, zich verder uitstrekkende en hoogere denkbeelden zijn. FREIND gelooft, dat, maar eenen schrijver te volgen, even zoo veel zou zijn, als voor alle ziekten slechts een middel te hebben.

Een geneesheer, die zijn verstand meer opgehelderd, dan zijn geheugen opgevuld heeft, ontdekt alleen van elken schrijver de echte waarde; hij alleen merkt het ware in de gevolgen van het valsche op; hij alleen maakt van de schrijvers aller eeuwen, het behoorlijk gebruik, en vereert de stem der natuur in de godspraken van derzelver priesters, gelijk in het stamelen hunner kinderen.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Over den invloed der geleerdheid op de ondervinding.

Met de wetenschap zijner voorgangeren heeft men ook hunne ervaring. Men kan van ieder' waren geleerde zeggen, wat LA BEAUMELLE van MONTESQUIEU zeide: Geen mensch heeft meer gezien; hij heeft in alle eeuwen en onder alle volken geleefd; hij is een tijdgenoot der Romeinen en der Grieken, de landgenoot der Amerikanen en der Sinezen geweest.

De ondervinding aller eeuwen is onze beste leermeesteres, daar dezelve, uit den mond aller tijden en volken, in ieder geval ons het beste leert. Zonder die kennis is geen geneesheer den minsten bijval waardig, daar de geneeskunde niet op de bijzondere waarnemingen van een enkel mensch, maar op de vereenigde en steeds echt bevondene waarnemingen van alle tijden en volken rust, en daar men door het lezen alleen, de kennis aller tijden magtig wordt. RHAZES zegt: dan eerst maken wij ons van eenen geneesheer een goed begrip, wanneer wij weten, dat hij de schriften zijner voorgangers met vlijt en verstand heeft gelezen, en zich alle moeite heeft gegeven, om dezelve met elkander te vergelijken. Ik had liever, voegt deze scherpzinnige Arabier er bij, dat een arts in het geheel geene zieken gezien had, dan dat hij niet wist, wat de ouden gezegd en geschreven heb-

ben; maar zoodra hij hunne schriften gelezen en wel bestudeerd heeft, zal hij bij eene kleine praktijk verder komen, dan de *practicus* in zijn gansche leven.

De ondervinding van anderen is somtijds, in gevallen, die wij ook dikwijls onder de oogen gehad hebben, beter dan onze eigene. Eene ziekte volgens BOERHAAVE's beschrijving in het hoofd te hebben, is voor een arts, die geen waarnemer van den eersten rang is, beter, dan met dezelve, volgens zijne eigene ondervinding, bekend te zijn. Men merkt niet altijd alle omstandigheden op, en maar al te dikwijls ziet men niet zoo goed door eigene oogen als door vreemde. BACON, die leeraar des menschelijken geslachts, zegt: de ondervinding zoude bijna nutteloos wezen, indien wij over de kleinste dingen boeken hadden.

Deze stelling schijnt vreemd te zijn. Intusschen heb ik zeer dikwijls, na dat ik eene ziekte met de meest mogelijke zorgvuldigheid had opgemerkt, naar vele herhaalde waarnemingen bevonden, dat onze grootste geneeskundige schrijvers, meestijds alles gezegd, en zeer dikwijls meer gezegd hadden, dan ik gezien had. Wel is waar, de minste schrijvers kunnen eene zoo naauwkeurige vergelijking met de natuur ondergaan; doch die dezen toets kunnen doorstaan, maken werkelijk onze ervaring overbodig.

Het verstandig verhaal van eene reeks van voorvallen is dikwijls veel leerrijker, dan die gevallen zelven. Ik stel, het behaagde den held onzer eeuw, de geschiedenis van alle zijne veldtogten te beschrijven: zijne eigene officieren zouden zekerlijk, met dezelfde wijze van zien, bij het doorlezen dier geschiedenis oneindig meer zien, dan zij in die veldtogten zelfs gezien hebben. Men weet maar al te wel, dat degenen, die eene gebeurtenis mede aangezien hebben, dikwijls juist die zijn, welke er het minste van weten.

Een volkomen schriftelijk onderwijs is natuurlijk, met betrekking tot de uitoefening beter, dan een onderwijs, dat onvolkomen uit de zaak zelve getrokken wordt. Ieder mensch van *genie*, die de geschiedenissen van alle beschrevene staatsonderhandelingen in het hoofd heeft, en de uit dezelve algemeen voortvloeijende begrippen, in bijzondere gevallen weet aan te wenden, is zekerlijk een bekwamer onderhandelaar, dan de staatskwakzalver, die van eenen staatsdienaar, alleen den blooten slender en de trotschheid heeft. Bacon wenschte, dat men over de kunst van onderhandeling boeken schreef, wijl de geleerden, die, met de in deze boeken voorgedragene kennis, slechts eenige ondervinding bezaten, de lange oefening van ongeleerde staatslieden verre opwogen, en met den eigenen boog dezer lieden, op eenen grooteren afstand troffen. Een onzer zwitsersche *geniën* heeft onlangs, in het tweede deel zijner: Proeven over onderscheidene gewigtige onderwerpen der staat- en zedekunde, den wensch van BACON vervuld.

Dezelfde kanselier van Engeland, stelt de ware bepaling en de eigenlijke deugd van alle wetenschappen, in de verkorting der ingewikkelde en lange wegen der ondervinding, waarvan hij de uit den weg ruiming der oude klagt over de kortheid des levens en de langdurigheid der kunst hoopt. Die verkorting wordt bereikt, wanneer men de grondwaarheden der wetenschappen steeds algemeener, en tevens op alle bijzondere gevallen toepasselijk maakt, of, volgens den Heer D'ALEMBERT, wanneer men, in plaats van alles verstandeloos zamen te rapen, de grondstellingen van het zekere in onze kennis vaststelt; de algemeene grondwaarheden in een gezigtspunt voordraagt; de deelen van elke bijzondere wetenschap, onder wel te onderscheidene hoofdstukken brengt, en in deze ontleding zoo wel het geringe en beperkte wezen, hetwelk de takken voor den stam neemt, vermijdt als den geest,

die, omtrent het algemeene te zeer bekommerd, alles verminkt en alles verwart, daar hij alles omvatten en alles verkorten wil.

De ondervinding aller eeuwen maakt daarom onze eigene ondervinding te volkomener. Zonder de oefening zou de geleerdheid, en zonder de geleerdheid de oefening niet toereikend zijn; wij moeten beiden vereenigen, de boeken en de menschen bestuderen, de dooden en de levenden om raad vragen, alles onderling vergelijken, hunnen vereenigden raad, bij alle gelegenheden, met de meest mogelijke scherpzinnigheid aanwenden, met onze waarnemingen verbinden, en door eigene *genie*, uit alles de regels van ons gedrag trekken. Hoe meer wij het geziene met het gelezene vergelijken, des te juister en helderder worden onze besluiten, des te gelukkiger zullen alle onze werkzaamheden zijn. Door den arbeid van anderen ondersteund, door de misslagen van anderen onderrigt, zullen wij de vruchten inoogsten, voor de nakomelingschap gezaaid, en den afgrond vermijden, waar in zij zijn gevallen. Wij zullen door hunne uitkomsten nieuwe uitkomsten verkrijgen: door hunne roem ook roem voor ons verwerven, en door het regt, dat wij den voorvaderen doen wedervaren, ook regt van onze naneven verdienen.

De ondervinding aller eeuwen kan dikwijls onze eigene ondervinding overtreffen, en zij maakt deze, onder zekere omstandigheden, bijna overbodig; zij kan haar steeds verligten, en zal dezelve altijd uitbreiden.

DERDE BOEK.

OVER DEN WAARNEMINGSGEEST EN DESZELFS INVLOED OP DE ONDERVINDING.

EERSTE HOOFDSTUK.

Over den waarnemingsgeest in het algemeen.

Ik noem waarnemingsgeest in het algemeen, de vatbaarheid om elk voorwerp zoo te kennen, gelijk het is. De waarnemingskunst is de vaardigheid in het waarnemen; het waarnemen is het onderzoeken naar eene zaak, die zich van zelve aanbiedt, de waarneming is de uitslag van dat onderzoek.

De verschijnselen en derzelver teekenen zijn datgeen, waaruit de waarnemingsgeest put. Men verstaat door verschijnselen, de zigtbare werkingen van iedere gegevene oorzaak; door teekenen, de kenmerken, naar dewelke men die verschijnselen onderscheidt, en naar derzelver uiterlijk voorkomen leert begrijpen. Daar zich nu eene oorzaak zonder werking niet wel denken laat, zoo moeten ook de verschijnselen overal verspreid, en naar de verscheidenheid der oorzaken oneindiglijk verscheiden zijn. Eenige vloeijen uit het inwendige wezen

der dingen voort en zijn zeer gewigtig, daar zij onmiddellijk tot de kennis van het geheel voeren. Anderen ontspruiten meer uit de takken dan uit den stam: zij zijn de gewoonste, en worden dan eerst belangrijk, wanneer zij wel vereenigd zijn. Eindelijk zijn er nog anderen, welke zoo weinig tot het wezen behooren, dat zij meestendeels uit hun eigen bestaan niets bewijzen. De vaardigheid in het waarnemen is dus niets anders, dan de vlugge bevatting van alle overeenstemmende kenmerken.

Onder het waarnemen brengt men de bijzondere waarheden in eenen zekeren zamenhang. Wij vinden dezen zamenhang, wanneer wij derzelver overeenstemming zien; wij zien deze overeenstemmingen, wanneer wij ons van elke bijzondere zaak vooreerst datgeen voorstellen, waardoor zij erkend, en van anderen onderscheiden wordt. Men moet slechts alle de betrekkingen, welke tot de kennis dier overeenstemmingen noodig zijn, vergelijken kunnen. Ook vergelijkt het verstand terwijl het ziet.

De gewaarwordingen der zinnen zouden bijna onnut zijn, wanneer het verstand daarbij werkeloos bleef. De geest zou rijk aan beelden en ledig aan begrippen zijn; onze gansche wetenschap zou bestaan in de kennis van enkele dingen, die niets dan zich zelven ten grondslag hebben.

Wij moeten bij het zien altijd werkzaam zijn; niet slechts zorgvuldiglijk het bijzondere onderscheiden, en daarbij opmerken, waarom wij het als iets bijzonders beschouwen, maar ook ieder op zich zelf staande voorwerp, met elk ander, dat aan hetzelve gelijksoortig is, vergelijken, en alle derzelver gelijksoortigheden bij den eersten oogopslag bemerken kunnen.

De gelijksoortigheden worden opgemerkt, wanneer men zich niet vergenoegt, alles te onderzoeken, wat men

gewaar wordt, om alzoo, slechts onbezonnen, aan elke bijzondere gewaarwording te blijven hangen, maar zich veel meer gewent, om op eens veel met elkander te vergelijken; zorgvuldiglijk op de orde en het verband daarvan te letten, en aldus het menigvuldige te overzien, het verspreide te verzamelen, het verschillende af te zonderen, en het afgezonderde zoo lang met elkander te vergelijken, tot zich over deszelfs gelijksoortigheid of ongelijksoortigheid een duidelijk oordeel vellen laat. Langs dezen weg alleen ontstaan de verschillende trappen der duidelijkheid, der uitvoerbaarheid en standvastigheid onzer begrippen. Dus vloeit de waarnemingsgeest oorspronkelijk voort uit het natuurlijk gevoel, door hetwelk men van alles, wat zich aan den geest aanbiedt, spoedig geroerd wordt, en uit eene even groote opmerkzaamheid op alles, wat ons treft. Beide brengen de vrijheid van den geest, in het algemeen, voort, welke de ziel tot vlug gevoelen, onderscheiden en begrijpen scherpt, even gelijk voortreffelijke oogen het gezigt tot vlug, duidelijk en naauwkeurig zien scherpen.

De eenige weg om alles te ontdekken, wat in een voorwerp ligt, is zekerlijk, hetzelve stukswijze te onderzoeken, en deszelfs deelen zoo lang te ontleden, tot het gansche voorwerp zoo eenvoudig wordt, dat men het niet verder ontleden kan. Doch ook deze ontleding heeft hare grenzen. Een al te fijn gevoel voert tot waarnemingen, die, gelijk de spinnewebben, fijn en onnut zijn. Deze buitengewone gevoeligheid doet uit het rijk der zaken in dat der woorden vervallen. Wie in het waarnemen al te spitsvinnig zijn wil, ziet voorzeker zaken, die anderen niet zien; maar terwijl hij die zaken verder ontleedt, en elk ontleed deel in duizend andere oplost, valt hij van hetgeen is, op hetgeen niet is. Zijne blikken dringen dieper dan de zaken, op dewelke hij ziet, zelven zijn. Daarom is niets voor de

vorming van heldere en duidelijke begrippen, zoo hinderlijk, als die spitsvondigheid, die wel altijd de verbeelding roert, maar niet het verstand. Die dingen zien wil, welke bestaan, moet dezelve vergelijken met dingen, die ook bestaan. Die met eenen WOLMAR de allerkleinste schakeringen der hartstogten in de harten der menschen zien wil, moet eerst bewijzen, dat er dergelijke schakeringen bestaan. Wie zich niet bij voorkeur toelegt, om in zaken het ware af te zonderen van datgeen, wat de verbeelding er bijvoegt, zal niet alleen in dezelve even zoo fijne onderscheiding maken, als HUDIBRAS en RALPHO, over het inwendige licht der Puritaners, of als de Arabier ALKINDUS, die de krachten der geneesmiddelen naar de regelen der rekenkunde en der muzijk bepalen wilde; maar hij zal ook zelfs in het zaad eener vloo tevens het geslacht der zaaddiertjes willen zien; terwijl toch geen sterveling ooit de veel grootere vaten van het zaad eener vloo zag, en zelfs de zaaddiertjes in den mensch zoo klein zijn, dat vele duizenden op de punt van eene naald geplaatst kunnen worden, en vijftig duizend te zamen niet grooter zijn dan een zonnestofje.

Nevens de vooruitgestelde natuurlijke gewaarwordingskracht doet, bij den waarnemingsgeest, de tot gewoonte gewordene opmerkzaamheid het meest. Zij is een glas, dat, van het eene deel op het andere overgebragt, aan elk eene bijzondere duidelijkheid geeft. Hoe meer men zich in deze opmerkzaamheid geoefend heeft, des te beter zal men alles onderscheiden, wat er in eene zaak is. Een kruidkundige ziet in eene plant meer, dan andere menschen, even gelijk een goed zedekundige, in alle omstandigheden des burgerlijken levens meer ziet, dan alle andere menschen. Beide bepalen de kenmerken der kruiden en der menschen, door de naauwkeurigste opmerkzaamheid op hunne kleinste onderschei-

dingsteekenen. Door de opmerkzaamheid van den zedenmeester worden de, naar het uiterlijk aanzien, ongelijksoortigste handelingen, gelijksoortig bevonden; even gelijk planten, die elkander zeer ongelijk schijnen, allezins tot dezelfde natuurlijke klasse behooren, wanneer de kenner dezelve met kruidkundige oogen beschouwt. Niets bepaalt zoo zeer het onderscheid tusschen de ongestadige oogen eens nieuwsgierigen, en den strakken blik eens proevenden waarnemers, als de opmerkzaamheid. Zij wordt vergroot door de voordeelen, welke men bij het waarnemen verkrijgt. Deze verbazende blik, welke gedurende de voorstelling onze gansche ziel inneemt, moet door het onzigtbaar vuur eener verborgene drift onderhouden worden. De onwederstaanbare begeerte naar volmaking, de liefde tot de waarheid en tot het eenige goede, is de bezielende drift, door welke alleen, de mensch tot de volkomenheid geraakt. – Hij, die dat voordeel alleen zoekt, is in zijne opmerkzaamheid ongemeen gesterkt. Onvermoeid werkt hij op alles, wat hem omringt; hij is vol gevoel voor alles, wat hij zijne opmerkzaamheid waardig acht; vurig in de gewaarwording, en in de rangschikking koud; de liefde tot de waarheid is de eenige onpartijdige hartstogt. Hij, die het ongeluk heeft, om onder vele domkoppen te leven, gewent zich zekerlijk aan de gewaarwording van het slechte, zoo zeer, dat hij het overal ziet, waar het is; maar even deze liefde tot de waarheid maakt, dat hij ook het goede ziet, waar niemand het vermoedt. De vrouwen zien zeer veel dingen, welke wij niet zien, dewijl zij een veel grooter voordeel daarbij hebben; fijne waarnemingen maken daarom slechts in zooverre de wetenschap der vrouwen uit, als het haar zeer ter harte gaat, die waarnemingen beter te doen dan wij. Ik ken lieden, die in hunne kunst alles zeer wel zien, en in al-

le overige menschelijke dingen niets; zij vinden in de kennis van alles, wat buiten hunne kunst is, geen voordeel, en daarom zien zij buiten dezelve niets. Een goed verstand ziet alleen daarom in de gewoonste dingen niets, daar hij in dezelve niets verlangt te zien. Het bekrompenste verstand kan in een ellendig regtsgeding alles met de uiterste scherpzinnigheid zien, en een verstandig man niets.

Uit dit vooraf gestelde vloeit voort, dat de waarnemingsgeest noch de eigendom is van een al te vurig, noch van een al te koud verstand. Lieden van meer verbeeldingskracht dan verstand, zien op eenmaal zeer veel, maar zij zien te overijlend, en daarom niet duidelijk. Daarom verbindt zich somtijds met eene sterke verbeeldingskracht een verwarde en onbestendige smaak: daar het verstand aan den smaak zoo veel aandeel heeft als de verbeeldingskracht. Lieden met veel verstand, zonder verbeeldingskracht, zijn over het algemeen te langzaam om snel te zien; zij beoordeelen eene waarneming zeer goed, maar zij leggen er zich niet op toe, om dezelve te doen; zij zien veelligt duidelijker de hartstogten opkomen en werken, dan een al te levendig verstand, dat ze zelf gevoelt, terwijl hij ze ziet, maar zij hebben de drift niet, welke, over alles, wat ons omringt, den geest opent; zij zien slechts, wat zij vuriglijk verlangen te zien. Eene overdrevene koelheid van temperament en het daaruit voortvloeijend onderdrukte en onderdrukkende bestaan, doet de menschen even verkeerd zien, als eene overdrevene vurigheid van gestel. Men ziet snel, en men onderscheidt wat men ziet, wanneer, bij eene behoorlijke evenredigheid des verstands en der verbeeldingskracht, elk van deze, aan de te onderzoekene voorwerpen vasthoudt. Ook ligt in een levendig hoofd, dat, gelijk eenen vuurvollen en op den dag eenes veldslags buitengewoon kouden CONDÉ, met stille gelatenheid waar-

nemen kan, de hoogste graad van den waarnemingsgeest.

De waarnemingsgeest heeft ook in het algemeen die uitwerking, dat men in een voorwerp alles, wat het in zich heeft, onderſcheidt. Wij moeten eene zaak in haar waar licht, en in haren ganschen omvang zien, indien wij haar waarnemen willen. Hoe sneller een voorwerp voorbijgaat, des te moeijelijker is het, hetzelve goed waar te nemen. Hoe menigvuldiger de zich aan den geest voordoende voorwerpen zijn, des te moeijelijker is het over alle na te denken. Hoe meer de geest ziet, hoe minder hij kan waarnemen. Hoe meer men, daarentegen, bijzondere voorwerpen onderzoekt, zoo veel te grondiger worden zij gekend. Dus, hoe matiger het getal der gevallen is, welke men onderzoekt, zoo veel te grondiger en duidelijker wordt de kennis dier gevallen. De geest kan, wel is waar, niet al te lang aan een bijzonder voorwerp blijven hangen, daar hij natuurlijkerwijze zeer werkzaam, en van daar ook zeer ongeduldig is; doch men mag juist niet altijd *snel* zien, wanneer men maar *goed* ziet. Wat een mensch met den hoogsten graad van waarnemingsgeest op eenmaal ziet, merkt een ander, met eenen geringeren graad, trapsgewijze op. Wij moeten naar de maat onzer vatbaarheid waarnemen. Het is hoogst voordeelig, dat ook diegeen, die de waarnemingsgeest in den hoogsten graad bezit, zoo lang bij een voorwerp vertoeft, als hij, die denzelven in eenen geringeren graad bezit; hoe langer hij waarneemt, zoo veel te meer ziet hij; hoe minder hij zich haast, des te spoediger komt hij tot het doel. De grootste geest ziet eene zaak nooit zoo spoedig, als een bekrompen verstand dezelve meent te zien. Colbert sprak zeer weinig; hij gaf nooit terstond antwoord, en liet zich altijd schriftelijk onderrigten.

Ofschoon men met het oog der ziel langzamerhand moet leeren zien, gelijk met de oogen des ligchaams, zoo openbaart zich toch somtijds de waarneming geest als eene ware natuurlijke neiging. Zonder de door oefening verkregene vaardigheid, vat hij somtijds het onderrigtende in een voorwerp plotseling, en begrijpt het terstond. Ik wilde eens het oordeel eener vrouw weten, over eene zeer belangrijke historische schilderij, welke een' zeer groot' Italiaan tot maker had, en waarvan het roerende in weinig verborgen lag. Deze vrouw had, zonder eene kunstkenster van schilderijen te zijn, een zeer fijn gevoel. Zij viel op den eersten aanblik van het stuk in flaauwte, en ik vraagde niet meer. Met dat aangeboren gevoel, door hetwelk men de uitwerking der schilders, even gelijk die der dichters, in zoo verre het niet zoo zeer om den aard en de wijze hoe zij werken, als om hunne uitwerking alleen te doen is, het best beoordeelt, alsmede met de dikwijls herhaalde opmerkzaamheid, wordt de geest zoo scherp als de oogen, met welke LIEBERKUHN *Jupiters* wachters zonder verrekijker zien kon.

Weinige menschen zien. De oogen van een gewoon mensch zijn open, maar zijn geest is blind. Hij heeft de kennis niet, die zijnen geest op eenig voorwerp hechten kan, dat buiten den engen kring zijner naaste behoeften ligt. Hij heeft op zijn best geleerd na te denken over het weinige, dat hij ziet, en daarom ziet hij in de meeste zaken niets. Elk zedelijk of natuurkundig verschijnsel gaat over zijn hoofd heen, gelijk een kogel over marmer. Anderen zien, en onderscheiden niet, wat zij zien, omdat zij onvatbaar zijn, om op een voorwerp in het bijzonder acht te geven, en hetzelve in zijne orde en verband te beschouwen, of, omdat daarin te veel dingen voorkomen, die van elkan-

der onderscheiden zijn, en van dezelve niet kunnen onderscheiden worden. Of zij ontdekken de oppervlakte der dingen, en houden de oppervlakte voor het geheel, het kleed voor den man, eenen fraaijen boezem voor verstand. In zedekundige dingen ziet de domkop niets, de dwaas ziet verkeerd, de waanwijze de oppervlakte, een helder hoofd alles.

Men kan zich een duidelijk begrip vormen der onderscheidene trappen van den waarnemingsgeest; van het gebrek daaraan bij den eenen, en van de hoogte, waarop een ander in dat opzigt staat, wanneer men slechts opmerkt, hoe verschillende menschen eene plaat, eene schilderij, of de menschen beschouwen.

De een ziet in een stuk geheel niets, daar hij noch voor het dichterlijk, noch voor het schilderachtig schoone, het minste gevoel heeft. Een ander ziet alles valsch; en weder een ander houdt zich aan bijzaken, die tot het geheel niets dienen. Geen sterveling vermag zulke menschen te onderwijzen, indien de natuur hen niet onderwezen heeft. NICOMACHUS zeide tot dengenen, die in eene schilderij van APELLES niets bewonderingswaardigs vond: Neem *mijne* oogen, en zie.

In iedere voor te stellene handeling uit het menschelijke leven is iets gelegen voor de trekken des penseels, voor de verhouding der deelen, voor de verspreiding van schaduw en licht en de harmonie des koloriets; iets, dat de werktuigelijke geschiktheid, in het algemeen, vooraf gaat; dat de zedelijke en dichterlijke waarheid betreft; doch hetwelk men zonder het gevoelvol oog der ziel niet ziet. Hij, die de beschouwingen van den onsterfelijken graaf *von* SCHAFTESBURY, over een geschiedkundig schilderstuk, het oordeel van HERCULES voorstellende, gelezen heeft, zal levendig overtuigd zijn, dat een waar historieschilder, met betrekking tot deze inwendige vorming, oneindig groot moet zijn, en dezelfde weten-

schap, hetzelfde nadenken, hetzelfde doel hebben moet, als een waar dichter.

Verstandelooze hoofden merken die inwendige vorming niet op; daarom blijven zij aan het werktuigelijke der schilderij hangen. Daarom loopen zij zoo geesteloos over de meesterstukken der kunst heen, en zien in de werken van een' dichtenden kunstenaar meer op hetgeen aan de zorgvuldige uitvoering en aan de schijnbare vlijt ontbreekt, dan op de uitwerking daarvan. Daarom gapen zij, voor het waarlijk groote der denkbeelden blind, de verhevenste voorstellingen van het zigtbare schoone onbewogen, ongeroerd en ongeschokt aan. Daarom zeide HOGARTH, die zeer goed wist, hoe dikwijls de zoogenoemde liefhebbers, bij de beschouwing van een goed stuk, zich aan kinderachtige kleinigheden houden: van schilderijen zijn alle menschen bevoegde regters, behalve de kenners.

Misschien is het even moeijelijk eene schilderij, of een standbeeld, in alle deelen wel te beoordeelen, als het voor de Grieken en Romeinen moeijelijk was, dezelve te vervaardigen. WINKELMAN zegt: het verstand der ouden ligt diep in hunne werken verborgen, terwijl men, daarentegen, in onze tijden, even als arme kramers, alle zijne waren uitstalt. Daarom zijn slechts *geniën*, zoo als een MOSES, een WINKELMAN en een SULZER vatbaar, om alle de kenmerken van het schoone, in het algemeen, van derzelver laagsten trap tot het hoogste ideaal te bepalen.

De volkomenste waarnemingsgeest in de kunsten grenst aan het wonderbare. RAPHAËL was, in den beginne, naauwelijks een middelmatig schilder; hij verborg zich in de kapel van SIXTUS, in het vatikaan, ziet op een oogenblik de afbeelding des eeuwigen Vaders door MICHAËL ANGELO, wordt door het edel ideaal van zijnen grooten mededinger zoozeer geroerd, dat hij hetzelve

geheel begrijpt, en in éénen dag geschikt is, aan zijne eigene, voorheen slechts middelmatige afbeeldingen des eeuwigen Vaders, hetzelfde karakter van grootheid, hoogheid en goddelijkheid te geven.

Dezelfde beschouwingen hebben, met betrekking tot den waarnemingsgeest, in het menschelijk leven plaats. Ik heb dikwijls opgemerkt, dat een mensch, die onvatbaar is, een zedekundig schilderstuk, eene teekening van HOGARTH, in hun ware licht te zien, ook onvatbaar is, een karakter of eene handeling in het menschelijk leven, in hun ware licht te zien. In beide gevallen ontbreekt het hem aan dat gevoel, hetwelk de natuurlijke geschiktheid tot zien uitmaakt.

Zonder dat gevoel ziet men in geen mensch iets. De zaden der verhevenste talenten vertoonen zich reeds in de kindschheid; zij bereiken trapsgewijze hunnen vollen bloei, en eindelijk wassen zij tot de schoonste vruchten op. Ondertusschen zijn er menschen, die dagelijks met lieden omgaan, van wier talenten zij niet het minste vermoeden hebben, dewijl men die zelf hebben moet, om ze in anderen te zien. DU BOS zegt: het is een teeken, dat jonge lieden *genie* bezitten, wanneer zij in de gewone bezigheden der jongelingsjaren zeer ten achteren blijven, terwijl zij met groote schreden voortsnellen in de kunst, tot welke zij geboren zijn.

Menig schoon verstand wordt daarom van domme onderwijzers veronachtzaamd, omdat zij de wegen van zijnen geest niet kennen; menig helder hoofd leeft onopgemerkt, dewijl niemand begrijpt, dat hij niet bestemd is, om onopgemerkt te leven. Zonder den waarnemingsgeest, en zelfs zonder *genie*, kent niemand de kenmerken der *genie*. Een EUGENIUS is aan het hof van LODEWIJK een verachte knaap; een KLEINJOG strekt onopgemerkt de menschheid ten sieraad, tot dat een HIRZEL hem ziet, kent en vereeuwigt. Anderen zien alles

valsch. Men neemt dikwijls in kinderen alle blijken van domheid voor onfeilbare teekenen van de aanstaande grootheid van hunnen geest; de vaardigheid in het lasteren dikwijls voor *genie;* waanwijzen, voor schoone geesten; huichelaars, als voorbeelden van godsvrucht; eene zottin, voor eene beminnelijke vrouw. Heldere, doch koelbloedige, en in eene soort van ondergeschiktheid opgevoede verstanden, houden de kenmerken van het vurig streven naar het edele, schoone, groote en ware, en den met dat streven verbonden geest van onafhankelijkheid, en de verachting van lage bedilzucht, voor kenmerken van onbezonnenheid; domkoppen nemen dezelve voor bewijzen der dwaasheid. Ieder heeft zijne eigene wijze van oordeelen, daar ieder zijne eigene wijze van zien heeft.

PYTHAGORAS, zeide een oud wijsgeer, ziet de zon met andere oogen aan als ANAXAGORAS; gene als een God, deze als een steen.

Anderen zien alles half. Zij bemerken iets, en toch niet genoeg; zij houden zich aan enkele deelen, en missen het geheel; of zij zien slechts, wat regtstreeks in het oog valt, en missen, wat dieper ligt. De *Madonna* van RAPHAËL zou voor hen een aangenaam gezigt, MONTESQUIEU een schrander hoofd, HALLER een bekwaam ontleedkundige en een zeer groot kruidkenner zijn.

De hoogste graad van den waarnemingsgeest in zedekundige dingen, schijnt even bewonderingswaardig, als de hoogste graad van den waarnemingsgeest in de kunsten. De vlugheid in het gadeslaan van menschen, moet bij SOCRATES zoo verbazend groot geweest zijn, dat zelfs het geheimzinnigst voorkomen, op het eerste gezigt, eenen indruk op hem maakte, die meestal bewaarheid werd. Hij heeft met DIDEROT de menschen beoordeeld, gelijk lieden van smaak de werken des verstands door het gevoel.

Onze gansche kennis rust oorspronkelijk op goede waarnemingen. Wij moeten uit zinnelijke voorwerpen onze uitgebreidste kennis halen, en wij komen door het waarnemen alleen, tot algemeene begrippen; dat is: tot de van het gemeen zoo dikwijls aangerande, zoozeer miskende en verachte bespiegeling. Men begint bij het eenvoudige en ontwijfelbare, wanneer men het ware in eene reeks van duidelijke gevolgtrekkingen erkennen wil. Iedere verschijning moet daarom in hare deelen ontleed, elk deel in deszelfs grondslagen opgelost, elke grondslag door de ervaring bekrachtigd zijn. De waarnemingsgeest is volstrekt noodig, waar het verstand door de oogen zien zal. De kennis der menschelijke handelingen, of de zedekunde rust geheel op goede waarnemingen. Men beproeft te vergeefs, in de harten der menschen te lezen, en hunne gedachten of de eindoogmerken hunner handelingen te verstaan, wanneer men de zeden en de wereld niet even als de natuurleer of de geneeskunde bestudeerd heeft. De geschiedenis zelve is niets anders, dan eene verzameling van waarnemingen, met betrekking tot de kennis der menschen en der wereld.

Het onderscheid tusschen de rede en de daden voert ons tot het groot onderscheid, dat er is, tusschen hetgeen de mensch zijn wil, en hetgeen hij is. Wij moeten uit de verschijnselen het wezen leeren kennen, opdat wij eens, uit het wezen zelf de verschijnselen voorzien; eerst uit de daden der menschen tot hun hart, en eindelijk van hun hart tot hunne daden besluiten. Men vindt de onderscheidingsteekenen der rede en der daden, wanneer men zonder ophouden eene zorgvuldige vergelijking tusschen beide maakt. Wij moeten daarom de handelingen der menschen zien, om te weten, hoe zij denken. Elke handeling heeft hare drijfveren. Men geraakt tot de kennis dezer

drijfveren door eene veelvuldige waarneming van de geaardheid der handelende personen, van hunne denkbeelden, hartstogten, en daaruit voortvloeijende deugden en ondeugden; door eene scherpzinnige beproeving van hun gedrag onder verschillende omstandigheden; door eene altijddurende uiteenzetting van het verschillende en de zamenstelling van het gelijksoortige; door eene eindelooze onderzoeking van de afhankelijkheid der deelen, en de onderlinge vergelijking van dezelve met het geheel.

Een gewoon verstand ziet slechts, wat onmiddellijk in de oogen valt; een opgeklaard verstand verspreidt over de donkerste voorwerpen licht, en doordringt geheel het ware en het valsche. Geen neiging in de harten der menschen ontgaat eenen goeden waarnemer, die niet, gelijk meestijds de man van de wereld, steeds ziet en nooit denkt; die niet, gelijk de wijsgeer, altijd denkt en nooit ziet; maar die, na behoorlijke voorbereiding, de kennis der wereld in de wereld zoekt; die zich in alle handelingen der menschen mengt, opdat hij zelf zie, hoe zij handelen; die nu eens in de wereld komt, dan uit dezelve terug treedt, altijd onder de menschen op en neêr gaat, zijne waarnemingen in hunnen omgang maakt, herhaalt, verandert, regelt; door dezelve tot de oorzaken opklimt; deze oorzaken door nieuwe waarnemingen beproeft, en eindelijk na de overweging des geheels beslist.

De geschiedenis is, in haar voornaamste gezigtspunt, een der belangrijkste hulpmiddelen ter vermeerdering onzer kennis van de zedekunde. Wij trachten de voorvaders uit de nakomelingschap te kennen, opdat wij onze tijdgenooten grondiger zouden leeren kennen, en in dezelve een rigtsnoer voor ons oordeel en onze eigene gedragingen zouden vinden. Daar wij, onder de menschen, met wie wij leven, slechts een oneindig klein

gedeelte der wereld zien, zoo leggen wij ons in de geschiedenis toe, om tot de kennis der gansche wereld te geraken, en niet van het weinige tot het veelvuldige, van een volk tot de tallooze aardbewoners van alle tijden te besluiten. Wij gelooven slechts, wat in het algemeen waar en den mensch eigen, wat hem in alle tijden, en onder den invloed der meest verschillende oorzaken eigen is geweest. De beschouwing der dingen, die geschieden en voorhanden zijn, is daarom eene der beste oefeningen in de kunst, om de menschen waar te nemen. Zij legt ons de verschijnselen duidelijker voor oogen, daar zij ons de menschen door hunne daden, en niet meer door hunne woorden leert kennen. Zij voert ons van de kennis der werkingen tot de kennis der oorzaken, wijl in elk wel opgesteld verhaal de werkingen zoo voorgesteld zijn, gelijk zij uit derzelver oorzaken voortvloeijen. Zelfs ook, zonder de buitengewoonste scherpzinnigheid bij het doorlezen der dikwijls zoo verwarde, en met den wijsgeerigen geest niet opgestelde werken van den geschiedschrijver; zonder de uiterste zorgvuldigheid, om die scherpzinnigheid in geenerlei wijze te stremmen, zal niemand een waardig aanschouwer van de daden der voorvaderen wezen, noch het zekere van het waarschijnlijke, het waarschijnlijke van het mogelijke, het sterke en zwakke der bewijzen, en de eigenlijke toedragt der werkingen kunnen onderscheiden. Men zal het lot der volken uit derzelver eersten oorsprong niet afleiden, de oogmerken, de hulpmiddelen, de gevolgen der gebeurtenissen niet ontwikkelen, den invloed der kleinste dingen op de grootste, in alles het wezentlijke niet vinden. Men zal zich aan het onbelangrijke en kleine houden, en het belangrijke en groote, datgeen, wat eenen invloed op het geheel heeft, veronachtzamen. Men zal het begin der slavernij en der vrijheid, de oorzaken van den bloei, de

rijpheid, de afneming en den val der kunsten, der wetenschappen, der godsdiensten en der staten niet bemerken. Men zal niet tot den geest der wetten, der inrigtingen, der gebruiken en gewoonten van gelukkige volken, tot aan de eigenlijke bronnen van hun welzijn opklimmen, wanneer men de zeden en de tijden naar derzelver kenmerken en onderscheidingsteekenen, en de wereld niet in het ware licht beziet. Zonder den buitengewoonsten waarnemingsgeest leest niemand de geschiedenis, gelijk MONTESQUIEU, noch schrijft dezelve gelijk HUME. Zonder den waarnemingsgeest mist een staatsman zijn doel. Nooit zal hij zich tot de bespiegeling, het geluk van gansche staten of burgerlijke maatschappijen verheffen, wanneer derzelver kenmerken en hinderpalen, volgens hunne onderscheidingsteekenen, gevolgen en oorzaken uit de naauwkeurigste waarnemingen, niet in zijn hoofd gegraveerd zijn. De tallooze ontmoetingen in het ligchaam van den staat te kennen, de kunst om deszelfs welzijn in stand te houden, den schadelijken invloed en de dreigende gevaren, van buiten, af te weren, de inwendige ziekten van verre te beteugelen, de tegenwoordige te genezen, de ongeneeslijke te verzachten, en voor de meeste den waren tijd, de ware maat en de eigenlijke kracht der middelen te weten, vordert eene schranderheid, welke het zwak begrip van den *practicus* verre te boven gaat. De staatsman zal de oogmerken van anderen nooit raden; hij zal nooit hunne neigingen naar zijne oogmerken sturen; hij zal nooit weten, wat hij opentlijk, wat hij heimelijk, wat hij in de schemering verrigten moet. Hij zal altijd op de kunstgrepen eerder dan op de kunst, altijd op de methode van het valsche eerder, dan op de methode van het ware vallen, wanneer hij het menschelijk hart niet onder alle deszelfs inwikkelingen en verblindende gedaanten doordringt. Op de kunst, om

goed en snel te zien, bouwt de veldheer zijn geheel geluk. Hij moet, om doeltreffende marschen te maken, alle voordeelen en nadeelen van een land te bemerken, plotseling zien, waar hij zich met zekerheid legeren kan, de gelegenheid weten te kiezen, waar zijne meeste troepen strijden kunnen, en waar den vijand een ongelijk grooter aantal onnut is. Hij moet deszelfs oogmerken onder de bedriegelijkste wendingen ontdekken; en alle de deelen van den aanval op schrandere waarnemingen gronden; hij overwint in den woedenden strijd den vijand, of zijn ongeluk door een stil doordringend oog. Frederik heeft gezegd, en door ongehoorde daden getoond, hoe dikwijls een veldheer door éénen meesterblik overwint.

Ik heb tot hier toe van den waarnemingsgeest slechts wijsgeerig gesproken, daar het niet mogelijk was, zich over eene afgetrokkene uitdrukking duidelijk te verklaren, zonder vooraf eenen wijsgeerigen grond te leggen, waaruit het nu bevattelijker wordt, wat ik door den waarnemingsgeest versta. Rousseau zegt, het is zeer treurig, dat men zoo veel wijsbegeerte behoeft, om eens te kunnen waarnemen, wat men alle dagen ziet.

De geleerdheid is de sleutel, waarmede de geneesheer het binnenste der natuur opent; de *practicus* wil die deur zonder sleutel openen. Zonder de geleerdheid weten wij niet, waarop wij in de natuur te zien hebben; zonder den waarnemingsgeest betreden wij blindelings hare paden. Een geleerd geneesheer kent vooraf het land, dat hij doorreizen moet; hij heeft er de beste beschrijvingen van gelezen; de *practicus* vangt onbereid die reis aan; hij vindt het dwaas, zich vooraf om een land te bekommeren, dat hij zien zal. Men kan intusschen de aardrijksbeschrijving verstaan, en plotseling in een nog ongezien land verplaatst zijnde, het eene voor het andere nemen. De kunst om te zien

moet de geleerdheid geleiden, daar het beter is, dat men zelf ziet, dan slechts te gelooven, wat anderen gezien hebben. Dagelijks met de natuur meer bekend, leert men derzelver houdingen, wendingen, gewoonten en luimen kennen, wanneer de geleerdheid met de kunst van zien vereenigd is.

Ik versta door den waarnemingsgeest in de geneeskunde, de bekwaamheid, om in de geschiedkundige deelen der geneeskunde of in de geschiedenis der voorvallen, alles te zien, zoo als het is. Door de geschiedenis der voorvallen in de geneeskunde, versta ik de geschiedenis van zulke verschijnselen en teekenen, door welke men begrijpt, dat eene ziekte, of elk ander, bij ziekte zich opdoend voorval, datgeen is, wat zij is. De waarnemingsgeest maakt dus den geneesheer de verschijnselen in de ziekten, derzelver verband en afhanklijkheid in zoo verre duidelijk, als het hem noodig is, door dezelve tot de oorzaken te besluiten. Dezelve toont hem het uiterlijke aanzien van elke ziekte, die men, wel is waar, niet onmiddellijk ziet, maar welke het verstand door middel der oogen opmerkt.

De geneesheer treedt in de kamer van eenen zieke, en ontdekt door den waarnemingsgeest dingen, welker kennis anderen onmogelijk toescheen. Een fijn gewaarwordingsvermogen en eene groote opmerkzaamheid zijn ook hier de gronden van die bewonderingswaardige bekwaamheid, welke door middel van gewone en eenvoudige kenmerken, door eene snelle verbinding der denkbeelden het onzigtbare ziet. Dat fijne gewaarwordingsvermogen verkrijgt men niet op Hoogescholen, en ook niet bij het ziekbed; het hangt van de oorspronkelijke gesteldheid der hersenen en der zenuwen af. Echter wint het oneindig door de opmerkzaamheid, die de kleinste omstandigheid niet voorbij ziet, zoodra dezelve tot het geheel dient. De opmerkzaamheid is zekerlijk

zeer moeijelijk, wanneer men dat fijne gevoel niet heeft, waardoor dezelve alleen nuttig wordt; de waarneming is daarom voor vele geneesheeren moeijelijk, en zij wordt daarom zoo veel te meer verzuimd, omdat het gemeen te vreden is, wanneer men slechts door deszelfs oogen ziet; ook zien de *practici* alleen door de oogen van het gemeen. Een geneesheer heet bij ons opmerkzaam, wanneer hij nooit den zieke verlaat zonder naar zijne *urine* gevraagd, dezelve bezigtigd, geschud, geroken, geproefd, en de geheele verwantschap verklaard te hebben; wanneer hij bij de verordening der geneesmiddelen nooit nalaat, den almanak te raadplegen, en voornamelijk, wanneer hij, aan de schandelijkste luiheid overgegeven, dagen lang, elk zinneloos gezwets met verrukking aanhoort. Bij de ouden was de slang van ESKULAAP het zinnebeeld van eene schrandere opmerkzaamheid; bij ons een pisglas.

De zede- en geneeskundige waarnemingen vorderen denzelfden waarnemingsgeest. Hij, die bekwaam is, om den zedelijken mensch wel gade te slaan, is bekwaam, om zijne ziekten wel op te merken. Die zelfde bekwaamheid toont ons den geest, het hart en de ziekte; dezelfde scherpzinnigheid ontdekt derzelver uiterlijk aanzien. Een waar geneesheer bepaalt de ziekten des ligchaams door vlugge en juist opgemerkte teekenen, even gelijk een waar zedekundige zulks aangaande de gesteldheid des gemoeds doet. Alzoo is het overeenkomstig de natuur en het verstand, dat een geneesheer juist daarom een beter geneesheer is, wanneer hij een goed zedekundige is; terwijl daarentegen een geneesheer, die voor zedekundige waarnemingen onvatbaar is, het ook zeer zeker voor geneeskundige is.

Een echt geneesheer moet waarnemen, wat *practici* slechts zien. Want hij moet alle de omstandigheden eener ziekte onder derzelver sluijer ontvouwen, de een-

voudigheid en het ingewikkelde vinden, het bestendige van het veranderlijke, het wezentlijke van het onwezentlijke onderscheiden. Hij moet altijd van den grond der zaak uitgaan, alles opsporen, waardoor het zich laat begrijpen, hoe eene ziekte datgene geworden is, wat dezelve is, of naar welk eenen aard en wijze dezelve mogelijk is. Hij moet de werkingen der ziekte van de werkingen der geneesmiddelen onderscheiden, en vooral weten, of de natuur of het middel genezen, of de natuur of het middel gedood heeft. Uit de scherpzinnigheid des geneesheers vloeit de grootheid des geneesheers voort; of hij gelukkig of ongelukkig is.

Zeer veel geneesheeren hebben den waarnemingsgeest niet. Zij gapen de natuur aan, zonder dezelve te beschouwen; de aangaping is de bezigheid van levenlooze oogen; de beschouwing, het werk van den zienden geest. Een geneesheer, die den waarnemingsgeest niet heeft, werpt altijd zijne oogen, waar hij niet moet, en nooit, waar hij moet; is de ziekte op de borst, dan loert hij op het hoofd; is zij in het hoofd, dan zoekt hij haar in den buik; is zij in de maag, dan gaapt hij den mond aan. Zijn gansche geest is met bijomstandigheden bezig, welker wegneming de ziekte niet wegneemt; aan den geest der dame gelijk, wier grootste vrees bij eene schipbreuk was, dat zij nat zou worden.

Men kan steeds zieken bezoeken, zonder ooit iets te zien. De kennis der ziekte is daarom zoo zeldzaam, omdat de waarnemingsgeest zoo zeldzaam is; de ware geneeskundigen zijn daarom zoo zeldzaam, omdat deze kennis zoo zeldzaam is. Hij, die de ziekte niet van de toevallen, en deze niet onderling onderscheidt, ontleent de aanwijzing tot genezing van een enkel toeval; hij, die dat toeval genezen wil, geneest de ziekte niet. Wie de natuurlijke geschiedenis eener ziekte niet in het hoofd

heeft, leidt de natuurlijke gevolgen der ziekte uit de geneesmiddelen, en de natuurlijke gevolgen der geneesmiddelen uit de ziekte af. Zonder den waarnemingsgeest ziet men niets; zonder eene niet geheel gewone ziekte wel te zien, geneest men niet.

Anderen hebben den waarnemingsgeest maar half. Zij zien iets en zien niet genoeg; zij zouden alles zien, indien zij de noodige opmerkzaamheid hadden. Wie zijne oogen slechts naar eene zijde rigt, ziet niets meer dan die eene zijde. Die eene ziekte maar van eenen kant beschouwt, kent in der daad die ziekte niet, dewijl hij deelen voor het geheel neemt. Er zijn geleerden, die andere geleerden half geleerd noemen, omdat zij hunnen smaak, hunne leerstelsels en hunne gevoelens maar half vertrouwen; een geneesheer, die den waarnemingsgeest maar half bezit, is met meer regt een halve geleerde, daar hij wezentlijk alles maar half ziet.

De ongelijke maat van waarnemingsgeest is eene bron van verdeeldheden onder de geneeskundigen, en die verdeeldheid het voorwendsel van de onzekerheid hunner kunst. Ieder denkt anders dan een ander, daar ieder anders ziet dan een ander. Een geneesheer, die goed ziet, ontdekt alle de omstandigheden eener ziekte; hij kent hare teekenen, haren voortgang, haren aard en uitgang, en weet van deze waarnemingen tot derzelver oorzaken op te klimmen. Hij stelt zijne geneesmiddelen tegen de hoofdkwaal, en laat de toevallen varen, omdat de toevallen van zelven wijken, wanneer de hoofdkwaal wijkt. Een geneesheer, die niets ziet, verlaat zich op zijne recepten, en schijnt altijd bij zich zelven te denken, deze of gene *practicus* was ook dom en toch gelukkig. Onbekwaam om eene ziekte uit hare teekenen te kennen, en derzelver oorzaken te ontdekken, geeft hij in de bleekzucht het verkoelend recept, als de juffrouw de koorts heeft, niet wetende, dat men deze en

andere koortsen door versterkende middelen geneest. In eene opstopping van water schrijft hij het pisdrijvend recept voor, niet wetende, dat het hoofd des kinds den hals der blaas sluit, en dat in zulk een geval een pisdrijvend middel doodelijk is. Een geneesheer, die de omstandigheden eener ziekte niet naauwkeurig ziet, bemerkt slechts een deel van die omstandigheden; hij trekt uit eene onvolmaakte waarneming, onvolmaakte besluiten, wijl hij zich aan datgeen houdt, wat hij ziet.

De geneesheer, die alle de omstandigheden eener ziekte ziet, de geneesheer, die niets ziet, de geneesheer, die dezelve slechts ten halve ziet, de geneesheer, die niets, dan zijne vooroordeelen ziet: alle deze moeten noodzakelijk van verschillende meening zijn, en echter zweert ieder op zijne ondervinding. De elkander meest wedersprekende meeningen worden door deze magtspreuk versterkt. Men twistte over de ongevoeligheid der pezen en van het beenvlies, van Moskou tot aan Ragusa; de eene partij zeide: de pezen zijn ongevoelig, wij beroepen ons op de ondervinding; de andere zeide, de pezen zijn gevoelig, de heer VON HALLER is een Lutheraan; alle hadden proefnemingen gedaan. De mensch verdedigt tot aan den dood, wat hij gelooft gezien te hebben; zonder zich te bekommeren of hij tot zien geschikt was. Een dronkaard zegt: huis en kelder draaijen om mij heen, ik heb er ondervinding van; een bijgeloovig mensch zegt: Er bestaan spoken, ik weet het bij ondervinding. De natuur der ziekten, de kunst om te genezen, de krachten der middelen worden van hem, die ze kent, en van hem, die ze niet kent, door de ondervinding beslist. De geneesheer, die de wegen der natuur gevonden heeft, die dezelve dagelijks betreedt, die dezelve in het duistere ziet, en de doktoresse, die dezelve niet gekend, niet betreden, niet geroken heeft, beroepen zich op de ondervinding. Slechts

hem betaamt het, zich op zijne ondervinding te beroepen, die den waarnemingsgeest in deszelfs geheele kracht bezit, die er met de uiterste naauwkeurigheid gebruik van maakt, en van vooroordeelen en driften vrij, de natuur in de natuur ziet.

De uit de ongelijke maat van waarnemingsgeest voortvloeijende verdeeldheid der geneeskundigen, is een voorwendsel voor de onzekerheid onzer kunst. Een zieke, die twintig geneesheeren om zijn bed heeft, ziet met eene beklemde borst de verscheidenheid hunner meeningen; hij besluit daaruit, dat de geneeskunde geene grondstellingen heeft, dewijl de geneesheeren geene hebben; dat er geene goede wijze van handelen bestaat, daar ieder gelooft, dat de zijne de beste is. Hippocrates zegt: de eene geneesheer noemt zeer dikwijls goed, wat een ander verwerpt, en dit stelt de kunst aan de bedilling van het gemeen bloot, hetgeen zich daarom verbeeldt, dat niets zoo ijdel is, als dezelve.

Vol ongeduld over hun lijden, vorderen de menschen eene onveranderlijke zekerheid in alle de handelingen des geneesheers; eene zekerheid, welke men, met uitzondering der reine wiskunde, in geen ander deel der menschelijke kennis vindt. Alles, wat ons de zintuigen verzekeren, alles, wat uit eene rigtige *inductie* voortvloeit, alles, wat wij onmiddellijk in onze denkbeelden zien, is waar. Het onzekere in de geneeskunde, en bij gevolg alles, wat vooroordeel, waarschijnlijkheid en meening is, vermindert de zekerheid van het waarachtige niet. Wij erkennen de gewrochten met eene tamelijke zekerheid, maar met de oorzaken staan wij dikwijls verlegen, en wij dwalen ook dan in dezen niet, wanneer ons alle de werkingen eener oorzaak vooraf zoo bekend zijn, dat uit de gewrochten de oorzaak zich bepalen laat. Alleen de meeste geneesheeren zien of deze grondstellingen, of kennen derzelver aanwending niet; hunne denkbeelden

zijn verschillend, omdat hunne hoofden verschillend zijn. DIDEROT gelooft daarom, dat het belagchelijk is te zeggen: Zoo veel hoofden, zoo veel zinnen; daar niets zoo gewoon is als hoofden, en niets zoo zeldzaam als een goede raad. Daarom wordt een zieke in een consult het beste geholpen, wanneer hij datgeen voor waar houdt, wat hem onder vele geneeskundigen de minste zeggen.

De minste geneesheeren zien; vele hebben den waarnemingsgeest slechts half, bij de meeste is dezelve dikwijls zoo beperkt, dat zij niets zien, dan hunne vooroordeelen; daarom liet keizer HADRIANUS op zijn' grafsteen zetten: de menigte der geneesheeren heeft den keizer gedood.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Over de hinderpalen van den waarnemingsgeest.

Ook de fijnste waarnemingsgeest kan menigmaal beperkt, verward, bedrogen, verzwakt en verstikt worden. Die *wel* waarnemen wil, moet met een onbevooroordeeld en gelaten gemoed waarnemen.

Onze geest moet van alle vooroordeelen en onnoodige driften gezuiverd zijn, zal hij zich op het ſtandpunt plaatſen, van hetwelk men de waarheid ziet. Hij moet belangloos, ongehinderd en ongestoord de waarheid te gemoet gaan; hij moet niets zoeken, niets beminnen, dan

haar; maar hij moet ook door anderen niet verhinderd worden om niets te zoeken en niets lief te hebben, dan haar. Onze eigene vooroordeelen en die van anderen, onzer en anderer driften zijn de hinderpalen van den waarnemingsgeest.

Door de kracht der vooroordeelen weggesleept, ziet men, ook met den besten waarnemingsgeest, alleen wat men zien wil. Dit baatzuchtig onderzoek naar de waarheid is de voornaamste bron van alle de valsche oordeelvellingen onder de menschen, en van alle de dwalingen, welke hun geslacht onteeren. Door hunne vooroordeelen verlicht en verblind, zien zij altijd hetgeen deze vooroordeelen begunstigt; zij zien niet, wat dezelve wederspreekt: zelfs de geringste hinderpalen van dezen aard maken, dat men de dingen nooit ziet, gelijk zij zijn. De vrouwen zullen veel beter in ons gelaat lezen, dan wij in het hare, en welligt is geene vrouw in staat, de *physionomie* eens mans te beoordeelen, wanneer dezelve leelijk is.

De meeste voorwerpen nemen in de oogen van hunnen opmerker de kleur en de wending van het karakter aan, waarmede dezelve waargenomen worden, of zij verschijnen in de gedaante van het heerschend denkbeeld des waarnemers. Eenigen zijn zwaarmoedig: zij zien alles van eene donkere zijde; anderen zijn bedillers: zij hebben op alles iets aan te merken; anderen zijn bewonderaars: zij zijn met alles opgetogen; dezen zien slechts het gebrekkige: hun aantal is oneindig groot; genen slechts het schoone: hun aantal is oneindig klein. Een bedorven vereerder van het schitterende en overdrevene der nieuwigheden in de schilder- en beeldhouwkunst, bewondert ongewone houdingen en handelingen, door een stout vuur begeleid; omdat, volgens SCHAFTESBURY een valsche smaak meer op datgeen valt, wat de zinnen onmiddellijk roert, dan op hetgeen in het vervolg

en door de opmerking den geest bevalt, en nadenken en verstand tot deszelfs werking vordert. Een man van eenen grooten en waren, op de verhevenste natuur gegronden smaak, ziet, wat hij in zich zelven gevoelt: het edele eenvoudige en het rustige groote. De ellendige *Jansenisten* blaffer tegen het werk: *over den geest der wetten*, geloofde deszelfs onsterfelijken schrijver betrapt te hebben, vermits hij in dat werk niet van de erfzonde en de genade gesproken had. MONTESQUIEU antwoordde: een mensch, die alle artikelen van een boek aanvallen wil, en slechts één heerschend denkbeeld heeft, is gelijk een dorpspredikant, wien eenige sterrekundigen de maan door eenen sterrenkijker toonden, en die in denzelven niets zag dan den toren van zijne kerk.

Nog meer beperken de driften den waarnemingsgeest. Elk vooroordeel wordt eene drift, zoodra het den geringsten tegenstand vindt; en men weet, hoe groot het getal der driften buitendien is. Alle soorten van driften overmeesteren de gemoederen zoo zeer, dat zij niet in staat zijn, iets meer te zien of te gevoelen, dan hunne drift. Een mensch kan, bij het opgeklaardst verstand, onbekwaam zijn, om het verstand en de gevoelens zijner vrienden regt te doen wedervaren, wanneer hem iets in de borst woelt, hetwelk hem dat verstand en die gevoelens moeijelijk maakt; ook is er altijd iets in het ongeluk van zulke vrienden, dat hem niet mishaagt. Een baatzuchtig geneesheer ziet duizend ter nederslaande gebeurtenissen niet, zoodra dezelve zijne snorkerij wederleggen; hij zou eer sterven, dan iets goeds te vinden in eenen geneesheer, dien hij haat.

Hoe meer zich onze driften in de beoordeeling van een voorwerp mengen, des te ongeschikter zijn wij, om wel te oordeelen. Het komt mij altijd als een meesterstuk in de kunst voor, de menschen waar

te nemen, wanneer zij het karakter van dezen of genen grooten dichter, of van eenen wijsgeer, die zijnen eigenen weg gaat, en met eene goddelijke welsprekendheid schrijft, naauwkeurig bepalen. Geene soort van menschen wordt zoo ongelijk beoordeeld. De een verheft hen boven de sterren; de ander verwijst hen naar het dolhuis, en ieder zegt: ik ben onpartijdig.

Het is zekerlijk niet te ontkennen, dat wij somtijds eene zaak vlugger en beter zien, wanneer er ons zeer veel aan gelegen ligt, dezelve te zien. Daarom heeft ROUSSEAU gezegd: de ten uiterste naauwkeurig waarnemende wijzen, welke hun leven met de onderzoeking van het menschelijk hart hebben doorgebragt, zien de ware teekenen der liefde niet zoo goed, als de meest in verstand beperkte vrouw, die verliefd is. ROUSSEAU heeft gelijk: want de vrouwen brengen de helft van haar leven met de liefde door, wijl de mannen, daarentegen, zeer dikwijls, door duizend verschillende bezigheden genoodzaakt worden, de liefde te vergeten, of zich met dezelve slechts in het voorbijgaan bezig te houden. Mevrouw VAN STAEL zegt, volgens hare in de *Bastille* verkregene ervaring: Lieden in de gevangenis zijn, onder alle de waarnemers de opmerkzaamste, uithoofde van den veel ledigen tijd, het gebrek aan verstrooijing, en vooral wegens de vurige begeerte, om zelven iets nieuws te bemerken; ook laten zij niets na, om de kleinste zaken te ontdekken; zij zijn geheel oog, geheel oor, en hoezeer men hen ook opsluite, toch bemerken zij alles, wat er gebeurt, daar zij meenen een aandeel aan de geringste beweging te hebben, en dezelve ten einde toe vervolgen. Mevrouw VAN STAEL heeft gelijk. Eindelijk zegt de kerkvader TERTULLIANUS, terwijl hij, met het gepeupel van zijnen tijd, aan HEROPHILUS de ontleding van levendige menschen verwijt: HEROPHILUS heeft de menschen gehaat, om hen te kennen. Er zijn om-

standigheden, waarin die uitspraak van TERTULLIANUS eene groote waarheid is.

Maar over het geheel wordt de eindelooze begeerte, om *iets* te zien, toch meestal de oorzaak, dat men dat iets alleen ziet, dat men daarnevens niets ziet, en dat men het eindelijk overal ziet, behalve daar, waar het is. Wanneer een geneesheer in eene ziekte zekere omstandigheden bij voorkeur hoopt te zien, dan ziet hij voorzeker deze, waar hij dezelve wenscht, en niet waar zij zijn; ook merkt men weldra, door welk een glas hij dezelve ziet. Ik ken eenen zeer beroemden, diep aangebedenen en eenigzins dommen *practicus*, die verstoppingen in de lever heeft; hij ziet in alle zijne patienten deze verstoppingen.

De nadeelen der *hypothesen* en der aangenomene leerstelsels worden door deze beschouwingen duidelijk. Eene vooronderstelling of *hypothese* is eene willekeurige stelling, uit dewelke men de verschijningen in de natuur verklaren wil; een aangenomen leerstelsel is eene reeks van zaamverbondene leerbegrippen, welke louter uit vooronderstellingen voortvloeijen.

Men moet de natuur niet anders dan door de natuur verklaren; wie dezelve uit *hypothesen* verklaren wil, beschouwt dezelve door zijne *hypothesen*, gelijk een geelzuchtige door zijne gal de wereld. Willekeurige stellingen en aangenomene leerstelsels doen daarom bij eenen geneesheer, wat de driften bij eenen geschiedschrijver, eenen BOLINGBROKE, eenen SWIFT doen: zij verduisteren de scherpste oogen; zij verwarren het schoonste verstand; zij schaffen alle naauwkeurigheid in het waarnemen af; zij mengen verstand en onverstand onder een; zij zijn dwingelanden, tegen wien men zich verzetten moet.

Alle soorten van vooroordeelen worden door de liefde tot *hypothesen* begunstigd, alle zekerheid wordt verbannen, alle verschijnselen worden naar welgevallen ge-

bogen; men ontneemt de ervaring hare regten, men hoort hare stem niet meer, men verdraait hare uitspraken, men verzwijgt hare zegepraal, men ziet niet meer, dan hetgeen men verlangt te zien; in plaats van zijne *hypothesen* aan de natuur op te offeren, offert men de natuur aan zijne *hypothesen* op. Een Engelschman heeft het gewaagd, zonder de minste ontleedkundige kennis, eene *physiologie* te schrijven, en den geheelen mensch in eene dampmachine te veranderen; bij geluk was hij geen geneesheer, en meer niet, dan de groote bovennatuurkundige en godgeleerde JOHANN HUTCHINSON.

Intusschen zijn de geneesheeren van die besmetting niet geheel vrij gebleven. Dezen maken hunne waarnemingen bij den lessenaar en dwingen de natuur hunne vooroordeelen op. Anderen zijn met de wetten, volgens welke zij hunne eigene gezondheid bewaren, en hunne eigene ziekten genezen, zoo zeer ingenomen, dat zij alle menschen naar deze wetten regeren willen. Weer anderen denken, dat een geliefkoosd geneesmiddel in alle ziekten goed is, omdat het in ééne ziekte goed was. Door hunne *hypothesen* verwilderd, zien de meeste niets dan hunne *hypothesen*: een STAHLIAAN niets dan zijne ziel en derzelver aambeijen, gelijk een verliefde niets ziet dan zijn meisje. De scherpziende waarnemingsgeest is niet toereikend genoeg, zoodra men zich door eene *hypothese* te zeer laat wegslepen.

Het kan mij niet onbekend wezen, dat er bij de uitoefening der geneeskunde gevallen plaats hebben, in dewelke met verstand gemaakte en gebruikte *hypothesen* noodig zijn. Wij moeten de kuur eener ziekte altijd naar eene *hypothese* ondernemen, wanneer derzelver naaste oorzaak ons niet bekend is. Intusschen zijn de willekeurige stelsels van den oorsprong en de oorzaken der ziekten, de voornaamste hinderpalen voor de kennis der ziekten, en bij gevolg de hinderpalen voor

derzelver genezing. De scheikundigen zijn sedert den tijd der Arabieren, de verwerpelijke stichters der sekte, die alle heete ziekten door zweeten verdrijven wil, voor elke ziekte een bijzonder tegengift heeft, in alle koortsen hartversterkende middelen geeft, en daarom het aderlaten, het klisteren en de verkoelende middelen verwerpt. Die sekte, bij dewelke het gansche domme gedeelte des vrouwelijken geslachts zich voegt, heeft in de kinderpokken alleen, meer menschen omgebragt, dan ALEXANDER op het slagveld.

BOERHAAVE getuigt: men wordt verbaasd en men schaamt zich over de dwaasheden, welke de leugenachtige zwerm der chemisten heeft uitgebroed; over de fabelen, het bijgeloof, de onwetendheid en den waanzin in de schriften van PARACELSUS, van HELMONT en hunne mededingers. Niemand is daarom minder bekwaam geweest om de ziekten op te merken, dan de chemisten, daar niemand van de huishouding des ligchaams willekeuriger en verkeerder denkbeelden gehad heeft.

Andere geneeskundigen waren uit andere oorzaken blind. CHERAC geloofde, dat de pest niet aanstekend is; CHICOINEAU nam deze gedachte uit inschikkelijkheid jegens zijnen beroemden schoonvader aan. Marseille moest een groot graf worden, eer de Fransche geneesheeren zagen, dat de pest aanstekend was.

Weinige zoeken de natuur in de natuur; weinige volgen het eenzame pad, dat tot haar heiligdom leidt; weinige zijn aan dezelve getrouwer, dan aan hunne eigene denkbeelden. Aan de minsten kan men den lof geven, dat zij nooit toegestemd hebben, wat de natuur ontkent; dat zij nooit gezegd, wat zij niet gezien, dat zij nooit het zienswaardige verzuimd, dat zij de natuur uit de natuur beschreven, en niet ten gevalle eener valsche *hypothese* de natuur verdraaid en veranderd hebben.

De waarnemingsgeest wordt op eene ongewone wijze door het bijgeloof onderdrukt, daar de vooroordeelen des bijgeloofs sterker zijn, dan alle andere vooroordeelen. Ik spreek hier niet van het bijgeloof in godsdienstige zaken, hetwelk ik aan de godgeleerden overlaat, maar alleen van het bijgeloof in de natuurleer en in de geneeskunde. Dit bijgeloof is de waan, dat natuurlijke werkingen uit bovennatuurlijke en wonderbare oorzaken, en gansch onmogelijke gewrochten uit bespottelijke oorzaken kunnen voortvloeijen. Wanneer eene daadzaak door geloofwaardige getuigenissen ondersteund is, dan wordt de toestemming, welke wij aan dezelve geven, geloof genoemd; wanneer dezelve door dwaze getuigenissen ondersteund is, bijgeloof.

Onder de heerschappij des bijgeloofs durven de voorvechters van alles, wat met het verstand strijdig, laf en dwaas is, ten spijt der waarheid, hunnen dommen kop verheffen. Alles, wat met het verstand strijdig, laf en dwaas is, vindt bij den mensch ingang, zoodra men het bovennatuurlijke en wonderbare als mogelijk gelooft. Ik noem bovennatuurlijk al datgeen, wat noch als eene waarschijnlijkheid, noch als eene mogelijkheid, uit de ervaring en het verstand kan bewezen worden. Ik noem wonderbaar, alles, wat onbewezen, ongerijmd, valsch is, en alle wetten, door dewelke de natuurlijke en zedelijke wereld geregeerd wordt, genoegzaam wederspreekt, om door het gemeen geloofd te worden. Een beroemd godgeleerde heeft het bovennatuurlijke en wonderbare door een overtuigend voorbeeld verklaard; hij zegt: Wanneer iemand aan een kruid eene zuiverende kracht toeschrijft, welke het niet heeft, dan dwaalt hij, wel is waar, maar hij is daarom niet bijgeloovig, daar een kruid, dat eene zuiverende kracht heeft, noch iets bovennatuurlijks, noch wonderbaars is. Maar, wanneer iemand aan hetzelfde kruid eene kracht toeschreef, om den

mensch, die het bij zich draagt, of onzigtbaar of onkwetsbaar te maken, dan was deze waan niet meer eene loutere dwaling, maar een bijgeloof.

De smaak voor het bovennatuurlijke en wonderbare benevelt het verstand zoo zeer, dat het duisterder wordt, dan de schaduwen van den nacht. Hoe minder de menschen weten, des te meer geneigd zijn zij om te gelooven; hoe minder zij de ligchamelijke wereld kennen, zoo veel te grooter maken zij de geestenwereld. Een beroemd godgeleerde heeft gezegd: de smaak voor het valsche geeft een vergenoegen, hetwelk een wijze missen moet; wonderen, spoken, nachtgeesten, verschijningen van dooden, hekserijen, en zoo vele andere dwaze inbeeldingen maken altijd datgeen uit, hetwelk de gesprekken des gepeupels het meest bezielt; want ieder mensch, die iets tegenstrijdigs, iets, dat zich tegen de natuur der dingen en de onveranderlijke wetten des Scheppers aankant, verhaalt, doet zijne onwetende toehoorders ten hoogste verheugd de ooren spitsen.

Uit de waarheidvolle woorden van dezen godgeleerde vloeit voort, dat de smaak voor het valsche den smaak voor het ware verdringt, en dat daarom geen bijgeloovig mensch de natuur waarnemen, noch ergens in eene zaak het ware zien kan, wanneer hij daarbij de geringste aanleiding heeft, om aan zijn bijgeloof den teugel te vieren.

Het bijgeloof doodt met het vermogen, ook den wil om het ware te zien. Bijgeloovige menschen nemen van geen verstandig mensch het geringste onderwijs aan, omdat in eene, door het bijgeloof verduisterde plaats, elk verstandig en den grooten hoop niet naschreeuwend mensch, voor eenen domkop gehouden wordt, wanneer hij aan geen heksen gelooft. Zij offeren de waarheid aan eene gemakkelijke ligtgeloovigheid op, welke hen

van alle onderzoek ontheft, daar alles, wat men door het verstand niet begrijpen kan, zich door het bijgeloof begrijpen laat. Deze bedroevende drift overmeestert hun gemoed met zulk een geweld, dat noch het verstand, noch de godsdienst in staat zijn, dit eenmaal met hen opgewassen kwaad uit te roeijen. Door den hen alomvergezellenden waanzin steeds bespot, geplaagd en vervolgd, grijpen deze beklagenswaardige schepselen alles aan, wat ook in het minst hunne denkbeelden vleit, en vertreden met voeten, wat dezelve wederspreekt. Geheel onbekwaam om het sterke en het zwakke der getuigenissen, de waarschijnlijkheid en onwaarschijnlijkheid der dingen te proeven; dikwijls verschrikt en altijd bedrogen, zien zij buiten zich niets, dan de beelden van hun duizelend hersengestel, het weefsel hunner eigene duistere verbeeldingskracht. Vijand van het edele eenvoudige in de verklaring van natuurlijke dingen, haten zij, wat duidelijk en mogelijk te verklaren is; zij willen de ware oorzaken niet weten, opdat men gedwongen zij bij valsche te blijven; zij zien niet, wat is, daar zij altijd wenschen te zien, wat niet is. Boerhaave zegt: het hersenloos gezwets en de fabelachtige historietjes van oude vrouwen, die treurige werktuigen van schrik, die altijddurende kitteling in den boezem van zwartgallige menschen, maken dwazen dol, en brengen verstandige menschen door den omgang met hen, in gevaar van verbijstering.

Bijgeloovige menschen betuigen bij alle gelegenheden, en in de inleiding tot alle hunne verhalen: wij zijn, wel is waar, niet bijgeloovig; doch, bij alle gelegenheden, en door alle hunne verhalen bewijzen zij, dat zij het zijn. Zij verstouten zich, allen menschen, en zelfs den opgeklaardsten, hunne sprookjes op te strijden met een gelaat, dat elken ongeloovigen met hunne verachting dreigt.

Oneindig en talloos zijn de ingebeelde waarnemingen

dezer menschen, en de daaruit voortspruitende gevolgen, met betrekking tot het inwendige geluk, tot de zedelijke pligten, en tot de geneeskunde, zoo verschrikkelijk als gevaarlijk; tegen welke de helderziende prediker niet ijvert, omdat men hem voor een' godverzaker zoude houden; tegen welke de domme prediker niet ijvert, want hij zelf bijgeloovig is; tegen welke een der grootste mannen, een der opgeklaardste en zedigste godgeleerden SAMUEL WERENFELS, eertijds hoogleeraar in de godgeleerdheid te Basel, wel met eene bedwingende kracht gestreden heeft, maar waarvoor ook deze weldoener zijner republiek, door priesters en leeken gehaat, gelasterd en verketterd is geworden; tegen welke, eindelijk, onze helderziende geneesheeren zich niet verzetten, daar men zeggen zou: zij zijn vrijgeesten of *theoretici*; en tegen welke onze *practici* niet redeneren, dewijl het bijgeloof praktijk geeft.

Uit alle deze, geheel op de ervaring rustende stellingen vloeit voort: dat HIPPOCRATES, met het grootste regt, bedaardheid van geest, afstand van bijgeloof, en eene goddelijke verhevenheid van ziel, in den geneesheer gevorderd heeft, daar het onmogelijk is, bijgeloovig te zijn en het ware te zien; dat de geneesheer aan alles twijfelen moet, wat wonderbaar of bovennatuurlijk is, omdat het bijgeloof alleen het bovennatuurlijke en wonderbare wil; dat hij, volgens de voorschriften des verstands, schuldig en verpligt is, de bloote geschiedkundige zekerheid van het bovennatuurlijke en wonderbare, zoo lang beslissend te verwerpen, als de menschen slechts de verschijnselen willen zien, welke hunne vooroordeelen begunstigen, en blind zijn voor diegene, welke hunne vooroordeelen tegenspreken.

De geneesheer moet dan ook het bovennatuurlijke en wonderbare niet te zeer wenschen, deszelfs verschijning niet al te vurig hopen, en deszelfs aanwezen niet al te spoe-

dig bevestigen, wanneer hij het edel doel heeft, uit het verstand deze vlekken uit te wisschen; de werkingen der natuur, welker grond verborgen ligt, beter te kennen; het gemeen de lamme bewijzen, van deszelfs wonderwerken en tooverkunsten uit de handen te rukken, en de dwaasheid, zwakheid en ongegrondheid des bijgeloofs te ontdekken. HIPPOCRATES zwom reeds in den tijd, toen de geneeskunde bijna geheel op het bijgeloof gegrond was, gelukkig tegen den stroom in. Hij leert ons in het boek: *over de Epilepsie*, het bijgeloof te wederstreven; hij ontmaskert met zijne gewone zeggingskracht de bedriegers, die onder eene gewaande vroomheid hunne onkunde verbergen, en door het uitspreken van zegeningen en plegtigheden, ziekten genezen willen, welke zij door geneesmiddelen niet genezen kunnen. Noch de waarnemingen, noch de verstandsbesluiten, noch de geneesmiddelen van dien goddelijken man vertoonen het geringste spoor dier vrouwelijke zwakheid.

Tot geluk voor de wetenschappen is de schepter des bijgeloofs grootendeels verbroken, en zijn troon staat verre van het licht der eeuw in de duisternis. De wijsgeeren onder de heidenen waren niet alle verlicht of stoutmoedig genoeg, om zich tegen het ongeloof te verzetten. De wereld was vol van bijgeloof, toen de apostelen en hunne eerste navolgers dien opstand waagden. Uit kracht der apostolische verordeningen werd een mensch, die zich maar eenigzins, in het minste, met waarzeggerij, tooverij, chaldeeuwsche, kabalistische en gelukspellende kunsten, in één woord, met bovennatuurlijke en wonderbare dingen ophield, als een ketter, uit de eerste en reine christelijke kerk verbannen. Desniettegenstaande volgde bij de Christenen, met de eenvoudigheid der tijden, op de voorzeggingen der heidenen uit de ingewanden der dieren en de vlugt der vogelen, de sterrenwigchelarij, en de, in mijne nabuurschap, door eenige domme wijven nog uitgeoefen-

de, en wijd en zijd onder ons bewonderde leugenachtige kunst, om onbekende dingen uit het water te klappen, en het afwezige, in hetzelve als tegenwoordig te zien.

In de tijden toen het gansch christelijk Europa nog in het slijk der barbaarschheid verzonken lag, had een enkele monnik den moed, om het ware onderscheid tusschen de strafwaardige wangedrogten des bijgeloofs en de allerheiligste geheimen van de godsdienst, tusschen ligchaam en geest, de natuur en God, te maken. Roger bacon was de eenige wijze in eene wereld van dwazen. Echter, in onze opgehelderde dagen, zijn de gemoederen der beste menschen door de uitbreiding der wetenschappen, en de, door de wijsbegeerte steeds meer gevestigde heerschappij des verstands, van waarzeggerijen, betooveringen en onttooveringen gereinigd. Geen heksenprocessen worden van het fransche parlement meer aangenomen; alle de, in de middeleeuwen hier over in Grootbrittanien gemaakte wetten zijn afgeschaft; de zwitsersche geschiedenis der vorige eeuwen bevat verschrikkelijke gedenkteekenen van deze, thans van onze regeringen verfoeide, verbodene, maar niet verbannene barbaarschheid. Grose, die voor eenige jaren, in eene wijsgeerige reisbeschrijving door Oostindië, een denkbeeld van de erbarmelijke onwetendheid der Maratten geven wilde, zegt met eene soort van verbazing: zij gelooven nog aan heksen.

Andere vooroordeelen en driften verzwakken den waarnemingsgeest niet minder. De ziel moet rustig en stil zijn, zoodra wij met nut waarnemen zullen, vermits de eindelooze en dikwijls al te diep, verborgen liggende merkwaardigheden der natuur ons anders onvermijdelijk ontgaan. De, bij de waarneming van ziekten voor den geneesheer zoo noodige rust, wordt

beurtelings door de vooroordeelen en de driften van den zieken, en inzonderheid door die van de omstanders gestoord.

De menigte van ellendige oordeelvellingen over eene ziekte, de steeds zich zelven, en de beste geneesheeren van alle tijden en volken wedersprekende raad, van hersenlooze hoofden, en bijzonder de van alle tijden herkomende hagelbui van recepten maken den geneesheer zoo zeer verlegen, en brengen hem eindelijk in zulk eene verwarring, dat hij of zich zelven geheel vergist, of ten minste geheel onbekwaam wordt, om de omstandigheden eener ziekte naauwkeurig waar te nemen of bedaardelijk te overwegen.

Het minst kan een geneesheer waarnemen onder menschen, die, door geen straal van wetenschap verlicht, van het opgeklaarde gedeelte der wereld door hunne dwaze zelfgenoegzaamheid afgescheurd, blind zijn bij het licht der eeuw, en in deze blindheid een nutteloos, armzalig leven leiden. De noodige gemoedsrust vliedt verre van hem, wanneer hij onder deze menschen, die den weg tot de waarheid en tot de kennis van het eenige goede verachten, de openbaarste vijanden der waarheid, voor de handvesten der waarheid gehouden ziet, die, door zijne goede uitkomsten gepijnigd, bij zijn geringst ongeluk opgeblazen, hem nu eens met een afgeworpen masker, dan eens, gelijk de pest, in het duistere vervolgen, hij moge genezen of niet. Hij kan noch zien noch denken, omdat de gebiedende onkunde en de tierende onzin hem de kracht tot zien en tot denken benemen.

De gelukkige of ongelukkige uitslag eener kuur hangt daarom bij eenen geneeskundigen, die een fijn gevoel heeft, dikwijls van de wijze af, waarop de zieke of de omstanders hem behandelen. De billijkheid verheft zijnen geest, vermeerdert zijne opmerkzaamheid en scherpzigtigheid; zij geeft hem eene helderheid, en brengt hem

in eene bedaardheid , die zijne verborgenste krachten ontwikkelt en tot het welzijn des zieken werkzaam maakt. De onbillijkheid slaat hem ter neder. Hij aanschouwt met een weemoedig hart de vooroordeelen en driften zijner vijanden, als zoo vele, uit eenen zwarten afgrond hem aangrijnzende duivels. Zijne gansche zielskracht is gebonden; zijn geest is onbekwaam om iets ten nutte des kranken te zien en te denken, zoodra hij bij zijne intrede in de kamer van den zieken, de lange ooren der personen ziet, waaraan hij deze vooroordeelen en deze driften herkent.

De hinderpalen van den waarnemingsgeest zijn dus: onze eigene vooroordeelen en die van anderen; onzer en anderer driften; de liefde tot *hypothesen* en aangenomene leerstelsels; het bijgeloof; de menigte lamme oordeelvellingen over eene ziekte; de zich volkomen wedersprekende raadgevingen van hersenlooze hoofden; de van alle zijden aanstroomende hagelbui van recepten en, het allermeest, eene verzameling van langoorige menschen, rondom den zieken.

DERDE HOOFDSTUK.

Over de noodzakelijkheid, de eigenschappen en het nut van goede waarnemingen.

De geneeskunde is door de waarneming ontstaan; zij heeft door dezelve hare waarde verkregen, en wordt bij gebrek daaraan steeds een ijdel gezwets.

Onze eerste bemoeijing was op het begrip van enkele dingen gerigt. Naderhand begon men daarover te redeneren; men trok uit een en ander besluiten om dezelve des te beter te kennen; men klom trapsgewijze van het bijzondere tot het algemeene, van het handtastelijke en bekende, tot het verwijderde en onbekende. De waarnemingen maken dus de grondslagen onzer redebesluiten uit; wanneer dezelve goed zijn, neemt men ze als zoo vele daadzaken aan.

In de kindschheid der geneeskunde onderwees het bloote toeval de menschen over de ziekten en derzelver verzachting. De toevallig bekend gewordene wegen der natuur voerden allengskens tot de wezentlijke kennis derzelve; men begreep, dat uit de natuur alleen, zich eene geneeskunst scheppen liet. De beste geneeskundigen volgden daarom de natuur, en de geneeskunst geraakte in verval, zoo dikwijls men dezelve eenen anderen grondslag trachtte te geven. De grootste kenners van alles, wat geschreven is, moeten getuigen, dat er meer licht en waarheid uit het wezen der dingen straalt, dan

uit derzelver geschiedenis, en dat de natuur eene onuitputbare bron van kennis is, uit welke de eerste eeuwen de waarheid geschept hebben, en de nakomelingschap dezelve in gelijke mate scheppen zal. Van HIPPOCRATES tot op den tijd des vrijheers VAN SWIETEN, hebben de vaders der geneeskunde de waarneming op de wegen der natuur gevolgd; alle gaven hetzelfde voorschrift aan de toekomende geslachten. De ware leerlingen van HIPPOCRATES ontsteken het licht der natuur; deszelfs vijanden blazen het uit.

De verscheidenheid der ziekten is zoo groot, de menigte der dingen, die waar te nemen zijn, in elke ziekte zoo aanmerkelijk, dat men dezelve nooit onbeloond waarneemt. Hoe meer wij op alle de omstandigheden eener ziekte letten, zoo veel te beter leeren wij dezelve kennen; hoe meer wij den loop, de eigenschappen, de teekenen van elke ziekte kennen, des te gemakkelijker wordt ons de kunst om dezelve te genezen. Hoe meer wij de werkingen van eenvoudige geneesmiddelen, uit alle mogelijke gezigtspunten beschouwd en onderzocht hebben, zoo veel te grooter en zekerder wordt onze hoop, in geval van nood. Men zal zich een echt denkbeeld van den waarnemingsgeest kunnen vormen, wanneer ik den waren aard van goede waarnemingen aantoon.

De waarnemingen van den geneesheer strekken zich uit tot alles, wat de kunst betreft, om menschen voor ziekten te bewaren, de zich vertoonende ziekten te kennen, te verzachten en te genezen. Ik houde mij in dit boek voornamelijk aan de eerste geneeskunde, gelijk BAGLIVI dezelve noemt, of de kunst om de ziekten waar te nemen, en brenge hetgeen ik van de tweede geneeskunde, of de kunst om dezelve met eene grootere naauwkeurigheid te onderzoeken en, eindelijk, te genezen, zeggen wil, in het vierde en vijfde boek, daar wij waarnemen moeten, eer wij redeneren kunnen. Over

de geneesmiddelen handel ik eerst in het vijfde boek dezes werks, omdat de *genie* de geneesmiddelen aanwijzen moet, eer het om de waarneming van derzelver werkingen te doen is, en omdat bij deze waarneming, wegens de onvermijdelijke betrekking op de oorzaken, de *genie* reeds medewerkt.

Goede waarnemingen moeten met de grootste naauwkeurigheid gedaan worden. Deze naauwkeurigheid bestaat hoofdzakelijk in het opmerken van eene menigte kleinere omstandigheden, welke de oogen des waarnemers ligtelijk ontgaan, en evenwel den grootsten invloed op het geheel hebben, dewijl zij dikwijls nieuwe, en van de vorige gansch verwijderde wegen tot genezing ontdekken. De allerkleinste omstandigheden van de uitkomst der methoden en der middelen zijn gewigtig, wanneer men altijd ziet, niet gist, en zich van de wezentlijkheid eener zaak wel overtuigt, eer men derzelver oorzaak zoekt. Hippocrates is het eigenlijk voorbeeld van naauwkeurigheid in het waarnemen; hij zag, wat de oogen van alle andere menschen ontging, en alles, wat hij zag, was gewigtig. De Grieken lazen in het groote boek der natuur met zulk eene opmerkzaamheid en naauwkeurigheid, dat men ook nu nog, bij voorkeur, bij hen de bestendige onderscheidsteekenen der ziekten zoekt.

De eenvoudige en groote boerhaave zegt: Ik heb mij over mijne *Aphorismi* zoo dikwijls geschaamd, als ik mij derzelver, maar al te zeer erkende, gebrekkigheid herinnerde, en dezelve met de werken der ouden vergeleek. Ik vinde mij onbekwaam, voegt die man er bij, wien de verwonderde aardbodem bij zijn leven vereerd heeft, en alle toekomende eeuwen vereeren zullen, naar den naam eens goeden schrijvers te wenschen, wanneer ik mij naar dien maatstaf meet.

Goede waarnemingen moeten met geduld en voorzigtigheid gedaan worden. Het ongeduld stremt het vertrou-

wen op onze krachten, het geduld vermeerdert het aanhoudend pogen om ons zelven te overtreffen; de voorzigtigheid verwijdert alle bedrog, alle verblinding der inbeelding en van den stelselgeest. De natuur wordt, in de natuur langzaam gezocht wordende, het spoedigst gevonden. Men ziet haar in haar ware licht, zoodra men haar, door geen stelselzucht beneveld, ziet.

Goede waarnemingen moeten genoegzaam herhaald worden. De herhaling is de beste weg om het valsche van het twijfelachtige, het twijfelachtige van het waarschijnlijke, het waarschijnlijke van het ware, en het ware van het zekere te onderscheiden. Eene herhaalde waarneming staat dikwijls gelijk aan eene bevestigde, althans zij voert nader tot de waarheid. Ook winnen de natuurleer en de geneeskunde, door den naauwkeurigen herhaler van reeds gemaakte waarnemingen zooveel als door den uitvinder. Men heeft meer onzekerheid in de waarnemingen van HIPPOCRATES gevonden, aangaande de minder bekende ziekten, omdat hij dezelve niet genoeg herhalen kon. Ondertusschen overtreffen ons de ouden ook hierin verre. Onze geprezene vlijt is, met de hare vergeleken, een blind spartelen; zij gingen van hunne studeerkamer naar de zieken, van de zieken naar hunne studeerkamer; wij achten ons zonder studiën geleerd, en zonder ondervinding ervaren. Onze waarnemingen worden met geen vlijt genoeg gemaakt, daar dezelve niet genoegzaam herhaald worden; de ouden waren wijzer dan wij, omdat wij werkeloozer zijn dan zij. Om die reden heeft de hoogleeraar HAHN, te Utrecht, met het grootste regt gewenscht, dat men in onzen tijd eene akademie opligtte, welker eenige arbeid ware, de waarnemingen en ervaringen van anderen te herhalen, het onvolkomene te volmaken, het bedorvene te verbeteren, het slechte en valsche te verwerpen, en eindelijk het goede en proefhoudende, den

beoefenaren der natuur, tot eene bestendige toevlugt, in eene verzameling bij een te brengen. BACON vorderde eene ondervindinggevende leerschool, HAHN eene, waarin het ondervondene herkaauwd werd.

Goede waarnemingen moeten met opregtheid gedaan worden, al voerde die opregtheid ook tot duizend twijfelingen. Dezelve moeten den inhoud uitmaken van hetgeen de geneesheer gezien heeft, en hij moet zeggen: hoe hij het gezien heeft, opdat anderen, die na hem komen, hetzelfde zien, nog verder indringen, en allezins zijne fouten verbeteren kunnen. De meeste geneeskundigen zijn gewoon, de bevestigende zijde der dingen te ontdekken, de ontkennende te verbergen. Den eenen is het ten natuur geworden, die zaak te zeggen, welke niet bestaat; zij willen, door de liefde tot een vergankelijk gewin verblind, anderen bedriegen, en bedriegen ten laatste niemand dan zich zelven; de tijd ontdekt hen, het aldoordringend licht toont hunne naaktheid. Anderen zeggen slechts de waarheid, wanneer dezelve hunnen roem bevordert, en begrijpen niet, dat het veel roemrijker is, zijne ongelukkige gevallen, dan zijne beste uitslagen te verhalen, en dat degeen, die eenen misslag bekent, slechts met andere woorden zegt: dat hij heden wijzer is dan gisteren. Een' edeldenkend' geneesheer zal het evenmin moeijelijk vallen, de wereld te bekennen, dat hij gedwaald heeft, als het thans eenen WIELAND moeijelijk zoude vallen te bekennen, dat hij aan HORATIUS boven PLATO, aan CHAULIEU boven YOUNG, aan de *aria's* van GALUPPI boven de harmonie der sferen, aan den Tokayer der Hongaren boven den Nectar der Goden, en aan eene poezelige PHILIS boven eene etherische PANTHEA de voorkeur geeft.

Goede waarnemingen behoeven niet altijd zeldzaam te zijn. Niet alles, wat de nieuwsgierigheid bevredigt, bevordert het nut. De waarheden der natuurleeraars en der

geneeskundigen zijn niet gelijk slechte munten, domme handschriften en erbarmelijke boeken, louter wegens derzelver zeldzaamheid kostbaar; derzelver belangrijkheid bepaalt haren prijs. BACON vergunde in de geschiedenis der natuur, aan al de gemeenste waarnemingen eene plaats, omdat men het meest verwaarloost, wat men dagelijks ziet. Elke waarneming is gewigtig, wanneer dezelve eenen schakel aangeeft van de groote keten, langs welke men, op de wegen der *inductie* tot onveranderlijke waarheden opklimt. Een geneesheer, die de genezing der gewoonste ziekten door goede waarnemingen vaststelt, doet tot welzijn der menschelijke maatschappij veel meer, dan een geneesheer, die slechts op ongewone waarnemingen losgaat, welke, wel is waar, altijd bij de eene of andere leerschool hare waarde hebben, doch niet zoo dikwijls bij het verstand. De gewoonste ziekten openen aan een' groot' geneeskundigen wegen ter ontdekking van de gewigtigste waarheden; men leze het werk van den heer TISSOT over het misbruik van de *Opium* in de mazelen, beroerte en waterzucht, en hoofdzakelijk wat MORGAGNI over dit gewigtig onderwerp in de opdragt van zijn vierde boek, over de zitplaats en de oorzaken der ziekten, zegt.

Goede waarnemingen moeten niet met sluitredenen doormengd zijn. Men moet de verschijnselen in de natuur beschrijven, zoo als men dezelve ziet, en niet zoo als men hen beoordeelt. Wij moeten bedaard aanhooren, wat de natuur zegt, naar de rij af alles beschouwen, wat de voorvallen ons doen bemerken, de grondslagen van onze sluitredenen kunnen worden, doch ons wel wachten om eene oordeelvelling uit te spreken, eer wij de natuur wel geraadpleegd hebben. In plaats van de natuur aan ons verstand te onderwerpen, onderwerpen wij ons verstand aan de natuur; wij verhalen, wat wij gezien hebben, en laten de uitspraak aan anderen over.

Door ons kan de lezer zien, zoo lang wij hem slechts zeggen, wat wij gezien hebben; door onze oordeelvellingen ziet hij verkeerd. Daarom wil BOERHAAVE, dat alles, wat eene sekte betreft, door den waarnemer op het zorgvuldigste vermeden worde. In het verheffen van eene hevige koorts is er eene zeer sterke hitte voorhanden, zooveel valt klaar en duidelijk onder de zinnen; doch GALENUS leidt deze hitte van de gal, de scheikundigen van den overvloed der zwavel, en HELMONT van de woede zijns *Archaeus* af. Dat alles is onzeker, zegt BOERHAAVE, dat alles is sektengeest, daarom verwerpt de waarnemer het, opdat de kunst zuiver, standvastig en in zich zelve gelijk blijve. Men moet alleen behouden hetgeen men waarneemt, of hetgeen zoo oogenschijnlijk uit het waarnemen voortvloeit, dat niemand, der zaak kundig en naauwgezet regter, zeggen kan: dat het er niet uit voortvloeit. Hieruit blijkt met hoeveel verstand ROUSSEAU, THUCIDIDES het ware voorbeeld der geschiedschrijvers noemt, daar hij gezien heeft, dat THUCIDIDES de gebeurtenissen verhaalt, zonder dezelve te beoordeelen, en echter van alle omstandigheden, die ons in staat stellen ze zelven te beoordeelen, er geene weglaat; daar hij gezien heeft, dat THUCIDIDES alles, wat hij verhaalt, onder de oogen des lezers brengt, en, verre van tusschen de gebeurtenissen en den lezer in het midden te treden, zich zoo wel verbergt, dat men meent, het verhaalde zelf te zien, en niet te lezen. Alleen de ijdele jeuk, om zijn oordeel in zijne waarnemingen te mengen, is de oorzaak, dat elke waarheid, welke een groote geest ons leert, van honderd valsche oordeelvellingen door hem vergezeld wordt. Daarom heeft zekerlijk ook de groote ROUSSEAU zeer ten onregte geoordeeld, dat het eene uitgemaakte waarheid is, dat alle geleerde gezelschappen in Europa niets dan openbare leugenscholen zijn, en dat er zich in de Akademie der wetenschappen te Parijs

meer dwalingen bevinden, dan onder eene geheele natie van *Huronen.*

Goede waarnemingen moeten wel geschreven zijn, vermits de goede beschrijving eener ziekte zoo veel leert als de ziekte zelve. Iedere ziekte, en iedere omstandigheid in de ziekte, wordt, om zoo te zeggen, doorschijnende, wanneer derzelver beschrijving zich slechts tot de ziekte verhoudt, gelijk eene goede kopij tot het origineel; de gelijkheid kan sterk zijn, schoon de trekken der kopij zwakker zijn, dan die van het oorspronkelijke. Men moet de kwalen der zieken met de woorden der zieken verhalen, wanneer wij dezelve beschrijven; men moet alles zoo verhalen, dat de lezer meent bij het ziekbed te zitten. Men moet de natuur afmalen, zoo als zij is, en haar geene sieraden willen leenen, die haar mismaken. Ik ben dikwijls geneesheer van schrandere hoofden geweest; mijn eerste verzoek was steeds, dat zij in hunne brieven slechts de eenvoudige natuur mogten volgen, verzekerd zijnde, dat ik hen niet zou verstaan, zoo dikwijls zij geleerd wilden zijn. De natuur is, wel is waar, somtijds zelve geleerd; dat is: de zamenhang der gebeurtenissen is somtijds zoo gesteld, dat de afgelegenste denkbeelden zich in dezelve vereenigen. In die gevallen schijnt het den waarnemer geoorloofd, te schrijven zoo als de natuur spreekt. Wat men in het algemeen welsprekendheid noemt, en ik wel niet voor welsprekendheid erken, is, in de geschiedenis eener ziekte, nog veel schadelijker dan de gedwongene wijsheid, daar een wijdloopig gezwets het verstand des te meer benevelt, hoe verhevener het is. De duidelijkheid, of de kunst om van eene zaak slechts zoo veel te zeggen, als er toe behoort, is daarom, in alle menschelijke dingen, een der voornaamste kenmerken des verstands. Niet alles, wat ons de natuur ontdekt, is even gewigtig; niet alles verdient eene even groote opmerkzaamheid, ofschoon ook dikwijls de

kleinste omstandigheden de gezigtspunten der *genie* vermeerderen. De aanmerkingen van eenen goeden waarnemer moeten kort, verstandig, bescheiden, vol gematigdheid zijn, en uit het merg der dingen voortvloeijen. Wij hebben, benevens de onsterfelijke werken der dikwijls in deze bladeren aangehaalde leeraars der geneeskunde, in de meeste *Inaugurale - Dissertatiën* der jonge geneesheeren in Edinburgh, ware voorbeelden van eene goede geneeskundige schrijfwijze, welke door en door kort, ordentlijk, duidelijk en ongekunsteld is.

De waarnemingen, van welke ik tot hiertoe slechts de algemeenste regelen heb opgegeven, zijn of bijzonder of algemeen. Bijzondere waarnemingen bevatten datgeen, wat men bij enkele personen waargenomen heeft; algemeene, wat men bij vele waargenomen heeft; uit gene ontstaan de bijzondere, uit deze de algemeene ziektengeschiedenissen.

Sydenham meende, dat er zeer weinig uit bijzondere ziektengeschiedenissen voortvloeit, wanneer de waarnemer alleen aantoont, dat deze bijzondere ziekte, het zij eenmaal of meermalen, met dat middel is genezen geworden; want, wat ligt mij er aan gelegen, zegt sydenham, wanneer men de oneindige menigte van hooggeprezene middelen, met een nieuw, tot hiertoe onbekend middel vermeerdert? Zal ik, met wegwerping van alle andere voorschriften, mij aan dat alleen houden, dan moet ik toch eerst, schier uit ontelbare ervaringen, de kracht van hetzelve kennen; ik moet ontelbare omstandigheden met betrekking tot den zieken en de methode overwegen, eer voor mij eenig nut uit die bijzondere waarneming voortvloeit.

Freind heeft tegen deze meening van sydenham ingebragt, dat de volkomene en vastgestelde geneeswijze, op welke sydenham zoo zeer heeft aangedrongen, uit die naauwkeurige overweging van bijzondere gevallen ontstaan is; want de bijzondere ziektengeschiedenissen hebben het

voordeel, wanneer zij met verstand en opregtheid verhaald zijn, dat zij ons de allerkleinste, en de scherpzinnigheid des geneesheers, die dezelve bemerkt, het meest aan den dag leggende, schakeringen der ziekten, op het duidelijkst bekend maken, en ons eene vaste en zekere manier van genezen, als met den vinger aanwijzen. Deze enkelvoudige of bijzondere geschiedenissen heeft HIPPOCRATES, naar het oordeel van FREIND, met de grootste kunst opgeteekend; hij heeft zich in dezelve bij voorkeur opgehouden bij datgeen, wat de kern der artsenijwetenschap uitmaakt; de gedaante, en, om zoo te zeggen, de gelaatstrekken der ziekte, bij elken zieken, met zulke kleuren uitgedrukt, dat een scherpzinnig lezer van zelf op de geneeswijze valt, schoon hij dezelve verzwijgt. Op eene andere plaats voegt FREIND er bij: de algemeene ziektengeschiedenissen, hoe uitgebreid en waar zij ooit zijn, leiden des te minder tot het vermoeden van de kunst, om dezelve te genezen, daar zich in éénе ziekte alle kenmerken niet vereenigen, en ook in verscheidene niet verbonden zijn; daarenboven wordt de zwarigheid van een juist oordeel hierin vermeerderd, daar dezelfde kenmerken bij den eenen zieken in het geheel niet gevaarlijk, en toch dikwijls bij den anderen doodelijk zijn. Vandaar gebeurt het ook, dat de regels, welke men, in het algemeen, over de kunst, om die ziekten te genezen, voorschrijft, dikwijls den geneesheer of niet nuttig zijn, of hem zelfs bedriegen; terwijl men daarentegen, uit de bijzondere ziektengeschiedenissen, niet slechts de verschillende natuur derzelfde ziekten, maar ook de kracht en den tijd van elk toeval, en de, in den ganschen loop der ziekte noodige geneesmiddelen herkent.

Mij dunkt, dat deze twee Engelschen met elkander te vergelijken zijn. SYDENHAM wilde slechts algemeene ziektengeschiedenissen hebben, en verwierp de bijzondere; FREIND wilde slechts bijzondere ziektengeschiedenissen heb-

ben, en verwierp de algemeene; beide hebben wij noodig. In de algemeene geschiedenissen der ziekten regelt zich van zelf, wat aan vele ziekten gemeen is, of de ziekten naar derzelver algemeenste verschijnselen, en de, aan dezelve het best beantwoordende geneeswijzen. In de bijzondere komt voor, wat van deze orde afgaat, bijzonder de ingewikkeldheden, en in het algemeen, elke, met buitengewone toevallen vergezelde, of op eene buitengewone wijze genezene ziekte. Indien alle ziekten, zonder onderscheid, op dezelfde wijze voortgingen, dan wenschte ik slechts algemeene ziektengeschiedenissen. Daar nu de bijzondere omstandigheden des zieken somtijds uitzonderingen op den algemeenen regel uitmaken, zoo wenschte ik somtijds alleen bijzondere ziektengeschiedenissen. Schoon de natuur over het geheel eenvoudig is, zoo is zij toch in de deelen menigvuldig: bij gevolg moeten wij ons toeleggen, om dezelve in het geheel en in de deelen te kennen.

Onder alles, wat ons de pogingen van goede waarnemers kunnen leeren, is in het algemeen de natuurgeschiedenis der ziekten het gewigtigste. Deze alleen maakt ons bekwaam, om over elke omstandigheid in de ziekten juist te besluiten. Door de naauwkeurige beschouwing der gewrochten geraken wij tot de kennis der oorzaken, van deze tot de aanwijzingen, tot de methoden en de middelen: zij alleen leert, of dit of dat verschil aan de ziekte eigen, of een uitwerksel van het gebruikte middel is; of de genezing een werk der natuur of van den geneesheer is. Diegene is altijd de beste geneesheer, welke door de kennis der natuurgeschiedenis voorgelicht, de wenken der natuur waarneemt, en daar, waar de kunst niet alles doen moet, de natuur door de kunst ondersteunt.

Sydenham heeft daarom aan het onderzoek van de natuurgeschiedenis der ziekten alle zijne krachten besteed. Hij was overtuigd, dat de kennis van de wegen

der natuur in de ziekten, alleen tot de kunst om dezelve te genezen, voert; en zij alleen de anders onvermijdelijke dwaling weert. Hoffmann hield van eene eenige, naar de regels geschrevene geschiedenis eener ziekte meer, dan van duizend hoog geprezene geheimen en prachtige zamenstellingen van alles belovende geneesmiddelen.

Na deze algemeene beschouwing van de noodzakelijkheid, de eigenschappen en het nut van goede waarnemingen, blijft mij nog overig, om eenige nadere betrekkingen derzelve op de ondervinding vast te stellen. Men vermoedt doorgaans bij dien geneesheer de meeste ondervinding, die de meeste ziekten ziet; dat vermoeden is valsch. De geneesheer, die de meeste ziekten ziet, en de geneesheer, die in dezelfde stad de minste ziet, zien beide zeer dikwijls evenveel ziekten. Elk land, elke stad, elk dorp heeft zekere ziekten, die op zekere tijden het menigvuldigst voorkomen, en zich daarom aan de geneesheeren het meest voordoen. De geneesheer, die zeer veel zieken moet zien, neemt uit tijdsgebrek de ziekten oppervlakkig waar; die weinig te bezoeken heeft, neemt, bij meerder ledigen tijd, elk geval met ongelijk veel grooter zorgvuldigheid waar. De bestendige afwezigheid, de nachtelijke onrust, de menigte der zieken, en vooral de zoo lastige tegenwoordigheid der omstanders, benemen den zeer bezetten geneesheer den tijd en den moed, om zijne waarnemingen juist te doen en behoorlijk te overdenken, met de waarnemingen van alle eeuwen te vergelijken, en den zamenhang der gewrochten met de oorzaken te zoeken.

Men heeft gezegd: een geneesheer, die dag en nacht bij zieken loopt, is gelijk aan eenen priester, die dag en nacht met de sacramenten omloopt; zij zien beide evenveel zieken, en hebben beide van de geneeskun-

de evenveel ondervinding. Onder geneeskundigen, die even verstandig of dom zijn, moeten daarom onwedersprekelijk diegene de onzekerste wezen, die in een oogenblik de meeste zieken zien. Het verstand loopt niet zoo snel als deze geneesheeren. Een zeer bezet geneesheer, ziet te veel en denkt te weinig. De veranderlijkheid der voorwerpen veroorlooft hem niet, dezelve waar te nemen; zij mengen zich met dezelfde snelheid onder-een, en alles, wat er van overblijft, is een verwarde indruk, een ledig aandenken. Daarom kan hij in de belangrijker omstandigheden van eenen zieken en van eene ziekte niet treden, noch ten gevolge van derzelver verscheidenheid zijne methode en zijne middelen veranderen; hij neemt alles in het algemeen. Ik ken in een aanzienlijk land eene aanzienlijke stad, die onder eene menigte geneeskundigen, ten gevolge der aangenomene gewoonte, den domsten voor den besten houdt. Deze AESKULAAP heeft elken morgen vijftig tot zestig zieken in zijne voorkamer; hij hoort ieders klagten, schikt hen gewoonlijk in vier rijen, en verordent aan den eersten eene aderlating, aan den tweeden eene purgatie, aan den derden eene klisteer en aan den vierden eene verandering van lucht.

Men heeft, naar hetzelfde vooroordeel, een groot denkbeeld van de praktijk der hospitalen. Ik heb op mijne reizen eenige der grootste van Europa gezien en dagelijks bezocht; de hemel ontferme zich over deze hospitalen! Vele dergenen, die ik niet gezien heb, zijn voortreffelijk; doch zij zijn zulks niet door de menigte der zieken, maar door de zorgvuldige waarneming van bijzondere gevallen.

Immers HIPPOCRATES zelf heeft in zulke kleine steden of vlekken gepraktiseerd, waarvan ieder niet groot genoeg was, om eenen enkelen geneesheer te onderhouden. Zijne meeste waarnemingen zijn in Thessaliën

en in Traciën gemaakt, waarvan hij de kleine steedjes Larissa, Oranon, Aenus, Oeniades, Phera, Elis, Perinthus, Thasus, Abdera en Olinthus noemt. GALENUS zegt: eene enkele wijk van Rome bevat meer inwoners, dan de grootste stad, in welke HIPPOCRATES is geweest. Dus maakt niet de menigte der zieken, maar de bekwaamheid, om uit ieder bijzonder geval, al het mogelijke nut te trekken, de grootheid des geneesheers uit.

Elke ziekte heeft hare merkwaardigheden. Het oog van den *empiricus* loopt er vlugtig overheen, en ziet niets meer, dan de onkundigste aanschouwer. Ook spreekt de *empiricus* over ziekten niet beter, dan de ziekenoppasser, daar een geneeskundig domoor niet beter ziet, dan ieder ander domoor. Daarentegen worden de gewoonste verschijnselen onder de oogen van eenen grooten geest merkwaardig, omdat een groote geest altijd iets ziet, wat een kleiner geest niet bekwaam is te zien; de gewoonste verschijnselen zijn het minst bekend, omdat men dezelve voor gewoon houdt. Een geneesheer, die bij elke zich aan hem voordoende ziekte alle zijne opmerkzaamheid aanwendt, vindt bij elke ziekte iets, dat nog niet, of nog niet genoegzaam waargenomen is; hij vindt altijd nieuwe ingewikkeldheden en nieuwe regelen, welke zij ontwikkelen. Elke ziekte wordt slechts door de naauwkeurigste waarnemingen bepaald. De kleinste omstandigheden zijn in de meeste ziekten gewigtig, omdat de naauwkeurige kennis van het geheel uit de naauwkeurige kennis der deelen voortvloeit. Van verre leert men de natuur niet kennen, men moet haar van nabij zien; men moet haar door alle derzelver wendingen volgen; men moet haar voet voor voet nagaan. Zonder deze naauwkeurigheid in het waarnemen, heeft geen geneesheer duidelijke begrippen van eene ziekte; hij weet niet, wat tot de zaak

al of niet behoort; hij weet niet wat bestendig, wat voorbijgaande, wat toevallig is; hij merkt den zamenhang tusschen gewrochten en oorzaken niet op, en houdt genen voor dezen, dezen voor genen; hij ontdekt de aanwijzingen tot genezing niet, daar hij de oorzaken miskent. Hippocrates ging in de naauwkeurigheid zijner waarnemingen zoo ver, dat in onzen tijd, de grootste geneesheeren zich vleijen de natuur te hebben gezien, wanneer zij gezien hebben, wat hij gezien heeft.

Elke, eenmaal wel waargenomene en bepaalde ziekte, is voor het gansche leven eenes geneesheers waargenomen en bepaald. Deze waarheid wordt door eenen maatregel, welken de grieksche geneeskundigen zich van den beginne af, bij de uitoefening der geneeskunde voorgesteld hebben, en dien ik steeds gevolgd heb, duidelijker. Bij den eersten stap, welken ik als geneesheer in de wereld deed, hield ik een dagboek over mijne patienten; na het eerste bezoek schreef ik op, wat ik gezien, wat mij de zieke van zijne vorige ziekten, en van alle met dezelve verbondene omstandigheden verhaald, en wat ik zelf daarbij eigendommelijks opgemerkt had. Ik verbond die aanmerkingen met de waarneming van het tegenwoordige, en zette mijn oordeel daarover op het papier, bepaalde daarna de gevondene aanwijzing tot genezing, en rigtte, vervolgens, mijne voor te schrijvene middelen daarnaar in. Na het tweede bezoek beschreef ik de verdere omstandigheden der ziekte; ik vermeerderde de natuurgeschiedenis van den zieken; ik maakte het naauwkeurigst verhaal van de, op het gebruik der geneesmiddelen, gevolgde veranderingen, en voegde er bij, of ik uit de gevolgen zou kunnen besluiten, of ik wel of niet wel had gehandeld, en of uit die zelfde gevolgen, de zieke en de omstanders mijn gedrag of goed of slecht beoordeeld hadden. Op deze

wijze zette ik mijnen arbeid dagelijks voort, en wanneer de zieke gezond werd of stierf, dan onderzocht ik met de meest mogelijke zorgvuldigheid naar de oorzaken van mijn geluk of van mijn ongeluk, en trok voor mij, uit dit onderzoek, regelen voor de toekomst. Deze verzamelde waarnemingen hebben mij bewezen, dat men zich zoo dikwijls te redden weet, als men eene naar deze regelen beschrevene ziekte wederziet. De omstandigheden veranderen, doch het geheel verandert niet.

Boerhaave zegt, dat hij voorheen nooit bij eenen zieken kwam, zonder al de omstandigheden en teekenen zijner ziekte, naar derzelver orde op te schrijven, en het is ongeloofelijk, hoe veel hij op deze wijze geleerd heeft. Wanneer gij zulks doet, zeide hij tot zijne leerlingen, wanneer gij u, met vier of vijf ziekten van eene klasse, op deze wijze, naar derzelver teekenen hebt bekend gemaakt, dan wordt het u ook gemakkelijk, dezelve in uw gansche leven te herkennen.

Het is onmogelijk, dat de natuur zich tegenspreekt. De haat, de nijd, de eerzucht zijn bij ons, wat zij bij de Grieken waren. Onze driften en onze dwaasheden worden bij hunne zedenleeraars beschreven, gelijk onze *pleuris* en onze derdendaagsche koorts bij hippocrates. Evenwel zijn de menschen op alle plaatsen niet dezelfde.

Rousseau zegt: de reisbeschrijvers leeren ons niets meer, dan het geen ieder weet; zij hebben in een ander werelddeel slechts zoo veel kunnen opmerken, als zij, te huis, zonder uit hunne kamer te komen, ook zouden gezien hebben; om reden hun die ware trekken, die echte en scherpziende oogen, als het meest beteekenend onderscheid der volken zijn ontgaan. Van hier die schoone, en door den philosopherenden hoop zoo dikwijls herhaalde magtspreuk: de menschen zijn over-

al dezelfde, en bij gevolg is het onnoodig, de verschillende volken te karakteriseren, daar zij overal dezelfde driften en dezelfde gebreken hebben. Even als wilde men zeggen: PIETER is van JAKOB niet te onderscheiden, omdat zij beide neus, mond en oogen hebben.

De mensch is onder dezelfde omstandigheden, overal dezelfde, want zijne meeste ziekten zijn in opzigt tot derzelver aanvang, voortgang en einde even bestendig als de planten, die in dezelfde bepaalde orde, uit dezelfde zaden, in hetzelfde aardrijk, altijd gelijkelijk bloeijen, groeijen en vergaan. In alle eeuwen bragten in de zedelijke en natuurlijke wereld dezelfde oorzaken, onder gelijke omstandigheden, dezelfde gewrochten voort, en zoo ontstonden er, uit hetzelfde bederf in het ligchaam, dezelfde ziekten. Dezelfde oorzaken hebben in de meest tegenover elkander gestelde wereld-deelen dezelfde verschijnselen, en brengen het verwijderde nader; eene andere levenswijs en eene andere luchtstreek verspreiden over onze ziekten eene ligt doordringbare schaduw, welke de natuur verbergt; doch niet stoort. Op de verscheidenheid der oorzaken volgt zekerlijk eene verscheidenheid in de gewrochten, in dezelfde stad en in hetzelfde huis; en de opmerking dezer verscheidenheid is hoogst belangrijk. Doch niets is zoo zeldzaam als eene geheele afwijking van de gewone wegen der natuur; eene ware *pleuris*, welke men met wijn of theriak genezen moet, is nog zeldzamer, dan een kind met twee hoofden. Wat men eenmaal duidelijk heeft waargenomen, is voor alle tijden en alle volken waargenomen.

Ik hoor somtijds onze waanwijzen met eene kenbare verachting voor de geneesheeren, andere waanwijzen napraten, dat de geneeskunde nog steeds is, wat zij ten tijde van HIPPOCRATES was, en dat de geleerd-

ste geneeskundigen slechts weten, wat hij wist; deze gevolgtrekking is valsch. HIPPOCRATES was zekerlijk de eerste goede waarnemer der natuur, dien wij kennen, en zelfs, naar het getuigenis van den Heer D'ALEMBERT, zijn zijne schriften het schoonste en grootste gedenkstuk van de natuurkennis der ouden. Daar nu de waarnemingen, welke HIPPOCRATES ons heeft nagelaten, zoo waar zijn als de natuur zelve, zoo kunnen wij ook de natuur niet anders zien, dan hij dezelve zag, daar wij haar dan anders zouden moeten zien, als zij is. Daarom kunnen wij, in zeer veel gevallen, volstrekt niets meer weten, dan HIPPOCRATES wist.

POPE zegt: alles, wat zeer verstandig is, moet te allen tijde verstandig zijn geweest, en wat wij geleerdheid noemen, is niets meer, dan de kennis van hetgeen onze voorgangers voor verstandig hielden. Van daar kunnen degenen, die zeggen: onze denkbeelden behooren niet aan ons, omdat zij gelijk aan de denkbeelden der ouden zijn, even zoo wel zeggen: onze aangezigten behooren niet aan ons, omdat zij aan de aangezigten onzer vaderen gelijk zijn. Ook is het zeer onverstandig van ons te vorderen, dat wij geleerd zijn, en zich dan nog te belgen, dat wij het zijn.

Niettegenstaande dat, kunnen wij dingen zien, die zich aan de oogen onzer voorgangers en leermeesters niet vertoonden. Wij kunnen ontdekkingen doen, waaraan zij niet gedacht hebben, en door deze vermeerdering onzer kennis, tot nieuwe verbindingen en helderer besluiten komen. Bij gevolg kan, in vele gezigtspunten, HIPPOCRATES zeer verre beneden eenen BOERHAAVE, even gelijk SYDENHAM, in vele gevallen, zeer verre beneden eenen VAN SWIETEN staan; daar het echter niet te min waar blijft, dat elke, eenmaal door HIPPOCRATES wel waargenomene en bepaalde ziekte, voor alle tijden en volken bepaald is.

De waarnemingen der echte geneeskundigen van alle tijden blijven, gelijk de godspraken der Profeten en Apostelen. Door eene ingeving der Godheid, bragten deze hunne eeuwige waarheden aan de nakomelingschap over; door de natuur onderwezen, welke zoo waarachtig als derzelver oorzaak, zoo waarachtig als God is, verduurden genen den tijd.

VIERDE HOOFDSTUK.

Over de waarneming der verschijnselen in de ziekten en derzelver teekenen.

In de groote uitgestrektheid der natuur is dus de waarneming der verschijnselen de eerste bezigheid van het onderzoekende verstand; de teekenen zijn deszelfs leidstarren op het onzekere pad, waar men dikwijls in het duistere ziet, en de zintuigen onbereikbare veranderingen opsporen moeten.

Om de ziekten van bijzondere personen duidelijk te herkennen, moet men weten, wat in hun ligchaam, ten nadeele van deszelfs ordentlijke verrigtingen vooraf gegaan is. Nu zien wij meestal deze inwendige verandering door middel der zintuigen niet, en bij gevolg ligt het vermogen, om dezelve te zoeken, in het verstand. Maar dat vermogen wordt zoo dikwijls onwerkzaam, als wij, om het onbekende te vinden, ons van het zigtbare verwijderen. Hippocrates zegt: Ik prijs de sluit-

redenen, die met de gewrochten beginnen, en derzelver wetten van gevolgtrekking uit de verschijnselen nemen.

De toevallen zijn deze verschijnselen. Op dezen zij onze eerste opmerkzaamheid gerigt, en dezelve blijft niet onbeloond, wanneer men de toevallen zorgvuldiglijk beproeft en scherpzinnig onderscheidt, eer men uit dezelve tot de ziekte besluit. Men let vooreerst op de, in het ligchaam voorafgegane verandering, voor zoo verre die van zelve onder de zinnen valt, en zonder zich over derzelver oorzaken te bekommeren. Diegenen zien reeds op de oorzaak, welke door toeval iedere werking der ziekte verstaan. Echter is niet elk toeval eene werking der ziekte, maar in het algemeen, iedere bijzondere, en van den gezonden toestand onderscheidene, en onder de zintuigen vallende verandering in het ligchaam.

Men onderscheidt de toevallen in het algemeen in wezentlijke en onwezentlijke. De wezentlijke zijn diegene, welke het meeste aandeel aan eene ziekte hebben, onmiddellijk uit dezelve voortvloeijen, en dus in een onafscheidelijk verband met dezelve staan; zoo als de koorts, het hoesten, de pijn en moeijelijke ademhaling in de *pleuris*. Onwezentlijke zijn zulke toevallen, welke in eene ziekte al of niet bestaan kunnen, zonder dat daarom de soort en het geslacht der ziekte verschillende zijn: zoo als het braken, het zweeten en de buikloop, in de *pleuris*.

De wezentlijke toevallen werden door BOERHAAVE en GAUBIUS in toevallen der ziekte, toevallen der oorzaak, en toevallen des toevals verdeeld. Men noemt toevallen der ziekte, elke tastbare werking, welke onmiddellijk uit de bestaande ziekte voortvloeit; deze zijn, van alle toevallen de gewigtigste, daar zij het bestaan der ziekte en derzelver natuur aan den dag leggen; echter zijn zij van de ziekte zelve, en van derzelver naaste oorzaken onderscheiden. Hiertoe behoort in de *pleuris*, de koorts,

het hoesten, de pijn en de moeijelijke ademhaling; dewijl deze allezins van de ontsteking of de naaste oorzaak der *pleuris* onderscheiden zijn. Ik ga de verdeelingen in toevallen der oorzaken en in toevallen des toevals voorbij, omdat zij hier niet behooren, en in het algemeen voor de hier gezochte eenvoudigheid te spitsvindig zijn.

Somtijds merkt men in de ziekten nog andere tastbare werkingen op, die, naar derzelver oorsprong beschouwd, allezins tot de wezentlijke toevallen behooren, welke echter zoo aanklevend zijn, dat zij langer, dan de ziekten duren. Vandaar worden dezelve niet zoo zeer voor toevallen, als voor tweede ziekten gehouden; zoo als de lamheid na eene beroerte, de lamheid na het kolijk van POITOU, de lamheid na eene jicht, de aamborstigheid na eene ontsteking der long.

Bovendien komen er nog andere verschijnselen in de ziekten voor, welke den naam van *secundaire* toevallen dragen, en, schoon zij van de voorgaande niet verschillen, met dezelve geenszins te vermengen zijn. Onder deze verstaat men de bewegingen, die zich somtijds tegen de ziekte verzetten, zoo lang de aangeborene krachten des ligchaams niet onder de ziekte bezwijken: b. v. buitengewone lusten of walging, krampachtige bewegingen, stuipen, ongeregeldheden in den bloedsomloop, koorts, huid-uitslag, zweren, bloedvloeijing, buikloop, zweeten en vele andere toevallen, die, wel is waar, de ziekten vergezellen, of er zich bijvoegen, doch desniettegenstaande, niet aanstonds als onmiddellijk uit de ziekte of derzelver oorzaken regtstreeks voorvloeijende werkingen moeten beschouwd, en onder de eigentlijke toevallen geteld worden. Men houdt dezelve veel meer voor eigentlijke werkingen der worsteling tusschen de ziekte en de natuur. Dikwijls volgt uit dezelve de herstelling van den zieken. Somtijds wordt de onderdrukking der ziekte ge-

heel zonder eenig nadeel voor den zieken bewerkt. Dikwijls bezwijkt de natuur onder den strijd, en van daar ontstaat of eene andere ziekte of de dood.

Eindelijk is er nog eene andere soort van toevallen, die van de *secundaire* onderscheiden worden, ofschoon zij met dezelve te zamen hangen. Zij vloeijen uit toevallige oorzaken voort. Desniettegenstaande verdienen zij aller opmerkzaamheid, daar zij de ziekten scherpen, verergeren, doodelijk maken, met eene nieuwe ziekte vermeerderen, in eene andere soort doen overgaan, de goedaardige bewegingen der natuur storen, de werkingen der geneesmiddelen hinderen, en in het algemeen den geneesheer in den weg kunnen staan. Echter zijn zij ook somtijds nuttig, en worden de eigenlijke bronnen der gezondheid. Hiertoe behooren alle mogelijke misslagen in het gedrag van den zieken, met betrekking tot alles, wat uit de gansche reeks der verwijderde oorzaken eenen zigtbaren invloed op zijne tegenwoordige omstandigheden hebben kan, en welke hij, deels zonder voorweten van den geneesheer, deels zelfs op aanraden van eenen onkundigen geneesheer begaat; die echter ook somtijds op eene onbegrijpelijke wijze de gezondheid herstellen. In het algemeen is de opmerking dier toevallen van het grootste gewigt, opdat men de oorzaken van iedere verschijning vinde, en niet aan de ziekte, aan de natuur, of aan de geneesmiddelen toeschrijve, wat uit vreemde oorzaken voortvloeit.

De toevallen der ziekte behooren voornamelijk tot de klasse der wezentlijke. De *secundaire* toevallen behooren insgelijks tot die klasse, zoo dikwijls als zij het geslacht der ziekte helpen bepalen, en aan de oorzaken der ziekte en aan de wederstrevende krachten der natuur deel hebben. Tot de klasse der onwezentlijke behooren die, welke uit toevallige oorzaken voortvloeijen,

in een verwijderd verband met de ziekte staan, en al of niet aanwezig zijn kunnen.

Ook de wezentlijke toevallen hebben hunne schakeringen. Dezen ontstaan met de ziekte, gaan met dezelve voort, houden met dezelve op, en zijn dus van de ziekte onafscheidelijk. Anderen zijn zoo onafscheidelijk niet; zij vertoonen zich niet op elken tijd der ziekte, en worden daarom tijdelijk genoemd. Beiden moeten van den waarnemenden geneesheer vlijtiglijk opgezameld, scherpzinnig onderscheiden en op het naauwkeurigst onderzocht worden, opdat hij van derzelver betrekkingen onderrigt, het tegenwoordige in dezelve herkenne en het toekomende voorzie. Uit die rijke bronnen vloeijen de beslissende teekenen der ziekten en de kenmerken van derzelver verscheidenheden voort. De beschrijvingen en de geschiedenissen der ziekten dragen, op deze grondstellingen gebouwd, den stempel der waarheid, en van daar komt derzelver natuur aan het licht. De tijdelijke toevallen leeren ons de verschillende tijden en graden der ziekten onderscheiden.

De onwezentlijke toevallen worden van den waarnemenden geneesheer niet verzuimd, al zijn dezelve met de ziekte niet zoo naauw verbonden. De leer der *crises* vloeit grootendeels uit de kennis der *secundaire* toevallen voort. Alle leggen de verscheidenheden, welke uit de temperamenten, den ouderdom en de verschillende geneeswijzen voortspruiten, aan den dag.

Wat ik tot hiertoe van de *theorie* der toevallen gezegd heb, is door de ouden en hunne vertrouwdste leerlingen onder de nieuweren, erkend en gezegd. Hippocrates heeft reeds gezien, dat er in de ziekten omstandigheden plaats hebben, die deels bestendig en onafscheidelijk met dezelve verschijnen, deels van elders komen en zich in verschillende ziekten vertoonen; dat de be-

stendige, van de individuële en bestendige natuur der ziekten afhangen; dat de onbestendige van den veelvuldigen en steeds verschillenden zamenloop der oorzaken, en van de verscheidenheid der geneeswijzen afhangen. Gene heeft HIPPOCRATES, in zijne *aphoristische* schriften en in zijne leerstellingen, als regelen der kunst, voorgedragen; deze heeft hij in de klasse der leerstellingen niet willen brengen, en dezelve aan de scherpzigtigheid des waarnemers overgelaten. Overigens is de tot hiertoe ontworpene *theorie* der toevallen, gedeeltelijk het werk van eenen, met de natuur zoo wel als met HIPPOCRATES vertrouwden geneesheer, van GAUBIUS.

Ik heb in de *theorie* over den waarnemingsgeest gezegd: de geest des waarnemers verbinde, terwijl hij ziet. De regeling van het in verband gebragte zal duidelijker worden, wanneer ik aantoon: hoe de geest van het begrip der toevallen tot het begrip der ziekte opklimt. De toevallen maken de ziekte zelve niet uit. Zelfs dan niet, wanneer zij met dezelve ontstaan, voortduren, verdwijnen en, gelijk de Arabieren zeiden, de ziekte volgen gelijk eene schaduw het ligchaam. Een zieke kan van alle de toevallen zijner ziekte onderrigt zijn, zonder daarom zijne ziekte te kennen, daar het toeval gevoeld, en het begrip der ziekte eerst door sluitredenen aan den dag gebragt wordt. Het verstand vereenigt, wat de zintuigen ondervinden, en bij gevolg is de ziekte eene vereeniging van verscheidene, te gelijk werkende, of op elkander volgende en met elkander verbondene toevallen. De ziekte is dus van het toeval onderscheiden, al verdwijnt dit reeds met de ziekte; even gelijk het geschiedkundig begrip der ziekte van haar wijsgeerig begrip, of van de kennis van hare oorzaken onderscheiden is.

Men klimt aldus van het begrip der toevallen tot het begrip der ziekte op, wanneer men uit de vergelijking

van alle de tegenwoordige toevallen, met de, uit dergelijke toevallen te voren ontstane werkingen, tot de tegenwoordige ziekte besluit. Elk wezentlijk toeval is een deel der ziekte; alle de toevallen maken, te zamen verbonden, de ziekte uit: bij gevolg hebben wij alles gedaan, wat een geneesheer in dit tijdstip doen kan, wanneer wij de verschijnselen alle gezien, wel onderscheiden, en behoorlijk vereenigd hebben. Wij noemen niet ieder van den gezonden staat afwijkend verschijnsel in het ligchaam, maar veel meer de vereeniging dier toevallen, eene ziekte, van welke door eene lange waarneming bekend is, dat zij met elkander beginnen, toenemen, op derzelver hoogte staan blijven, afnemen en verdwijnen.

De ziekten moeten onder elkander gerangschikt worden. De kennis der wezentlijke en onwezentlijke toevallen in dezelve, leidt ons op tot de kennis van derzelver gelijksoortigheden en ongelijksoortigheden; de kennis der eenvoudige toevallen leidt ons op tot die der zamengestelde; de kennis van eenvoudige ziekten tot die van zamengestelde. Uit het begrip van vele bijzondere ziekten ontstaat allengskens het begrip van derzelver onderscheidene afhankelijkheden, en derzelver betrekkingen op haar geheel stelsel. Deze begrippen maken het geschiedkundig gedeelte van de leer der ziekten uit, welke geheel op de waarneming van de verschillende vereenigingen der toevallen, op derzelver loop en uitgang ten leven of ten doode, rust.

Hippocrates heeft zich in dit gedeelte verwonderingswaardig verdienstelijk gemaakt. Hij heeft scherpzinnig opgemerkt, dat niet alle ziekten zich in elken leeftijd vertoonen, maar dat vele aan eenen bepaalden leeftijd eigen zijn; dat eenige slechts, hier en daar, enkele menschen, andere op gezette tijden een geheel volk aantasten; dat gene altijd weder komen, en deze dikwijls

zeer lang wegblijven, en dat eenige het eene land boven het andere eigen, en daar zelfs als te huis zijn. Met betrekking tot het beloop en den uitgang der ziekten, heeft hij zeer wel onderscheiden diegene, welke spoedig dooden, welke in korten tijd meer met den dood dan met genezing eindigen, en eindelijk diegene, welke langzaam tot derzelver einde voortgaan. Hij zag, dat in heete koortsen, die aan zich zelven overgelaten, en door ontijdige geneesmiddelen in derzelver loop niet gestoord waren, zich zekere, in het oog vallende veranderingen, ten beste van den zieken vertoonden; en daar zulks zeer dikwijls op gestelde dagen gebeurde, merkte hij met de uiterste zorgvuldigheid die dagen op. Voor het overige vergenoegde hij zich, deze gebeurtenissen aan te teekenen, zonder zich over derzelver oorzaken zeer te bekommeren.

Men ziet hoe de kennis van het geschiedkundig gedeelte van de leer der ziekten, ons bij het ziekbed tot de kennis der aanwezige ziekte voert. Wij hebben, bij de navorsching der aanwezige ziekten alles voor oogen, wat ons van alle ziekten, en van iedere in het bijzonder, uit de waarnemingen der beste waarnemers van alle tijden en volken opgeteekend is. Door de schrandere vergelijking van die waarnemingen met alles, wat wij in de tegenwoordige zieken bemerken, komt derzelver in het donker liggende natuur aan het licht.

Daarom kan niets belangrijker zijn, dan eene ware en onvervalschte geschiedenis van alle eenmaal waargenomene ziekten. Deze geschiedenis kan echter slechts dan waar en onvervalscht wezen, wanneer men, bij derzelver opmaking, alle *hypothesen* aflegt, en slechts onmiddellijk verhaalt, wat men in de ongestoorde en onverkrachte natuur, helder, duidelijk en ontegenzeggelijk gezien heeft. Er is dus hier alleen rede van de ge-

schiedenis der ziekten in zoo verre dezelve uit hare verschijnselen voortvloeit.

De kennis der verschijnselen of de geschiedkundige kennis der ziekten onderscheidt zich van de kennis harer oorzaken of van hare wijsgeerige kennis. De geschiedkundige kennis der ziekten is het meest aan de natuur gelijkvormig, omdat zij voortvloeit uit hetgeen de oogen zien, wijl daarentegen bij het onderzoeken der oorzaken, het verstand niet altijd door de oogen ziet. Daar zich nu het zekere met het onzekere niet vermengen laat, zoo moet men ook met de geschiedenis der verschijnselen de beschouwing der oorzaken niet vermengen, en daarom blijven van de geschiedenis der verschijnselen in de ziekten de oorzaken weg. Men heeft erkend, dat de groote roem van HIPPOCRATES hoofdzakelijk een uitwerksel is van de vlijt, waarmede hij de kleinste omstandigheden in de ziekten waargenomen, en de naauwkeurigheid, waarmede hij alles heeft opgeteekend; wat in dezelve is voorafgegaan, van welke toevallen dezelve zijn vergezeld, en wat in dezelve nuttig of schadelijk is geweest. Door die vlijt en naauwkeurigheid heeft HIPPOCRATES ons bekend gemaakt met hetgeen, wat men onder de geschiedenis der ziekte verstaat. In plaats van de oorzaken der gebeurtenissen na te vorschen, vergenoegde hij zich, de gebeurtenissen te verhalen, zoo als hij dezelve in de natuur elkander zag opvolgen. Hij gaf zich alle bedenkelijke moeite, om die gebeurtenissen zoo te bepalen, dat men uit dezelve de ziekten goed onderfcheiden, en in gelijksoortige gevallen tot derzelver uitgang besluiten leert.

Het is niet te ontkennen, dat de onderzoeking der oorzaken hoogst gewigtig is, en dat men zich allezins beijveren moet, om de zitplaats der ziekten te kennen. Doch dit wordt ontkend, dat men uit de oorzaken en de

zitplaats der ziekten, de algemeene teekenen en kenmerken derzelve nemen kan. Wat valt ons, zegt de heer SAUVAGES, bij het uitoefenen der geneeskunde, naar dewelke al ons streven gerigt is, het eerst in de oogen? Het verschillend zamenloopen der toevallen, welke, naar de verschillende tijden der ziekten, veelvuldig van elkander afwijken, en evenwel in elke ziekte volgens eene zekere reeks en bepaalde orde aan elkander geschakeld zijn. De verwijderde oorzaken zien wij niet altijd, en de naaste, buiten de lijken zelden. Bij gevolg zijn wij genoodzaakt, om de ziekten naar derzelver verschijnselen te leeren kennen, eer wij dezelve naar hare oorzaken uitvorschen.

Het zamenloopen van zekere toevallen voert ons tot den algemeenen naam, welke aan de ziekte gegeven is, en te gelijk tot de soort derzelve; de naauwkeurige ontleding dier toevallen tot de bijzondere benaming, en bijgevolg tot het geslacht der ziekte; de kennis van het geslacht met de kennis der teekenen, tot de gansche geschiedkundige kennis der ziekte, doch zeer dikwijls nog niet tot de kennis van derzelver oorzaken.

Men neemt, tot groot nadeel van den zieken, het eerste begrip eener ziekte uit derzelver inwendige en onzigtbare natuur. Tot walging toe wordt van een zout, dik en bedorven bloed gesproken, zonder dat men het geringste bewijs daarvoor kan aanvoeren. Naar deze willekeurige stelling worden desniettegenstaande, alle verschijnselen eener ziekte door de *practici* beoordeeld, de aanwijzing tot genezing vastgesteld, de methoden bepaald en de geneesmiddelen gegeven. Alle de geneesheeren, die met de kunst om de ziekten waar te nemen, onbekend geweest zijn, hebben te allen tijde, hunne gansche kennis der ziekten op dat ellendig gezwets gebouwd. Derzelver namen, en zelfs derzelver beschrijvingen vloeiden nooit uit de uitwendige natuur

der ziekten voort, daar zij, te trotsch om het zigtbare te bemerken, alleen op het onzigtbare bouwden.

De onmiddellijk, van de vermeende naaste oorzaken der ziekten, afgeleide benamingen, geven ons niets dan valsche begrippen. Wel is waar, men is dikwijls gedwongen, zulke benamingen te behouden, daar zij eenmaal zijn aangenomen, en men zonder dezelve, voor de menigte onverstaanbaar wordt. Wie weet niet, dat de vermeende opstijging der baarmoeder met de aldus genoemde ziekte van dit orgaan niets gemeens heeft? Intusschen is eene op de waarheid en ondervinding gegronde benaming dezer ziekte voor de meeste menschen niet zoo duidelijk als de gebrekkige; slechts eene enkele vrouw heeft mij gezegd, nu weet ik, dat ik eene gansch andere ziekte heb dan ulieder baarmoederziekte. Waar zit dezelve dan? vraagde ik. Zij antwoordde: in de zenuwen. Eerst dan kan men eene ziekte naar derzelver naaste oorzaken noemen, wanneer die oorzaken algemeen aangenomen zijn; daarom is *pleuris* eene betere benaming, dan ontsteking van het ribbenvlies.

Ook zijn de ziektebepalingen in dit opzigt beter, wanneer men dezelve naar hare verschijnselen, en niet naar het inwendige wezen derzelve geeft; bij gevolg heeft hier de verklaring der woorden, boven de verklaring der zaken de voorkeur. Men weet, dat de woordenverklaringen bestaan in het verhalen van eenige eigenschappen, waardoor eene zaak, van alle anderen, aan dezelve gelijk, onderscheiden wordt; wijl daarentegen deze den aard en de wijze aantoonen, waarop iets mogelijk is. De geneeskunst zou hare hoogste toppunt bereikt moeten hebben, om van elke ziekte terstond eene zakelijke verklaring te geven; en evenwel is bij de geneeskundigen niets algemeener. De een zegt, de *hypochondrie* bestaat in eene verhindering des

bloedsomloops, in den onderbuik; de andere, in een' overvloed van zwartgallige stof; de derde, in een ongerust geweten. Ieder bepaalt dezelve, niet naar de verschijnselen der ziekte, maar naar de *hypothese*, welke hij zich van den oorsprong der ziekte gemaakt heeft. Daarom verwerpt men met regt de zakelijke verklaringen der ziekten, zoo lang als derzelver naaste oorzaken niet ontegenzeggelijk bewezen zijn.

Eene ziekte wordt eerst dan erkend, wanneer men bij derzelver waarneming alle *hypothesen* uitsluit. Zonder zich om de oorzaken te bekommeren, houdt men zich alleen aan de verschijnselen, die bestendig en van de ziekte onafscheidelijk zijn. Men neemt niet gemakkelijk de eene ziekte voor de andere, wanneer men altijd de natuur door de natuur, en nooit door willekeurige begrippen verklaart. Elke, op deze wijze verklaarde ziekte wordt erkend, en de naauwkeurige bepaling van derzelver zigtbare toevallen, van andere ziekten onderscheiden.

Hij, die aldus de verschillende toevallen in de ziekten wel waargenomen heeft, die uit derzelver vereeniging bij zich zelven het begrip der ziekte zoo opmaakt, dat het aan alle deze toevallen beantwoordt, en toch over het geheel van elk derzelve onderscheiden is, verrigt het werk van den geest, die van de beschouwing der uitwendige dingen in zich zelven terug keert, en de al te groote uitgebreidheid zijner verworvene denkbeelden door de methode zoekt te verkorten. De heer D'ALEMBERT zegt: de natuurlijke voortgang van den menschelijken geest is het opklimmen van enkelvoudige dingen tot de geslachten, van de geslachten tot de soorten, van de naastgelegene soorten tot de verwijderde, zoo dat hij bij elken tred zich eene wetenschap daarstelt, of ten minste aan de reeds daargestelde eenen nieuwen tak hangt.

De geneeskundigen brengen dikwijls vele met elkander verschillende ziekten van eene soort en eene benaming tot een geslacht, en genezen dezelve alle op gelijke wijze. De ontsteking van den oogappel moet van de ontsteking van den rand des hoornvlies naauwkeurig onderscheiden worden, daar beide in schijn aan elkander zeer gelijk zijn; BOERHAAVE heeft door deze dwaling oogenzalfjes zien gebruiken, en beide oogen geheel zien bederven. Daarom beveelt hij ook aan, dat men, zonder vertoeven, in de ontsteking van den oogappel tot bezwijming toe aderlaten zal, en het oog uitwendig zachtelijk verwarmen, opdat de ontsteking niet tot verettering overga, welke den zieken plotseling van het aangename licht zoude kunnen berooven. Wij erkennen eene ontsteking van den oogappel aan de verschrikkelijke pijn, welke iedere lichtstraal in het oog verwekt, wijl daarentegen eene ontsteking in den omtrek des hoornvlies van eene veel mindere pijn vergezeld gaat. Ook moet eene ontsteking van het bindvlies der oogen en van het hoornvlies uit eene venerische oorzaak, van de eenvoudige ontsteking dezer deelen zorgvuldig onderscheiden worden, wijl in het eerste geval, meestendeels alle middelen nutteloos zijn, welke in het tweede dienen. Men geeft als een onderscheidingsteeken der eerste op: de gezwollene, vleezige en harde natuur van het bindvlies, hetgeen ik, wel is waar, bij de tweede, veertien dagen lang, insgelijks duidelijk waargenomen heb, tot dat, door middel van aan den aars gelegde bloedzuigers en het gebruik van voetbaden met mostaard, deze, met eene geheele blindheid gepaard gaande kwaal weggenomen werd. Bij de venerische oogontsteking echter wordt die zwelling zoo groot, dat dezelve zich van alle kanten boven het hoornvlies verheft, en het oog is dadelijk, in den beginne, witachtig geel en, om zoo te zeggen, etterachtig; bij de

eenvoudige ontsteking, daarentegen, doet zich plotseling een helder rood voor. Eindelijk druipt in de eerste, uit zeer vele puntjes der ontstokene deelen een dik, kleverig, lichtgeel, scherp en bijtend vocht, en langzamerhand worden die puntjes zoo vele blaasjes, welke men evenmin als die puntjes bij de tweede waarneemt.

Hieruit blijkt, hoe noodig het is, eene duidelijke en bepaalde kennis te hebben van de geslachten der ziekten, welke door de *practici* gewoonlijk onder elkander vermengd en zonder onderscheiding van derzelver soorten behandeld worden, hetgeen met betrekking tot de menigvuldige geslachten van keelpijn, kolijk, uittering, vallende ziekte en geelzucht dagelijks gebeurt.

Bijzondere ziekten, die elkander door bestendige en blijvende kenmerken gelijk zijn, worden ziekten van een geslacht genoemd; onderscheidene geslachten eener ziekte, die door gemeene toevallen met elkander overeenkomen, maar in bijzondere van elkander afwijken, ziekten van eene soort; gelijksoortigheden van velerlei aard maken eene klasse uit. De soorten der ziekten zijn somtijds gemakkelijker te onderscheiden, dan derzelver geslachten, daar men bij deze somtijds de oorzaken raadplegen moet, welke uit andere ziekten voortspruiten, gelijk de uittering bij den druiper, bij de venusziekte, bij de scheurbuik, bij de geelzucht, bij de *chlorosis*, bij het inslaan van het hoofdzeer, bij wormen, bij engborstigheid, bij het bloedspuwen, bij de *hysterie*, bij buikvloeijingen, bij den rooden loop, bij den pisvloed, bij het bovenmatig zweten, bij het bovenmatig verlies van melk, van bloed, van zaad, van den witten vloed, bij verhardingen in de ingewanden, inzonderheid van de darmchijlklieren, bij den steen in de nieren en in de blaas, bij groote uitwendige zweren, bij zweren in de lever, in de milt en de nieren, in de blaas, in de maag, in de darmen, in de borst,

bij de waterzucht, bij ontelbare verzuimde of kwalijk behandelde ziekten, bij eene bijzondere ligchaamsgesteldheid, bij zwakte der vaten en bedorvene vochten. Desniettegenstaande is de bepaling der uit die bronnen ontspringende geslachten zoo onzeker niet, wijl dezelve meestal uit de verwijderde oorzaken voortvloeit.

De geneesheeren der *Cnidische* school maakten vóór den tijd van HIPPOCRATES, van ieder bijzonder toeval eene bijzondere ziekte, daar zij de kunst niet verstonden, om het gelijksoortige in de omstandigheden van verscheidene ziekten door eene algemeene benaming en beschrijving te vereenigen. HIPPOCRATES zegt: deze waarnemers hebben, wel is waar, zeer wel opgeteekend, wat een zieke in elke ziekte lijdt en op welk eene wijze hem zulks overkomt, en, met een woord, wat een persoon, die van de geneeskunst niets weet, opteekenen konde, na bij den zieken naar alle omstandigheden zijner ziekte onderzoek te hebben gedaan, maar zij hebben het meeste vergeten, wat een geneesheer weten moet, zonder den zieken daarover te ondervragen.

De eigenlijke fout der Cnidiers bestond alzoo hierin: dat zij de wezentlijke toevallen van bepaalde ziekten, niet van de onwezentlijke of van die, welke aan vele ziekten gemeen zijn, onderscheidden. Van daar heeft men met regt vermoed, dat die geneesheeren, na vele jaren achtereen alles opgeteekend te hebben, wat eenen enkelen zieken wedervoer, alle die toevallen uit eene enkele ziekte afgeleid hebben; daar toch bij die zieken eenige ziekten elkander konden opgevolgd zijn, die geheel verschillende waren: even gelijk men alle dagen menschen met ingewikkelde ziekten ziet; dat is: menschen, die drie of vier ziekten te gelijk hebben. Dus heeft BOERHAAVE zeer wel geoordeeld, dat de artsenij-wetenschap der Cnidiers alleen daarin bestond, dat zij alles, wat de ziekte was voorafgegaan, derzelver voort-

en uitgang vlijtig hebben waargenomen, zonder daaruit verdere gevolgtrekkingen af te leiden, of de geslachten der ziekten tot soorten te brengen.

Uit dezen wijdloopigen en ondoelmatigen arbeid ontstonden ontelbare geslachten en namen van ziekten, even als of eene ziekte altijd eenen anderen naam moet hebben, wanneer zij in eene kleinigheid van eene andere afwijkt, welke haar met betrekking tot het wezentlijke volkomen gelijk is. De menigvuldige geslachten van koortsen, welke men in de *Hippocratische* schriften aantreft, moeten daarom als werken der *Cnidische* geneesheeren beschouwd, en van de echte *Hippocratische* schriften billijk onderscheiden worden. GALENUS verweet insgelijks die fout aan de *empirici*, die uit gebrek eener methode, het getal der ziekten tot in het oneindige vermeerderden, dewijl zij meer zagen op bijzondere toevallen, die zeer verschillende kunnen zijn, dan op de gansche ziekte, die altijd gelijk is. Onder de nieuwere hebben SENNERT en ARGENTIERI dezelfde fout begaan, omdat zij de ziekten al te spitsvondig onderscheidden. Men ziet, hoe noodig het is, niet alleen om de geslachten der ziekten te onderscheiden, maar ook, dat men wete, waar derzelver onderscheid ophoudt.

Onverstandigen scheiden ziekten, die geheel niet van elkander verscheiden zijn, even gelijk zij andere vereenigen, die onderscheiden zijn.

De heer DE GORTER heeft gezegd: de geslachten der ziekten zijn even bestendig als de geslachten der planten; de gansche natuur is het tot op het uiterste in hare werkingen; van daar mag men hopen, dat ook eens de ziekten, even gelijk de planten, in eene juiste orde zullen worden gebragt. Het is voorzeker met den voortreffelijken GAUBIUS te wenschen, dat het zoo groote getal onzer ziekten in eene orde mogt kunnen worden gebragt, die, van alle *hypothesen* en verdichtselen

der sekten vrij, en op de getrouwste waarneming alleen gegrond, de klassen, soorten en geslachten der ziekten naar juiste, erkende, volkomene en vastgestelde kenmerken verdeelt. Het is ook niet te ontkennen, dat er vele ziekten zijn, die ondanks derzelver schijnbare ingewikkeldheden, even zulke bepaalde kenteekenen hebben als de eenvoudigste planten. Doch alle ziekten hebben deze kenteekenen niet.

Ondertusschen leeren wij de ziekten het best kennen, wanneer wij de grootste opmerkzaamheid op derzelver teekenen vestigen. Dezelfde ziekte kan zich onder zeer ongelijke gezigtspunten voordoen; zij kan den schijn van eene andere aannemen; zij kan iets geheel eigens in haar karakter hebben; een gering onderscheidingsteeken is dan vooral gewigtig. Men moet deze teekenen ook altijd slechts van datgene ontleenen, wat aan de ziekte waarlijk eigen is, en bestendig uit den individuelen toestand van dezelve voortvloeit.

Tot hiertoe heb ik van de verschijnselen in de ziekten en derzelver verband slechts zoo veel gezegd, als zich in de algemeene leer der ziekten zeggen laat. De aanwending van die beschouwingen behooren tot de bijzondere leer der ziekten, welke ik in het Hoofdstuk des tweeden deels, over het onderzoek naar de oorzaken, breng, waar men eene menigte verschijnselen onder den naam van oorzaken aantreffen zal, daar de ondervinding bewezen heeft, dat zij zulks zijn. Men schilderde deze oorzaken lang als bloote verschijnselen af, en men beschouwde dezelve ook, in iedere nog niet genoeg bekende ziekte, als verschijnselen, tot de tijd ons aangaande derzelver bepaling onderrigtte. Hier wilde ik slechts in 't algemeen zeggen, dat de verschijnselen in de ziekten datgene zijn, waarop de waarnemende geneesheer het eerst letten moet. In de hoofdstukken over de waarneming der teekenen zal ik reeds nu en dan,

door meerdere en nader in de oogen vallende voorbeelden aanduiden, hoe de geneesheer, de, bij het algemeen begrip der ziekte, verbondene en geordende toevallen onderscheidt, en hoe hij, in wel onderscheidene ziekten nog altijd, uit bloote verschijnselen, tot derzelver veranderingen en uitgang besluit. Naar mijn gevoelen zou het natuurlijker zijn, hier van de *symptomatologie*, of de leer der verschijnselen, slechts het algemeenste te zeggen, en de verschijnselen, of het bijzondere in de *aetiologie* of de leer der oorzaken, bij te brengen. De verschijnselen maakten hier, zonder derzelver zamenhang, een louter geraamte uit; met denzelven, worden zij tot een levendig ligchaam.

Thans ga ik tot de leer der teekenen over. Men noemt teekenen eener ziekte, ieder daarin voorkomend verschijnsel, hetgeen ons van haren tegenwoordigen en voorafgeganen toestand, of van hare veranderingen en uitgangen onderrigt; een teeken is, in het algemeen, het bekende, hetwelk ons tot de kennis van het onbekende leidt. De teekenen der ziekten behooren nog altijd tot de klasse der verschijnselen, omdat zij genomen worden uit datgeen, wat de zinnen voelen; echter liggen zij ook dikwijls in derzelver oorzaken, en dan vooral kent men de ziekte niet, voor dat men hare oorzaak kent. Ieder teeken der ziekte is eene werking der ziekte, doch niet iedere werking der ziekte leidt ons tot derzelver oorzaak. Daar echter de geest zich door de gewrochten tot de oorzaken verheft, zoo kan men ook tot de kennis der inwendige gesteldheid niet anders geraken, dan door de uitwendige teekenen.

Boerhaave zegt: niets is in de geneeskunde noodiger, dan de teekenen, en het ware beter, in het geheel niets van de geneeskunde te weten, dan met de teekenen onbekend te zijn; daarom moet ook de geneesheer zich voornamelijk op deze wetenschap toeleggen, en er zich geheel

aan overgeven. Op eene andere plaats voegt hij er bij: geen deel der geneeskunde heeft boven dit de voorkeur; het is verreweg onder allen het noodzakelijkste en eerste: het noodzakelijkste, omdat wij bij het eerste bezoek van den zieken, onderzoek naar zijn' toestand doen; en of de ziekte sterker is dan de zieke; het eerste, wijl de eerste geneesheeren, met geene ziekte nog bekend, b. v. pijn in de zijde met eene moeijelijke ademhaling, eenen snellen pols en grooten dorst bemerkten. Alle deze verschijnselen waren teekenen; doch wat de inwendige ziekte zelve was, wisten zij nog niet. Na twee of drie dagen zagen zij deze menschen bloed opgeven, eene dikke pis ontlasten, en onder deze teekenen gezond worden. Zij zagen een ander mensch na pijn in de zijde sterven, vooraf echter die zijde bruin en blaauw worden, en in het doode ligchaam vonden zij dezelve geheel in koudvuur overgegaan. Hieruit konden zij besluiten, welk eene ziekte in deze omstandigheden voorhanden was, namelijk eene hevige ontsteking. Deze ontsteking noemden zij de *pleuris*.

De teekenen, welke ons den tegenwoordigen toestand van den lijder ontdekken, zijn de eerste, waarop men te letten heeft. Echter kan men dikwijls van het tegenwoordige geen duidelijk begrip vormen, wanneer men de teekenen van den voorafgeganen toestand der zieken hierbij niet te baat neemt. Wij trachten die teekenen door vragen aan den dag te brengen. Men vraagt naar alle in en buiten het ligchaam plaats gegrepene veranderingen, en men let bovenal op het beteekenende. Het is voor alles noodig te weten, wanneer en met welke toevallen de ziekte begonnen is, op welke plaats des ligchaams dezelve zich voornamelijk heeft geopenbaard, en van welke gevolgen de toevallen zijn vergezeld geweest. Alles, wat buiten den gewonen loop der

natuur heeft plaats gehad, wordt onderzocht; alles, wat slechts in schijn eene afwijking van dezelve te kennen geeft, vermeerdert het noodig onderrigt. De toestand van alle edele deelen, en de maat van al hetgeen uit het ligchaam gaat, de geringste verandering in deszelfs gewone ontlasting moet ons bekend zijn, wanneer wij de teekenen eener ziekte willen vinden.

De voortgang eener ziekte komt aan het licht, wanneer wij inzonderheid op de teekenen der veranderingen en der daarop volgende omstandigheden acht geven. Men put een deel dier teekenen uit de naauwkeurige overweging der toevallen. Wij moeten met grooter scherpzinnigheid het vlugtige van het bestendige, het verwijderde van het wezentlijke onderscheiden.

De Schepper der natuur heeft den loop der meeste ziekten door eeuwige en onveranderlijke wetten vastgesteld; wij ontdekken spoedig dezen loop, wanneer dezelve door den zieken of door de omstanders niet gestoord wordt; want deze zijn dikwijls de oorzaken der meeste toevallen. Uit deze gevondene teekenen verstaan wij, in welk een tijdperk de ziekte zich bevindt, of zij toeneemt, op haar hoogste toppunt is, of afneemt. Boerhaave hield deze teekenen, zoo wel bij het onderzoek, als bij de genezing der ziekten, van zulk een gewigt, dat hij geloofde, dat naauwelijks iets eenen grooteren invloed op de uitoefening der geneeskunde had, en van daar ook de verwaarloozing derzelve hoogst nadeelig vond.

Uit de teekenen der veranderingen en van den toestand der ziekten, worden diegene genomen, welke ons aangaande den uitgang eener ziekte in het leven, in de gezondheid, in eene andere ziekte, in den dood en aangaande den tijd dezes uitgangs onderrigten. Men geraakt tot deze teekenen in het algemeen, wanneer men alle overige teekenen verbindt en vergelijkt, en uit

hetgeen in zeer vele gevallen gezien wordt, tot den uitslag van het tegenwoordige geval besluit. De ouden moesten langen tijd de ziekten naar derzelver eenvoudigste verschijnselen beschrijven, en op alles gelet hebben, wat de natuur, het toeval of de kunst doet, eer zij met eenige waarschijnlijkheid zeggen konden: honderdmaal waren in die bepaalde ziekte, bij deze omstandigheden, deze teekenen de voorloopers van die gevolgen, en van daar zijn zij het ook nog. Door de naauwkeurigste opmerkzaamheid op alles, wat in de ziekte voorviel, leerde HIPPOCRATES niet slechts de eene ziekte van de andere door derzelver teekenen onderscheiden, maar hij verkreeg ook door de vergelijking der zelfde ziekte bij verscheidene personen en der toevallen, die vooraf gingen en volgden, eene vaardigheid om den gezonden de ziekten te voorzeggen, en den zieken den uitslag daarvan te bepalen. Men moet echter dezelfde waarneming zeer dikwijls, en zonder de minste verhaasting, en zonder dat zij ooit gefaald heeft, gedaan hebben, om te kunnen zeggen: dat deze omstandigheden die gevolgen zullen hebben.

Wij merken de verhouding van de hoop tot het gevaar op, wanneer wij het goede, dat ons uit het tegenwoordige en voorledene van den zieken bekend is, tegen het kwade, dat wij uit dezelfde bron scheppen, opwegen; wanneer wij de krachten van den zieken meten, en altijd te gelijk op datgeen zien, wat in de meeste ons bekende gevallen, op gelijke omstandigheden en teekenen gevolgd is. Door dit, met de uiterste naauwkeurigheid gedane onderzoek, leeren wij, of de hoop volkomen, of zij twijfelachtig of ijdel is. MONTESQUIEU vroeg op zijn sterfbed aan zijne geneesheeren: In welk eene verhouding staat de hoop tot de vrees? Zij hadden op zijn goed Sinees kunnen antwoorden: Één deel gaat ten leven, en negen ten dood.

Een geneesheer wordt te bekwamer om in de ziekten vooruit te zien, wanneer hij met betrekking tot de zoogenaamde *crises*, of veranderingen in de ziekten, aan de noodige voorzigtigheid de meest mogelijke opmerkzaamheid paart. Men verstaat door *crisis* het uitwerpen der ziektestof, waarop doorgaans eene aanmerkelijke verandering tot gezondheid of tot den dood volgt. De geneesheeren onderscheiden ten aanzien derzelve den tijd, gedurende welken de in de maag, darmen, aderen, of ergens in eenig deel, aanwezige stof der ziekte onverbeterd blijft, de uitwerpselen des ligchaams het meest afwijken, van hetgeen zij in gezonde dagen waren, en gedurende welken de ziekte nog zigtbaar verergert; zij onderscheiden verder den tijd, waarin, de ziektestof genoegzaam verdund, tegen den voorgaanden toestand genoegzaam overstaande, en, aan hetgeen deze in gezonde dagen was, genoegzaam, ofschoon niet volkomen gelijk, zich ten *crisis* neigt, de ziekte niet meer klimt, maar veel meer afneemt; en den tijd, waarin de *crisis* werkelijk geschiedt.

Door middel der naauwkeurige waarneming van het verloop eener ziekte, het afnemen en toenemen derzelve, het wegblijven en bijkomen der toevallen, maakten de ouden zich met de leer der *critische* dagen bekend. Zij hielden de juiste opmerking en vermelding dier toevallen voor hoogst noodzakelijk, omdat zij de teekenen waren, waaruit zij het toekomende in de ziekten voorzien en voorzeggen konden. Het voornaamste daarbij is, dat men deze verschillende tijden, en inzonderheid de kenmerken van den overgang tot de *crisis* zelf weet te onderscheiden; want de grootste geneeskundigen bekennen, dat deze onderscheiding zeer moeijelijk, en de onbekwaamheid om dezelve te maken, hoogst gevaarlijk is, daar het kenmerk der voorhandene *crisis* zeer gemakkelijk met de toevallen der ziekte

verwisseld, en van daar de slechtste geneeswijzen gekozen worden. Men onderscheidt deze verschillende tijden, door de naauwkeurige waarneming van alle omstandigheden, die ten leven dienen, in het bijzonder van den pols, de ademhaling, en, als men wil, van de pis. De eerste tijd is niet moeijelijk te erkennen, daarentegen is het de tweede en derde. BOERHAAVE bepaalt en onderscheidt de kenmerken der aanwezige *crisis*, van de toevallen der ziekte, met eenen meesterblik. Gene, zegt hij, ontstaan uit de kracht des levens, welke de kracht der ziekte over weegt; zij vertoonen zich eerst, wanneer alles tot eene goede *crisis*, door derzelver teekenen, bereid schijnt; deze slechts, in den eersten en kwaden tijd; gene slechts, wanneer het om de ziekte-scheiding te doen is; deze in alle tijden der ziekte, inzonderheid in derzelver toeneming; gene verligten weldra; deze schaden spoedig.

De wel is waar niet bestendige teekenen der voorhanden zijnde *crisis*, vertoonen zich gedeeltelijk in het ligchaam over het algemeen, hetwelk dikwijls, doch niet altijd, van eene nieuwe koude overvallen wordt; deels in het bloed, dat dikwijls, en echter niet altijd, in eene grootere beweging geraakt, wanneer de koude voorbij is; deels door pijnen en benaauwdheden, en in het algemeen, door de veranderingen, welke bij eenen al te snellen bloedsomloop in het hoofd en op de borst ontstaan; deels door de veranderingen in de deelen, door dewelke de *crisis* geschieden moet: walging, spanning, beving, jeuking, roodheid, pijn, en eindelijk door de *critische* uitwerping zelve. Deze bestaat of in een sterk neusbloeden, in een bloeden uit de speenader, of, bij de vrouwen, uit de baarmoeder, in eene sterke uitwerping uit de longen, in braken en daarop volgenden buikloop, in eene ruime pislozing, met een sterk bezinksel in dezelve, in sterk

zweten en in uitwendige zweren. Nu eens vereenigen zich verscheidene uitwerpselen om eene gelukkige *crisis* te bewerken; dan weder wordt dezelve door een dezer bewerkstelligd.

Men zou die teekenen, en de daarop volgende verschijnselen, allezins onder de toevallen der ziekte kunnen rekenen, wanneer zij op eenen anderen tijd verschenen, wanneer zij eene andere openbare oorzaak hadden, en wanneer zij spoedig van eene merkbare verligting vergezeld gingen. Zij worden ook dikwijls voor teekenen van eenen hoogst ongelukkigen uitslag gehouden, wanneer de gezondheid voor de deur is; eene dwaling, die algemeen moet zijn. Ik verzorgde eens eene voorname jonge vrouw in eene heete koorts, die, wel is waar, gelukkig verdween, echter, ten gevolge eener, door de zieke zich berokkende terugkeering, veel heviger werd. Op den zevenden dag der wederkeering vond ik de zieke des morgens, na eenen slechten nacht, in eene zeer sterke beweging; alle toevallen waren heviger en de hitte was ondragelijk. Des namiddags liet men mij in aller ijl zeggen, dat de zieke geheel koud was. Ik ging er heen, en vond haar aangezigt, dat des morgens vuurrood en brandend heet was geweest, geheel verbleekt, de lippen en nagels lichtblaauw, het gansche ligchaam in een koud zweet, en de zieke hoogst afgemat; doch de pols, die des morgens buitengewoon snel was geweest, was nu zeer langzaam. Uit deze omstandigheden besloot ik, dat er eene *crisis* voorhanden was, en wenschte de diepbedroefde omstanders, met eene, voor hen zeer onverwachte, en denzelfden dag, op een sterk zweten gevolgde herstelling, geluk. De heer KLOEKHOF noemt het onder de koude beginnend *critisch* zweten, een onregelmatig verschijnsel; schoon hij hetzelve aanneemt, en te gelijk zegt: dat bij spoedig plaatsgrijpende ziekte-scheidingen en bijzonder

bij zulk *critisch* zweten, de pols niet slechts ongemeen vermindert, maar dikwijls onmerkbaar is. Intusschen is ook deze regel niet zonder uitzondering.

Eene slechte *crisis* onderscheidt zich van eene goede, door derzelver vroegtijdigheid, door eene heviger koorts, door eene minder heilzame natuur des uitwerpsels, en door eene slechts voorbijgaande verligting. Beide hebben derzelver gelijkvormigheden; desniettegenstaande zal hetgeen onderscheiden moet worden, het oog des waarnemers niet ontgaan, wanneer hij zorgvuldig genoeg is, om op het geheel te letten. De *crisis* is slecht, wanneer de bestaande ziekte van plaats verandert, of wel in den dood overgaat; ook laat de geneesheer de goede *crisis* haren loop, de kwade werkt hij tegen. Ziekte-scheidingen, die niet volstrekt goed noch volstrekt slecht zijn, worden beoordeeld en behandeld volgens regelen, welke uit derzelver natuur bij voorkeur ongedwongen voortvloeijen. Geringe ziekte-scheidingen waren reeds bij HIPPOCRATES van geene beduiding.

Ofschoon de natuur, ten aanzien der ziekte-scheidingen, in het algemeen, niet zoo volstrekt methodisch schijnt, als de ouden verzekeren, zoo kan men toch dezelve met regt niet ontkennen, daar zelfs HIPPOCRATES niet verwachtte, dat alle heete ziekten altijd door *crises* zouden eindigen. Alleen moet men in eene koudere, of met eene zoo zuivere lucht als Griekenland niet begunstigde landstreek, bij onzen minder naauwgezetten levensregel, en hoofdzakelijk bij onze sterkere geneeswijze, bij onze talrijke en betere geneesmiddelen, niet al te bijgeloovig op de aangewezene *critische* dagen, noch op de al te zeer bepaalde dagen der *crisis*, maar veel meer op een minder beperkt tijdstip wachten. Dat tijdstip schijnt hoofdzakelijk van den aard der ziekte, van de voorafgegane oorzaken, van den leefregel en de gebruikte middelen af te hangen; en zeker-

lijk des te meer, daar deze heilzame bewegingen der natuur, de menschen tot derzelver navolging aanmoedigen. Vele willen, immers, door eene aderlating liever hun leven redden, dan de onzekere hulp van een mogelijk bloedverlies hopen; zij willen liever het uitkomen der pokken of der mazelen door eene aderlating bevorderen, dan dat uitkomen onder ondragelijke angsten afwachten; zij willen liever door veel te drinken het zweeten bevorderen, dan het kritisch zweet afwachten; liever onmethodisch water loozen, dan methodisch sterven. HIPPOCRATES zelf ondersteunde in de ziektescheidingen der *pleuris* en der borstontsteking de natuur door de kunst.

Alle teekenen, waarop de voorzegging in de ziekten betrekking heeft, zijn voor den geneesheer van belang, dewijl hij door den zieken en de omstanders daarover het meest ondervraagd wordt; dewijl er hem aan gelegen moet liggen, dat hij de gevaren zie, eer zij dáár zijn, opdat hij, òf dezelve met de noodige middelen voorkome, of wanneer er eene goede *crisis* voorhanden is, door ontijdige geneesmiddelen de heilzame bewegingen der natuur niet hindere of geheel onderdrukke. De ouden hebben voornamelijk, wegens de vaardigheid in de, onder ons geheel verwaarloosde, voorzegging der ziekten, derzelver duur en uitslag, hunne geneeskundigen tot aan de wolken verheven. Om die oorzaak voornamelijk, werd HIPPOCRATES door de Atheners, bij zijn leven, de hoogste eer, na HERKULES, het onderhoud voor hem en zijne nakomelingen in het *Pritanaeum*, en een metalen standbeeld toegekend; terwijl ALEXANDER, in den loop zijner groote daden, naauwelijks hoopte, in Athenen geprezen te zullen worden.

In het algemeen zijn de ware en eigenlijke teekenen der ziekten, of werkingen der ziekten, of beslui-

ten, die men uit derzelver werkingen trekt. Een bekwaam geneesheer zal daarom de teekenen der ziekten niet altijd in de klasse der oorzaken schikken; hij zal het rogchelen eens stervenden niet voor de oorzaak des doods, maar alleen voor een teeken des doods houden. Ook zal hij zijne besluiten met de meest mogelijke omzigtigheid maken, opdat hij de ziekten en derzelver veranderingen erkenne, nooit de eene ziekte voor de andere houde, in duistere en ingewikkelde ziekten eenen wegwijzer tot de volkomene kennis derzelve hebbe, en in zijne voorzeggingen niet dwale. De geneeskunde wordt altijd zeer ten nutte uitgebreid, wanneer men de ware en eigenlijke teekenen der ziekte vermeerdert of nader bepaalt.

De eer der geneeskundigen en der geneeskunst wordt bevestigd, wanneer men zich in zijne oordeelvellingen niet overijlt, en wanneer vele geneeskundigen met regt zeggen kunnen, wat ik niet zeggen kan: dat zij zich nooit overijld hebben. In het eerste half jaar, dat ik zieken begon te bezoeken, kwam er in Bern een meisje bij mij, die kort te voren eene hevige tusschenpozende koorts had gehad, welke in derzelver eerste aanvallen gesmoord was geworden, waarna de buik opzwol. Ik vroeg haar of zij zwanger was; zij bezweerde mij, dat zij zich nooit had laten aanraken; daarom meende ik, tot trommelzucht te mogen besluiten; doch kort daarop eindigde de trommelzucht van dat onaangeroerde meisje in eenen welgeschapen zoon. Verscheidene, in hunne eigene oogen zeer groote, en mij welbekende geneeskundigen, hebben eenige malen zeer deftig over deze belagchelijke dwaling gestruikeld. Zelfs DRELINCOURT, hoogleeraar in de ontleedkunde te Leiden, hield eene waterzuchtige jufvrouw voor zwanger, en SALZMANN, hoogleeraar in de ontleedkunde te Straatsburg, eene

zwangere jufvrouw voor waterzuchtig; zoo hield men de Markgravin van Baden-Durlach, tot vier dagen voor hare bevalling, voor waterzuchtig.

Een geneesheer, die voorzeggen wil, wat in het toekomende geschieden zal, kan in zeer vele gevallen slechts zeggen: het is waarschijnlijk, dat het geschieden zal, en dikwijls is het onmogelijk, die waarschijnlijkheid te zien. De waarschijnlijkheid eener voorzegging staat in verhouding tot de menigte gelijksoortige gevallen, in welke men, op gelijke omstandigheden, eenen bepaalden uitslag volgen zag. Vandaar gelooft men niet, dat degenen, die de voorzeggingen van HIPPOCRATES, en bijzonder die van Cos, verzameld hebben, van ieder geval zoo vele voorbeelden hebben verwacht, als tot den hoogsten graad van waarschijnlijkheid behooren. HIPPOCRATES had, wel is waar, de waarnemingen der familie van AESCULAAP voor zich, en dus kon hij door hare ervaring de zijne aanvullen; des niettegenstaande zag hij de groote zwarigheid eener waarschijnlijke voorzegging zoo wel in, dat hij geen zwarigheid maakte te bekennen, hoe spoedig men hier in bedrogen kan worden. De voorzeggingen in heete ziekten zijn onzeker, zegt hij, en men kan niet als onfeilbaar verzekeren, of de ziekte in den dood of in de gezondheid zal overgaan. HIPPOCRATES heeft zich daarom met bitterheid over de geneeskundigen van zijnen tijd beklaagd, die door hunne ijdele en snorkende voorzeggingen, eene, in zichzelve zoo gewigtige kunst belagchelijk maakten. Die Grieksche kwakzalvers waren van de soort dergenen, die in onze tijden voorzeggingen doen. Degeen, die in dezen winter geene zinkingkoorts heeft, wordt in de lente schurftachtig; die in de lente de schurft niet heeft, wordt in den zomer een gek; die in den zomer geen gek is, sterft in den herfst.

Somtijds gebeurt het, dat geneesheeren, die geen kwak-

zalvers zijn, toch in een onverdragelijk zwak vervallen, omdat zij zich aan dezen voorzeggingsgeest al te ligtzinnig overgeven. Een Zwitsersch geneesheer, die men slechts daarom voor den grootsten onder ons hield, omdat hij bij de Dames *du bon ton* de beroemdste was, en bijgevolg ook de rijkste, werd onlangs geroepen bij eene hupsche jonge dame van die soort, welke sedert lang zeer zwak was, en geheel scheen uit te teren. Men schreef hare uittering aan eene verzwering in de longen, in de lever, of in eenig ander ingewand toe. Die groote geneeskundige bezocht de Dame vlijtig, en voorspelde den dood, indien er ongelukkiglijk een buikloop ontstond. Een ander geneesheer, dien men overigens voor een' eenvoudigen en ongemanierden man hield, omdat hij den naam van geleerd had, werd, ik weet niet waarom, er ook bij geroepen. Deze zeide, niets ter wereld kan u genezen dan een buikloop. De buikloop komt, de schrikverwekkende indruk van het orakel behield de overhand; men neemt afscheid, men omarmt zijne kinderen, men geeft geschenken aan de bedienden; men heeft zestig stoelgangen in zestien uren, en men wordt gezond.

Schijngeneeskundigen schamen zich niet het gepeupel te overreden, dat zij niet alleen bij den eersten aanblik alle ziekten kennen, maar dat zij zelfs ook reeds op den eersten dag der ziekte derzelver uitslag weten. Men kan, wel is waar, dikwijls reeds op den eersten dag, in eene heete ziekte, uit de hevigheid van den aanval, uit het gewigt der oorzaken, en uit de bijzondere omstandigheden van den zieken besluiten, dat de ziekte hevig zal worden; echter, op den eersten dag eener ziekte ziet men slechts in de buitengewoonste en verschrikkelijkste gevallen, en dan nog zelden, die teekenen, waaruit men tot den dood besluiten kan. Er zijn geneeskundigen, wier gansche voorzeggingskunst op

de volgende grondstellingen berust: wanneer een zieke in gevaarlijke omstandigheden onder de handen van een' anderen geneesheer is, dan schreeuwen zij in het publiek, dat die ziekte gansch niets te beduiden heeft, dat zij dezelve door een klein middel kunnen genezen. Ontknevelen zij, door deze kunstgreep, eenen anderen geneesheer, den somtijds reeds half gezonden zieken, zoo voeren zij nog den eersten dag, om het vertrouwen van den zieken te winnen, dezelfde taal. Is de ziekte van eenen heeten aard, dan zeggen zij reeds op den tweeden dag, dat alle de teekenen des doods voor handen zijn. Wordt de zieke gezond, dan schreeuwt het publiek, dat die groote geneeskundigen, hem, ondanks alle teekenen des doods, door een gering middel genezen hebben. Sterft de zieke, dan schreeuwen die schijngeneeskundigen, dat zij op den eersten aanblik reeds gezien hebben, dat hij sterven zou: want de eerst bijgekomene geneesheer heeft hem bedorven.

De minste ziekten vertoonen zich door zulke teekenen, uit dewelke men, bij den aanvang reeds, onderscheidend ziet, dat deze ziekte en geen andere voorhanden is. Men verkrijgt zulk een teeken, wanneer men van den beginne af, de naaste oorzaak eener ziekte ziet. Nu hebben zelfs de meest bekende ziekten dergelijke kenmerken niet, waardoor zij terstond erkend en van andere onderscheiden worden; daar zij ons toch eerst uit de verbinding van verscheidene teekenen bekend worden, die op zichzelven beschouwd, tot derzelver kennis niet toereikend waren, doch in derzelver verband het geslacht der ziekte bepalen. Iedere ziekte is, zoo men wil, zeer eenvoudig, wijl de in schijn, ingewikkelde verschijnselen, ten laatste, alle op eene zeer eenvoudige grondstelling rusten. Doch tot die eenvoudigheid klimt geen sterfelijk oog, ten zij dat men, gelijk bij de ingewikkeldste verschijnselen, zoo als som-

tijds een steen in de blaas uitwerkt, den steen in de blaas grijpt. Doch ook hierin kan men zich bedriegen.

Daar nu de minste ziekten uit stellige teekenen kenbaar zijn, zoo moeten wij allezins de kennis van het tegenwoordige en van het toekomende, uit het verband van alle teekenen scheppen. Het is over het geheel zoo gemakkelijk niet, het geslacht eener ziekte te bepalen. Dikwijls is zij niet van teekenen vergezeld, uit dewelke men hetzelve langzamerhand erkennen kan, en men moet over het wezentlijk geslacht door de naast aanverwante oordeelen. Dikwijls hebben de verwijderste geslachten gelijkvormigheden, welke den scherpstzienden waarnemer bedriegen; of derzelver teekenen zijn zoo dubbelzinnig, dat zij verschillende geslachten te kennen geven. De meeste geslachten worden niet zoozeer door eigene en stellige teekenen, als door den aan hen eigenen zamenhang van teekenen kenbaar. In vele gevallen is deze zamenhang duidelijk; daarom gelooven domkoppen, dat dezelve altijd duidelijk is, en daarom houden zij zich, zoodra eene ziekte niet regtstreeks in de oogen valt, of door de minste dubbelzinnigheid en de kleinste ingewikkeldheid verborgen blijft, aan den wand vast.

Zelfs de beste geneeskundigen zijn bij het onderzoek der ziekten dikwijls verlegen, omdat derzelver kenmerken dikwijls zoo onduidelijk, of zoo ingewikkeld zijn, dat het onmogelijk is, dezelve in eenen korten tijd te ontwikkelen. Er zijn teekenen, die aan verschillende ziekten gemeen zijn. Een geneesheer, die alle de teekenen eener zich opdoende ziekte vindt, gelooft die ziekte te zien, en dan is het echter nog mogelijk, dat hij dezelve niet ziet. Er zijn ziekten, in dewelke eene ingewikkeldheid, over het algemeen, bij den eersten aanblik duidelijk wordt; echter is men daarom nog niet in staat, die ingewikkeldheid te bepalen. Men kan in

een gegeven geval niet onderscheiden, of met dit geval het overblijfsel eener venerische besmetting ingewikkeld zij, wanneer de zieke ontkent, dat hij ooit venerisch is geweest, of wanneer hij den geneesheer den tijd niet overlaat, om de gevolgen van dat geval waar te nemen. Daarom heeft de geneeskunst, even gelijk de staat- en krijgskunde, zeer groote zwarigheden, omdat men dikwijls aan het toekomende denken moet, eer men van het tegenwoordige verzekerd is.

Echter zijn er ook hoogst gewigtige gevallen, in dewelke de teekenen ons geheel ontbreken. De wondarts BEAUREGARD heeft, in Frankrijk, een sterk jong mensch, na eenen houw in het hoofd, negentien dagen zonder koorts en slechte toevallen zien leven, en daarna met bijna vergane en stinkende hersenen zien sterven. Even zoo zag eens een onzer grootste Zwitsersche geneesheeren, de heer HIRZEL, eerste stads geneesheer in Zurich, een mensch, die van zijnen vriend eenen doodelijken slag aan den slaap van het hoofd gekregen had; het gansche schubachtige gedeelte van het slaapbeen was gespleten, en onder die spleet lag, op het harde hersenvlies, eene hoeveelheid van gestold bloed, ter lengte van vier duim, drie duim breed en een duim dik; de hersens waren daardoor geheel ingedrukt; buitenwaarts bemerkte de heer HIRZEL slechts een zeer klein wondje, dat niet eens de uitwendige bekleedselen doordrong; de zieke had geene andere toevallen gehad dan hoofdpijn, en zelfs daarom stelde hij het uit, om eenen wondheeler te laten roepen; tot op den derden dag, naauwelijks twee uren voor zijnen dood. Bij de ontleding van GEORG den tweeden, Koning van Groot-Brittannien, vond men de groote slagader in derzelver kromming, aan den benedenrand vereeld, en aan den bovenrand zoo sterk uitgezet, dat zij aldaar zoo dun was als postpapier, en ook door eene scheuring

daarvan een doodelijk bloedverlies veroorzaakte; intusschen was er vóór het overlijden van Zijne Majesteit van deze gewigtige kwaal niet het minste teeken voorhanden; de Koning genoot tot op het oogenblik van zijnen dood eene volkomene gezondheid en vlugheid; zes jaren te voren lag hij ziek aan eene verzwering in de borst, welke echter volkomen genezen werd. Bij dergelijke zwarigheden zou men dwaas moeten zijn, wanneer men den geneesheer wilde tegenwerpen, dat hij het tegenwoordige niet erkend, en het toekomende niet voorzien had.

De gevallen van den Vrijheer JOHANNES VAN WASSENAER, en van den Markgraaf GUIDE VAN SAINT AUBAN, zijn twee, boven alle andere, hoogst gedenkwaardige bewijzen voor deze grondstelling. Beide zijn, wel is waar, door den onsterfelijken BOERHAAVE beschreven, en aan alle lezende geneesheeren van Europa bekend; doch alle geneesheeren lezen niet, en nog minder alle, die onder de geneesheeren als regters optreden. Deze beide gevallen zijn echter, voornamelijk ten opzigte van de hier gemelde zwarigheden der kunst, en de daaruit ontstaande tegenwerpingen van de babbelzuchtige domheid, met mijn doel zoo zeer overeenkomstig, dat derzelver verkorte beschrijving hier niet gemist mag worden. Waarom zou ook niet eindelijk hierdoor, zegt BOERHAAVE, aan de dikwijls zoo kwaadwillige en leugenachtige uitleggers der verrigtingen van andere geneesheeren, de aanleiding tot zondigen ontnomen worden? wien het enkel en alleen behaagt, uit twijfelachtige en argwaan verwekkende geruchten, uitgestrooid onder het gepeupel, dat steeds vasthoudt aan het valsche en booze, voordeel te trekken, terwijl omgekochte regters de waarheid ellendig onderzoeken.

JOHANNES, Vrijheer VAN WASSENAER en Admiraal van Holland, een niet al te matig, aan het podagra onder-

hevig, doch voor het overige een gezond, sterk, met de uiterste standvastigheid en de grootste deugden begaafde man, had de gewoonte, een braakmiddel in te nemen, zoo dikwijls hij van de overvloedig gebruikte spijzen de minste bezwaring ondervond. Deze handelwijze scheen hem zoo dienstig, dat hij dezelve meer dan eens, zelfs in de aanvallen van het podagra, tot zijn grootste nadeel waagde. Zijne vrienden lieten niet na, hem, evenzeer als de geneesheeren, daaromtrent te waarschuwen. Hij gaf echter steeds ten antwoord: dat niets in de wereld hem zoo zeer verligtte als een braakmiddel; ook kon en wilde hij deszelfs heilzaam, en door eene lange ondervinding beproefd gebruik niet missen.

Op een' nacht ontving BOERHAAVE de tijding, dat de Admiraal VAN WASSENAER op zijn buitenverblijf met den dood lag te worstelen, en misschien reeds gestorven was. BOERHAAVE spoedde er zich ijlings heen, en vond den Admiraal op zijn bed, in eene vooroverwaarts gebogene houding, door drie bedienden ondersteund. Iedere andere houding vermeerderde op de gruwelijkste wijze de hem martelende pijn. Hij kon noch op den rug, noch op den buik, noch op de zijde liggen, en het allerminst regt op zitten. BOERHAAVE verschrikte des te meer op dat gezigt, daar hij wist, met welk eene heldhaftige standvastigheid de Admiraal dikwijls de hevigste pijnen van het podagra had uitgestaan, terwijl hij, door derzelver woede bijna gedood, stil en gelaten bleef. Nog meer verschrikte hij, zoo dikwijls hij de doordringende weeklagten hoorde, welke in het anders onoverwonnen gemoed des Admiraals, de overmagt der smerten, bij de vruchtelooze pogingen van zijn geduld hem afdwong.

Zoodra BOERHAAVE in de kamer getreden was, wilde de Admiraal zich een weinig oprigten, BOERHAAVE de hand aanbieden en hem groeten. Doch bij de minste

beweging, bij ieder enkel woord, scheen hij onder de vermeerdering zijner smerten te bezwijken. Daarop trachtte hij zijne jammerlijke ziekte open te leggen, zonder het te kunnen, daar bij iedere poging de toenemende gruwzaamheid der smart hem den adem terug hield.

Een der omstanders deed alzoo het volgend verhaal: Drie dagen voor de ziekte had de Admiraal aan eenen grooten maaltijd een tamelijk deel genomen, en was terstond daarop, door eene volkomene onthouding, elke anders daaruit ontstaande onpasselijkheid voorgekomen. Zijn laatste middagmaal voor den aanval der ziekte was matig. Den ganschen namiddag nuttigde hij niets, maar hij reed te paard, was vrolijk, volmaakt gezond, en had niet het minste onaangenaam gevoel, ook niet het minste vermoeden van eene naderende ziekte.

Nadat hij gelukkig van zijne wandeling te paard was terug gekomen, hield hij, naar zijne gewoonte, den avondmaaltijd. Des avonds ten half tien ure dronk hij drie koppen aftreksel van *card. benedict.* Toen men hem naar de reden vraagde, zeide de Admiraal, dat hij een klein bezwaar in het bovenste gedeelte van de maag gevoelde, hetwelk hij wilde wegspoelen, daar hij het reeds dikwijls gevoeld, en altijd door een braakmiddel verholpen had. Hij braakte ook spoedig daarna, doch niet zeer gemakkelijk, en niet genoeg. Daarom nam hij nog vier theekoppen van denzelfden drank. Schoon hij nu de maag reeds zoo opgevuld had, kon hij echter toch niet braken, daarom liet hij nog meer van dien drank gereed maken, daar hij geloofde, dat hij hetzelve door meer te drinken, zou kunnen bevorderen. Doch toen hij op zijnen stoel zat, tot braken zich aanzette, en hij tot dus verre niet het minste andere ongemak gevoelde, verhief zich eensklaps een vreeselijk geschreeuw, waarop alle zijne bedienden verschrikt kwamen aanloopen, en van den Admiraal vernamen, dat er

in het bovenste gedeelte van de maag iets geborsten, gescheurd of verrekt was. Hij voegde er bij, dat hem van daar eene zoo snijdende pijn ontstond, dat hij den naderenden en onvermijdelijken dood, met de meeste zekerheid en de uiterste kracht gevoelde. Intusschen verhief hij zijn hart tot God; het koude zweet vloeide over zijne leden; zijn aangezigt en zijne handen verbleekten, en somtijds stond zijn pols stil. De Admiraal zelf beval, dat men om zijn koud hoofd en borst, warme, en met versterkende middelen bevochtigde, doeken zou slaan. Aan zijnen wil werd voldaan, doch zonder verligting, daar veeleer alles scheen te verergeren en den dood te gemoet te gaan. Daar nu, bovendien, onder deze omstandigheden, de nacht zeer stormachtig was, en de geroepene geneesheeren, wegens den al te grooten afstand nog niet tegenwoordig konden zijn, nam de Admiraal, na verloop van een half uur, vier oncen olijf-olie in, en braakte een weinig van die olie en van de thee. Hij gebood nogmaals, hem twee oncen van die olie te geven, nam dezelve terstond in; maar hij braakte daarvan niets en voelde ook niet de minste neiging tot braken, terwijl daarentegen de pijn steeds heviger werd. Na een half uur gebruikte hij omtrent zes oncen warm Dantziger bier. Dit behield hij ook bij zich, en zonder walging, gelijk alles, wat hij daarna gebruikte. Zoo veel was er gebeurd, toen het eerst de zoo zeer van BOERHAAVE geprezen geneesheer DE BYE uit den Haag aankwam, die alles met verstand overleggende, de meest verzachtende middelen te vergeefs gaf, zoolang tot dat BOERHAAVE verscheen.

Beide geneesheeren spanden nu des te meer alle hunne zielsvermogens in, om de oorzaken van die zoo vreeselijke en plotselinge pijnen te begrijpen, eer zij omtrent de noodige geneesmiddelen eene keuze durfden wagen. Beide waren overtuigd, dat zonder de oorzaak

te ontdekken, een zekere weg ter uitvinding der geneesmiddelen onmogelijk was.

Het gansche ligchaam van den Admiraal vonden zij, buiten de zitplaats der pijn en de bevinding van eene onverklaarbare verandering in den toestand van de deelen zijner borst, gezond. Van deze pijn zeide de zieke, dat dezelve ongemeen hevig, snijdend, scheurend, boven alle denkbeeld groot, en bestendig was, en dat dezelve in het allerkleinste tijdstip, naauwelijks een oogenblik hare uiterste woede in het minst verminderde. Derzelver zitplaats bepaalde hij op het naauwkeurigst daar, waar de uitgang van den slokdarm zich met het bovenste gedeelte der maag verbindt. Vervolgens schreeuwde hij uit, dat hij op het jammerlijkste ondervond, dat de pijn van deze inwendige plaats der borst, zich met dezelfde hevigheid naar achteren uitstrekte, en daar, even gelijk bij haren eersten oorsprong, woedde. Eindelijk werd, voor den dood des Admiraals, zijne borst, in derzelver ganschen inwendigen omvang, even sterk gemarteld. Gedurende den geheelen loop der ziekte verzekerde hij ook bestendig, dat dit kwellend vuur door niets meer de overhand nam, dan door het uitstooten van winden, en wel zoodanig, dat deze winden niet uit de maag opwaarts stegen, maar als verstikt, alles om zich heen verscheurden. Niet minder verhief zich de pijn, zoo dikwijls de Admiraal zich achterwaarts poogde te buigen of zich regt op te houden. Met de angstvalligste zorg konden de beide geneesheeren niets meer ontdekken.

Hier nu gebiedt BOERHAAVE alle meesters der kunst stil te staan. Hier begeert hij, dat zij bij zichzelven den oorsprong, den voortgang, de verschijnselen en de teekenen dier ziekte zullen overwegen. Hier wenscht hij van hen te weten, wat toch in de borst de oorzaak van die buitengewone werkingen ware. Hij zelf beschouw-

de op het zorgvuldigst, en onderzocht met de meest mogelijke inspanning der ziel alles, wat zich aan zijne opmerkzaamheid aanbood; hij zocht naar eenen onwankelbaren en zekeren grond, waardoor zijn verstand, door de ontwikkeling van die hoogst verwarde oorzaken ondersteund, aan de steeds toenemende ellende een einde kon maken.

Doch alles was te vergeefs, en BOERHAAVE bekent, dat hij niet in staat is geweest, om zich, in deze dikke duisternis, ergens eene soort van ziekte voor te stellen, tot dewelke men de tegenwoordige zou kunnen brengen. Het geringste kenmerk eener ontsteking was niet voorhanden. Geen gezwel was er uit te denken, dat deze gruwelijke toevallen met zulk een' spoed had kunnen veroorzaken; ook was er geen oorzaak van zulk een gezwel in de voorafgegane omstandigheden te vinden. Aan geene ontwrichting durfde men denken, daar alle de wervelbeenderen derzelver natuurlijke plaatsing hadden. Eene verrekking in de weeke deelen van de borst zou niet in staat geweest zijn, zulk eene marteling te bewerken. Niets bleef er overig, dan dat de brandende en doodende kracht van een vergift, de eenige mogelijke oorzaak dier vreeselijke verschijnselen scheen te wezen; doch er was ook geen vergift uit te denken, welks werkingen tot deze ziekte aanleiding zou hebben kunnen geven. Onder alle de bekende oorzaken der pijnen bevond er zich ook geen, waaraan men den oorsprong der tegenwoordige pijnen had kunnen toeschrijven, dewijl het podagra, waaraan de Admiraal anders onderhevig was, door deszelfs terugtreding wel onoverwinnelijke benaauwdheden, angst en walging, maar in gezonde menschen, op eenmaal zulke ongehoorde pijnen niet veroorzaakt, maar zich langzaam verheffende, eerst geheel verzwakt, vervol-

gens tot de gewone pijnen opklimt, en de verrigtingen der omliggende deelen hindert.

Onder alle bekende ziekten bevond er zich niet eene, die door eenige gelijksoortigheid, eenig licht op de ziekte des Admiraals had kunnen verspreiden. Dit alleen was zeker, dat er eene hevige, plotseling ontstane pijn aanwezig was. Dat men die langen tijd zonder levensgevaar kan uithouden, wanneer dezelve maar van geene ontsteking vergezeld gaat, bewees aan BOERHAAVE de overeenstemming der waarnemingen van alle tijden; hij vreesde alzoo geenen plotselingen dood, en dit was zijne voorzegging. Ook toonde de uitkomst, dat niet de pijn, maar geheel iets anders de oorzaak van den plotselingen dood des Admiraals geweest was.

Zoo onzeker nu steeds de kennis dier ziekte was, zoo zeer was het toch noodig, spoedig het middel tegen de pijnen te vinden. Doch alles, wat BOERHAAVE, na de rijpste overlegging, ter verzachting en pijnstilling voorschreef, vermeerderde de pijn. Alles, zonder onderscheid, hoe zacht en onschuldig het ook wezen mogt, hoopte, zoodra het ingenomen was, marteling op marteling. Zoo verbergde zich de ziekte en het lot der beide geneesheeren, tot omtrent ten vijf ure in den morgen, toen BOERHAAVE genoodzaakt was, zich voor eenige uren te verwijderen. Eer hij heen ging, gaf hij, de met zijne voorzigtigheid zoo zeer overeenkomende waarschuwing, dat men slechts eenen kleinen tijd de natuur aan zichzelve zou overlaten, en zich niet al te zeer met vergeefsche, en zoo het scheen schadelijke, ofschoon uitgelezene geneesmiddelen zoude overhaasten. Doch de uitkomst beantwoordde niet aan de opgevatte hoop, die spoedig wegzonk en verdween. De Admiraal worstelde met zijne ziekte tot des morgens acht ure, zonder den geringsten troost.

Intusschen zag Dokter DE BYE door de hardnekkige woede der steeds toenemende en vreeselijke pijn, de levensverrigtingen afnemen; doch geen nieuw toeval verspreidde over de ziekte eenig licht. Hij deed schriftelijk aan BOERHAAVE nieuwe voorstellen, welke deze aannam. Doch ook deze waren niet slechts nutteloos, maar de pijn doorsneed den zieken meer en meer, en woedde op het verzachtendste middel. In deze omstandigheden beschikte de Admiraal geduldiglijk over zijne huiselijke zaken, en betuigde, dat hij van geene menschelijke hulp den minsten troost verwachtte, doch dat hij alles naar den wil der geneesheeren wilde doen en lijden.

Des namiddags ten drie ure kwam BOERHAAVE weder. De Admiraal ontving hem op de goedhartigste en vriendschappelijkste wijze; tevens gaf hij hem de verzekering hoe onnut alle geneesmiddelen geweest waren, en hoe nabij en zeker de alleen wenschelijke dood was; intusschen wilde hij, in de hoop van een naderend einde, ter liefde van zijn huisgezin, ook de allermoeijelijkste wegen gaan, op dat alles geschied zou zijn, wat geschieden kon. Zijne spraak was zeer zacht, en uit deze zachtheid verkondigde BOERHAAVE nu des te meer den naderenden dood, die, niettegenstaande alle nog aangewende, en met heldenmoed van den Admiraal gebruikte hulpmiddelen, des avonds om vijf ure, zacht en stil volgde.

BOERHAAVE en DE BYE verwijderden zich. De een bekende den ander, dat hij geenszins eene oorzaak van die ziekte, en nog minder de oorzaak van eenen zoo plotselingen dood uitdenken kon. Beide verzochten het ligchaam te mogen openen, en dit werd hun toegestaan, en de uitslag daarvan voor de nakomelingschap bewaard.

Bij de ontleding van het ligchaam des Admiraals VAN WASSENAER, ontdekte men, wat geen sterveling had kun-

nen vermoeden, daar BOERHAAVE het niet vermoed had. De darmen en de gansche buikholte waren, uitgezonderd alleen de daarin gevondene lucht, ondanks het menigvuldig gebruik door den Admiraal, van den, vóór en gedurende de ziekte gedronken, en geheel bij hem gebleven drank, even gelijk de waterblaas geheel ledig. Men zag in alle deze deelen niets, waaruit men den dood, of ook slechts eene ziekte had kunnen afleiden. In de maag zelve bevond zich, behalve eenige lucht niets, dan een weinig vocht, zonder bloed, zonder gal, zonder iets bedorvens of stinkends, ja bijna geheel zonder het geringste spoor van genotene spijs. BOERHAAVE was zoo zeer verwonderd, niet het geringste spoor van den veelvuldigen door den Admiraal ingenomen drank, noch in de darmen, in de waterblaas, noch in de buikholte, ook niet in de maag te vinden, waarin toch alles moest weggevloeid zijn, dat hij begon te twijfelen, of hij wakend droomde.

Eindelijk opende hij met de uiterste zorgvuldigheid de borst. Naauwelijks was de kleinste opening in het borstvlies, zonder de minste kwetsing der longen, gemaakt, of er drong plotseling, met een groot en aanhoudend geknal, eene groote menigte luchts uit deze opening voort, waarover BOERHAAVE zooveel te meer zich op nieuw verwonderde, daar geen mensch ooit gezien had, dat er uit de borst van een' mensch, die niet uitwendig gewond was en geademd had, lucht was gedrongen, en in wiens ligchaam, van de deelen der borst, het borstvlies alleen was doorgestoken. De longen zelven schenen, van boven naar beneden beschouwd, zoo klein en te zamengevallen, als of dezelve met het grootste, allezins van buiten aangewend geweld, in de allerkleinste ruimte waren te zamen gedrukt. Het hart was volmaakt gezond. Reeds bij de eerste opening der borst drong uit dezelve eene zoo bijzondere, en in de

borst zoo ongewone lucht, waarvan BOERHAAVE terstond zeide: dat hij dezelve van eendenvleesch zou afleiden, wanneer dezelve uit de maag kwam. Hierop verhaalde een der omstanders aan BOERHAAVE voor het eerst, dat de Admiraal, bij zijnen laatsten maaltijd, van eenen eend gegeten had. Hieruit besloot ook BOERHAAVE voor de eerste maal, dat hij nu weldra eene geheel andere oorzaak voor die reeks van plagen zou vinden, dan die, waaraan hij tot nu toe had gedacht.

Zoodra BOERHAAVE de longen der regter zijde een weinig wilde opligten, om te zien of zij geheel ongeschonden waren, bevond hij, dat dezelve op eene waterachtige vochtigheid zwommen, waarmede de geheele regter borstholte van onderen was opgevuld. Met de grootste verwondering vond hij hetzelfde vocht, in gelijke hoeveelheid, ook in de linker borstholte. Hij schepte er hetzelve geheel uit, en vond het, aan het in de maag gevonden vocht, volkomen gelijk; de kleur hebbende van Dantziger bier, dat men met *aq. card. benedict.* gezuiverd had. De reuk daarvan, zoo wel als de stank van het eendenvleesch, openbaarde zich op het duidelijkste. Boven hetzelve zwom zoo veel olie als de Admiraal geslokt had. Men vond in allen niet het geringste spoor van bloed, etter of ergens een ander bedorven vocht. De in de borst gevondene vloeistof bedroeg een gewigt van honderd en vier oncen.

De natuur der ziekte kwam daardoor hoe langer hoe meer aan den dag. Nu moest men den weg zoeken, door denwelken alles, wat de Admiraal had ingeslikt in de borstholte was gekomen. Men hief de longen der linker zijde zacht in de hoogte, opdat BOERHAAVE dezelve overal behoorlijk zou kunnen bezien. Alles zag er volmaakt gezond uit, tot dat BOERHAAVE eindelijk op eene, een tweede duim boven het middelrif gelegene plaats, in dat gedeelte van het borstvlies kwam, hetgeen aldaar

de linker zijde van den slokdarm bekleedt. Hier zag hij nu duidelijk en klaar een deel, dat zich door zijnen verdraaiden opgezwollen aard, en zijne zwartachtige kleur, voornamelijk van alle anderen onderscheidde. Dit deel was rond, had ongeveer drie duim in doorsnede, en in deszelfs midden eene opene spleet van anderhalf duim lang, en bijna drie duim breed. BOERHAAVE drukte zachtelijk met den top des vingers op de oppervlakte van dat opgezwollen deel; terstond drong er uit deszelfs opening, in de linker borstholte, een vloeibaar wezen voor, hetwelk volmaakt gelijk was aan dat, hetgeen men in zoo groote menigte uit de borst geschept had. Hoe verwonderd BOERHAAVE daarover was, laat zich ligtelijk vermoeden. Hij poogde dus met de uiterste zorgvuldigheid, en om in het minste niets van deszelfs plaats te brengen, den top des wijsvingers zachtelijk in de opening van die wond des borstvlies in te brengen; hij vond alles week, opgeblazen en open. Hier verdubbelde hij zijne opmerkzaamheid, daar hij in deze gansche wond geen spoor van den slokdarm ontdekken kon. Dit was het hier verborgen liggende wonder. Want toen BOERHAAVE den top des teruggebragten vingers met de grootste behoedzaamheid opwaarts bewoog, geraakte zijn vinger van zelf in eene ledige ruimte, bereikte het afgescheurde en zich opwaarts getrokken hebbende deel van den slokdarm, en kwam zonder moeite in deszelfs hangende holte. Naauwelijks kon hij gelooven, wat hij vond; in zijne verwondering riep hij er alle omstanders bij, en toonde hun deze ongehoorde en onverwachte zaak. Eindelijk vond hij ook met zijnen, in den wond even zorgvuldiglijk ingebragten vinger, benedenwaarts den ingang in de maag.

Ook had zich het afgescheurde benedendeel van den slokdarm eenigzins weggetrokken, gelijk ook het bovenste gedeelte gedaan had. Nadat nu BOERHAAVE dit alles

gezien en ondervonden had, en door zijnen vinger niet de minste schade in deze, door de ziekte zelve gekwetste deelen had veroorzaakt, maakte hij, drie duim boven deze, nu bekende wond, eene opening in de linker zijde van den slokdarm, opdat de omstanders zouden kunnen zien, waarheen de door deze opening in de holligheid van den slokdarm gebragte en benedenwaarts zachtelijk voortgaande vinger uitkwam. Terstond drong de top des vingers door de spleet, welke de ziekte door eene grootere kracht had gemaakt.

Men ziet alzoo, dat de ziekte des Admiraals in eene scheuring van den slokdarm bestond, door middel van dewelke, en door de tevens ontstane opening van het borstvlies, alles, wat hij gebruikte, in de borst en niet in de maag kwam. Boerhaave heeft aangetoond, dat de uitgang van de maag zich heeft moeten sluiten; nadat de Admiraal zeven koppen van de bovengenoemde thee gedronken had, en toch maar weinig braken kon, daar de maag zich altijd zoo veel te minder ledigen kan, hoe voller dezelve is; dat, daar de maag in die omstandigheden altijd beneden- en voorwaarts gedreven wordt, al het geweld, dat de Admiraal tot braken had aangewend, op het middelrif en den slokdarm nedergekomen was, en dat onder die hevige en vergeefsche pogingen tot braken, welke, door het met de uiterste kracht nederwaarts geschokte middelrif geschieden, de, door de opgezwollen maag bovendien gespannene, en, door den in de keel gebragten vinger, opwaarts getrokkene en te gelijk geprikkelde slokdarm gebarsten is. In dat tijdstip, zegt Boerhaave, heeft de Admiraal het reeds gemelde gruwzaam geschreeuw aangeheven, en maar al te waar uitgeroepen, dat er iets in hem gebarsten was. Het scheen echter niet, dat de slokdarm op eens in tweeën gereten was, maar dat de bij den eersten aanstoot ontstane wond, zich achtervolgens steeds meer en meer tot

de eindelijke bersting moet verwijd hebben. Intusschen heeft de, op nieuw met drinken overvulde maag, dien ganschen voorraad bovenwaarts uitgestort; deze is door de opene wond der luchtpijp eerst in het celachtig weefsel gedrongen; eindelijk is het borstvlies van beide zijden gescheurd, en is het eerst door deze gevondene opening, geheel met de lucht, welke gedeeltelijk daar altijd tegenwoordig is, deels langs het keelgat daarhenen kwam, in de beide borstholten gedrongen. Eindelijk heeft dat alles den dood niet eerder kunnen veroorzaken, dan nadat de lucht in zulk eene hoeveelheid uit de maag en den slokdarm, door de wond in de beide borsthollìgheden gekomen was, dat de longen zich niet meer konden uitzetten, en dus de dood, door de stremming van de ademhaling volgde.

Uit dit alles vloeit voort: dat de ziekte van den Admiraal niet uit regtstreeksche teekenen had kunnen erkend worden; dat de beste hulpmiddelen onnut waren geweest, al had men ook de ziekte kunnen erkennen; dat men, naar aanleiding van BOERHAAVE's geschiedverhaal, deze ziekte, wanneer dezelve zich in een ander mensch vertoonen mogt, welligt erkennen, maar nooit genezen zal; en eindelijk, wat ik hiermede wil bewezen hebben, dat men bij dergelijke zwarigheden dwaas moet zijn, om eenen geneesheer voor te werpen, dat hij het tegenwoordige niet erkend, en het toekomende niet voorzien heeft.

Even onzinnig was intusschen de verwaandheid der wondheelers, die zich niet schaamden te zeggen: BOERHAAVE had door de opening der borst, het daarin uitgestorte vocht moeten aftappen; daar toch uit deze, in beide zijden gemaakte opening, en de daaruit ontstane indringing der lucht, een oogenblikkelijke dood gevolgd zoude zijn. Zoo het waar mogte zijn, dat zulks had kunnen geschieden, zou het echter alle menschelijke

wijsheid zijn te boven gegaan, het leven des Admiraals, zonder de mogelijkheid eener nieuwe doorslikking te behouden. Bij gevolg ziet men, dat er menschen zijn, die stout op berisping en logen, onvatbaar zijn om de waarheid aan te nemen, al zijn zij ook daarvan op het klaarst overtuigd.

Het tweede, niet minder merkwaardig geval, hetwelk een bewijs is van de zich somtijds opdoende onmogelijkheid, om het tegenwoordige in de ziekten te erkennen en het toekomende te voorzeggen, is, in de door BOERHAAVE medegedeelde tweede geschiedenis van eene hevige ziekte, met dezelfde kracht en waarheid beschreven.

De Markgraaf GUIDO VON SAINT AUBAN, was een sterk, schoon en vrolijk man, die zeer dikwijls te paard reed, jaagde, danste en nooit moede werd. In het drinken was hij buitengewoon matig, spijzen genoot hij zonder verkiezing, echter hield hij het meest van vet vleesch en versche boter. In zijn derde jaar had hij eenigzins aan de engelsche ziekte geleden, welke echter spoedig verdween, even gelijk een opgezetten buik, in zijn vijfde jaar. In zijn zestiende jaar had hij eene heete koorts, doch werd daarvan geheel, en zonder het minste nadeelig gevolg, genezen.

Toch werd hij, verscheidene jaren achtereen, door eene overgeërfde ziekte geplaagd. Deze bestond in eene zeer hevige zwelling van de speen-ader, welke tot eene ongeloofelijke grootte toegenomen, alle dagen eene menigte helder bloed ontlastte, en eindelijk door den verstikten bloedsomloop zoo boosaardig werd, dat hij, na een lang geduld, de daaruit ontstane pijn niet langer kon uithouden, daar tevens de zoo zeer ontstokene zwelling in koudvuur scheen over te zullen gaan. In deze omstandigheden vroeg de heer VON SAINT AUBAN, BOERHAAVE om raad, die door een dun diëet, en door uit- en in-

wendig verzachtende middelen, zijne ziekte zoo volkomen genas, dat de lijder weder geheel gezond en sterk werd, en zulks, zonder het minste spoor van bezwaar, anderhalf jaar bleef. Daar hij nu van deze groote kwaal op eene zeer eenvoudige wijze was genezen, gaf men alle dagen op het naauwkeurigst acht of zich ergens een van die kwalen vertoonde, welke op de genezing van den speen-ader-vloed volgen, ten einde dezelve op het spoedigst tegen te gaan. BOERHAAVE raadde zulks niet slechts aan, omdat, naar aanleiding van HIPPOCRATES, aan alle volgende geneesheeren de waarschuwing was nagelaten, dat, ten gevolge van de genezing van den speen-ader-vloed, dikwijls wonderbare, en nog veel gevaarlijker ziekten ontstaan, maar hoofdzakelijk daarom, wijl de vader van den heer VON SAINT AUBAN, te voren aan eene dergelijke zwelling van de speen-ader geleden, en daarom tot zijne dienst bij de ruiterij onbekwaam, die zwelling door branden en snijden had doen uitroeijen, zich daarop een geheel jaar redelijk wel had bevonden, echter, nadat hij twee maanden achtereen met eene benaauwde ademhaling was gekweld geweest, in een verschrikkelijk bloedbraken van tien dagen verviel en stierf. Zelfs met de meeste zorgvuldigheid ontdekte men in dien langen tijd niet het minste, waaruit men tot de geringste belemmering in eene der ligchaamsverrigtingen had kunnen besluiten.

Voornamelijk kwam het BOERHAAVE merkwaardig voor, dat in dat anderhalf jaar de stem geenszins veranderd was. Want de heer VON SAINT AUBAN had van de natuur eene sterke, mannelijke stem ontvangen, en had dezelve vlijtig en lang tot de uiterste volkomenheid in de zangkunst geoefend; dus kon hij thans, zonder den geringsten tegenstand, en zonder eenig spoor van moeijelijkheid daarbij te ondervinden, den langzaam en zachtelijk ingehoudenen adem op eene ongeloofelijke wijze verlengen

en uitzetten. Ook deze geheel bijzondere bekwaamheid bleef gedurende dezen ganschen tijd onbelemmerd, tot de doodelijke kwaal zich voor het eerst begon te openbaren.

Tot wandelen, loopen en dansen waren, na deze kuur, alle de leden des heeren VON SAINT AUBAN niet slechts uitnemend buigzaam, vaardig en vlug, maar zijn borst bleef ook daarbij zoo goed en sterk, dat zij nooit in het minst vermoeid scheen, en dat men, noch in derzelver inwendige deelen, ooit het minste gebrek bespeurde. Ja zelfs was het naauwelijks mogelijk, iemand te vinden, die met betrekking tot gemakkelijkheid in het ademhalen en sterkte van borst, zich met den heer VON SAINT AUBAN in een' wedstrijd had durven inlaten.

Zoodanig was die man van zijne eerste jeugd af aan, zoodanig was hij anderhalf jaar gesteld, nadat hij van zijne verschrikkelijke kwaal, in de speen-ader genezen was. BOERHAAVE heeft het verhaal van de eigenlijke geschiedenis der ziekte daarom opgesteld, opdat ieder schrander geneesheer vooreerst bij zichzelven zou overleggen, welk eene ziekte in zulk een ligchaam ontstaan kon, en vóór andere volgen moet.

Hij gelooft ook, overeenkomstig zijnen verzienden geest, dat in elke geschiedenis van dezen aard, de natuurlijke gesteldheid des ligchaams, de voorafgegane ziekten, de levenswijs en de gemaakte kuren grondig moeten verhaald worden, eer men tot de geschiedenis overgaat van de ziekte, waaraan de mensch gestorven is. Deze zorgvuldigheid van BOERHAAVE wordt, wel is waar, gelijk hij zelf zegt, door de praatzuchtige onkunde als overtollig uitgekreten; maar aan onbekwame regters heeft hij zich ook nooit gestoord.

Tien en eene halve maand voor zijnen dood bemerkte de heer VON SAINT AUBAN voor het eerst, dat zijne gezondheid begon af te nemen. Eene zeer hevige en aan-

houdende pijn openbaarde zich aanvankelijk onder het linker schouderblad, naar de diepte der borst, en strekte zich vervolgens door derzelver linkerzijde met gelijke hevigheid uit. Daar nu deze pijn dagelijks toenam, zoo leed ook het inwendige gedeelte der borst. De hevigheid der pijn werd daarenboven vermeerderd door eenen bestendigen hoest, die den zieken niet alleen van zijne rust beroofde, maar zijne al te zeer geschokte zijde gedurig lijk scheen te zullen verscheuren. De om raad gevraagde geneesheeren noemden die pijnen eene jigt, en vielen dezelve aan met de geneesmiddelen, die daarin zeer dienstig zijn. Doch alles was te vergeefs, daar de pijnen, op het gebruiken dier geneesmiddelen, niet alleen niet verminderden, maar steeds vermeerderden; en hoe meer dezelve toenamen, des te meer zetteden zij zich onder de linker borst zoodanig vast, dat geen kunst dezelve kon verzachten, veel minder wegnemen.

Het aderlaten, de uitgezochtste openende middelen, de olie en het opium werden te vergeefs beproefd. Toen de heer VON SAINT AUBAN eenen tijd lang, en in der daad elk uur heviger met deze pijnen geworsteld had, verteerde eene veel verschrikkelijker en gruuwzamer pijn, onder den linker borsttepel het inwendige zijner borst; hij verzekerde, dat deze pijn boven alle denkbeeld hevig en onverdragelijk was. Dag en nacht op deze wijze gemarteld, zichzelven en alle de omstanders door onophoudelijk weeklagen en kermen afmattende, kon de zieke naauwelijks de minste rust, noch ergens eene dragelijke ligging voor zijn afgemat ligchaam vinden; geen slaap bezocht zijne oogen, en geen zachte rust kwam hem verkwikken. Eindelijk steeg deze betreurenswaardige ziekte tot zulk eenen graad van ellende, dat de zieke genoodzaakt was, steeds in zijn bed te zitten, en dat wel, zoo veel het mogelijk was,

regt op, doch steeds voorover gebogen, en met de ellebogen op de knieën leunende. In deze houding had hij dan nog somtijds den troost, dat zijn lijden voor eenigen tijd gematigd was, en hem eenen korten slaap vergunde, tot zij kort daarna, den zieken met eene verschrikkelijke benaauwdheid wekkende, hem op nieuw in dezelfde ellende dompelde.

Zoo bevond zich de heer VON SAINT AUBAN, toen BOERHAAVE verzocht werd, met zijnen lijfarts, den reedsgenoemden bekwamen JACOB DE BYE, over deze omstandigheid te raadplegen. Na dat DE BYE aan BOERHAAVE, alle de omstandigheden der ziekte, en alle de te vergeefs beproefde middelen tot genezing verhaald had, bekenden beide, dat zij noch de natuur der ziekte, noch derzelver zitplaats kenden. DE BYE was, wel is waar, geneigd, om eene verborgene verzwering in de longen te vermoeden, omdat hij had bemerkt, dat dikwijls op de hevigste benaauwdheden, een dikke slijm uitgeworpen werd. BOERHAAVE kon deze meening niet aannemen, omdat de bijzondere, zeer ongelijke en dringende toevallen uitgezonderd, al het overige in den zieken onaangedaan bleef. BOERHAAVE, aangaande zijne eigene meening over die wonderbare ziekte ondervraagd zijnde, antwoordde, na een lang en rijp overleg, dat hij, wel is waar, niet wist, wat hij van de inwendige gesteldheid dezer hoogstzeldzame, en door hem nog niet geziene ziekte, voor waarheid houden kon; doch dat hij voor het overige geloofde, dat alle toevallen leerden, dat de, tot de verwijding der borstholte bestemde werktuigen, die zamentrekking niet konden verdragen, door middel van dewelke iedere spier werkt, en dat de wijder te makene deelen dier holte, bij het inademen, deze verwijding tegenstand boden, vanwaar alzoo in beide die gruwelijke pijn, die groote belemmering des adems, en de vrees voor

verstikking ontstond. Daar dat oordeel in zoo verre beviel, raadde BOERHAAVE, nacht en dag weekmakende omslagen te maken over die deelen, welke zich bij het ademhalen het meest bewegen, en alzoo over de ribben, derzelver kraakbeenen en het borstbeen. Daarenboven raadde hij te gelijk het menigvuldig en gestadig drinken van weekmakende dranken, en benevens een zeer dun en matig dieet, het onophoudelijk inademen van eenen weekmakenden damp in de longen. Alles werd met de meeste zorgvuldigheid op deze wijze verrigt; en er ontstond ook daaruit eene zoo groote verzachting, dat uit dit gewenscht gevolg, allen zich aan eene bedriegelijke hoop overgaven. De hevigheid der geheel ondragelijk geweest zijnde pijnen, verminderde buitengemeen, en zij kwamen ook tot den dood toe met dezelfde hevigheid niet weder. Eene zachte en den zieken verkwikkende rust, gaf tusschenpoozing aan de pijnen. Maar de hoop der menschen is ijdel, zegt BOERHAAVE, en hunne vreugde is blind.

Een veel benaauwder, en den zieken nacht en dag schokkende hoest volgde daarop, waardoor, echter, slechts met het uiterste geweld een taaije slijm uitgeworpen werd. Deze hoest werd noch door olie, noch door losmakende middelen verligt; het opium scheen denzelven wel iets te verzachten, maar terstond daarop werd dezelve nog heviger. Ja, dikwijls ontstond bij den zieken het verschrikkelijk gevoel eener dreigende verstikking; waardoor hij nu bijna gedood, onder de uiterste pogingen om lucht te krijgen, met een' achter over gekromden nek en opgeheven borst, den adem eindelijk zoo geweldig, met een zoo ontzettend en afschuwelijk geluid, door de heesche keel tot zich trok, dat men het hoogst onaangename, merg en been doorsnijdend geschrei des roerdomps meende te hooren. Een oogenblik daarop was de ademhaling ongemeen verligt, doch

zoo, dat de zieke tot zijnen dood toe, ook in den besten tijd, geen oogenblik, noch op den rug, noch op de zijden, noch voor over kon liggen; want bij de minste buiging des ligchaams, was terstond de dreigende, en den omstanders een plotseling doodsgevaar voor oogen stellende verstikking voor handen. Vandaar ook moest de heer VON SAINT AUBAN, dag en nacht met een opgerigt ligchaam, eenen uitgestrekten hals en opgerigt hoofd zitten; de minste in den slaap gemaakte verandering in deze houding, werd hem terstond onverdragelijk. Intusschen, wanneer hij het vermoeide ligchaam slechts eenigermate van ligging wilde veranderen, zag men na de allerkleinste beweging zijn aangezigt zwart worden, alle de aderen van het hoofd opzwellen, de oogen uitpuilen, en dit evenbeeld des doods den adem uit de diepste zijner ingewanden ophalen. Slechts een heesch geluid kon den zittenden eenige verligting verschaffen. Wilde hij meer wagen, dan werden alle de te voren beschrevene kwalen nog veel erger. Eindelijk had men zelfs het verdriet, ook op het bloote uitspreken van weinige woorden, dat betreurenswaardigst schouwspel te zien volgen. Bij alle deze ellende nam BOERHAAVE, met de uiterste verwondering, eenen sterken, bestendigen, noch al te snellen, noch zinkenden pols waar, die het gansche ligchaam gelijkmatig verwarmde, voedde, versterkte en in stand hield. Slechts eenige dagen voor den dood begon dezelve somtijds te wankelen, te zinken en nu en dan weg te blijven.

Tot op den negenden van hooimaand strekte zich dat droevig leven uit. Iederen dag worstelde de zieke, zelfs eene gansche maand achtereen, met deze verschrikkelijke, halfdoodende toevallen, zonder de minste verligting, nu en dan eenige oogenblikken uitgezonderd. Iederen dag werden de te voren beschrevene toevallen

menigvuldiger en heviger, en telkens werd daarbij het aangezigt zwart. Een eenvoudige klijsteer bragt eenen kortstondigen troost aan. De groote benaauwdheden op de borst overtuigden voor lang den zieken, dat dezelve uit *hypochondrische* opzettingen ontstonden, en hij verzocht den geneesheeren met allen ernst op de afdrijving der winden te denken, omdat hij hoopte, dat men hem op die wijze nog zou kunnen genezen. Zulks geloofde hij nog des te meer, omdat hij door eenen verbazenden en onophoudelijken honger gedreven, alle spijzen, die hij krijgen kon, als verslond, en wanneer de omstanders het niet met de uiterste zorgvuldigheid verhoedden, hij dezelve in eene verbazende menigte zou genuttigd hebben; ofschoon alles, wat hij at, hem allervreeselijkst benaauwde. Acht dagen voor zijnen laatsten stond, begon tot zijne onuitsprekelijke vreugde de speenader te vloeijen, want vandaar hoopte hij nu de herstelling van zijne ziekte. Hij had ook altijd van de geneesheeren begeerd, dat zij door de kunst die vloeijing bewerken zouden, en zulks was ook vroeger door baden beproefd; echter beschuldigde hij steeds de geneesheeren van nalatigheid, dat zij niet, terstond in den beginne der ziekte, dien vloed met alle magt hadden getracht te verkrijgen. Den zevenden van Hooimaand ontlastte zich eene tamelijk groote menigte bloeds uit den *anus*, hetwelk terstond stolde. Den volgenden dag ging langs denzelfden weg veel bloeds af; de zieke werd daardoor vrolijker, en vertrouwde zichzelven, met behulp der omstanders, een paar schreden in zijne kamer te wagen, hetwelk reeds lang te voren onmogelijk was geweest. Doch tevens had hij denzelfden dag eenen zoo onverzadelijken honger, dat hij maar al te dikwijls verschillende spijzen nuttigde, en dezelve nu zonder vrees voor verstikking als verslond; hij genoot ook met meer lust zijn avondmaal, was daar-

hij nog al vrolijk, omdat hij ondervond, dat hij nu kon doen, hetgeen hem sedert vele weken was verboden geweest, daar hij in al dien tijd niet een enkel ons boullion, zonder de wezenlijkste vrees voor de snelste verstikking had kunnen gebruiken. Eindelijk vond, op den negenden van hooimaand, doktor DE BYE, die den zieken langen tijd had bezocht, hem, na eenen vreeselijk doorgestanen nacht, op nieuw bijna dood. Nooit had hij eene vreeselijker benaauwdheid ondervonden. DE BYE zag hem des morgens ten tien ure, bij zijne aankomst, regt op in zijn bed zittend en bijna verstikt. Het aangezigt en de hals waren zeer gezwollen en opgeblazen, de oogen puilden uit derzelver holligheden, het aangezigt was zwartachtig bruin. Met bedachtzaamheid en eene sterke stem verhaalde hij het lijden van den voorgaanden nacht, en het ieder oogenblik tegenwoordig geweest zijnde doodsgevaar. Hierop verzocht hij den geneesheer hem eene ader te laten openen; daar deze zulks niet wilde toelaten, zeide hij: wilt gij mij dan laten sterven? De geneesheer antwoordde: Is het mij geoorloofd den dood te verhaasten? Op dat zelfde oogenblik nam de verstikking op de gruuwzaamste wijze toe; echter beval hij de bedienden hem terstond eene soep gereed te maken; de doodende verstikking nam met een ongeloofelijk geweld toe; het aangezigt wierd van oogenblik tot oogenblik zwarter; de zieke spande zijne uiterste en laatste krachten in om adem te krijgen; hij zag er nu meer en meer in zijn aangezigt uit als een moor; hij verzocht zijne echtgenoote, voor hem toevlugt tot God te nemen, zonk, onder de vergeefsche pogingen om adem te krijgen, neder, neigde zijn hoofd en stierf.

DE BYE bragt deze boodschap terstond aan BOERHAAVE, gelijk hij gewoon was, hem dagelijks narigt van de ziekte des heeren VON SAINT AUBAN over te brengen.

Beide hielden aan om verlof, van het ligchaam te openen, en dit werd hun toegestaan. Intusschen beproefde BOERHAAVE, uit alle de hem ten volle bekende omstandigheden dezer ziekte, op te maken, of hij ook nu nog de ware oorzaak eener zoo erge kwaal kon doorgronden; hij onderzocht bij zich zelven, alles wel overleggende, of hij nu nog kon voorzeggen, wat er bij de opening des ligchaams ongewoons ontdekt zou worden, en welk deel aangedaan was. Doch deze, in grootheid van geest en verstand, door geen sterveling ooit overtroffen man, bekent openlijk, dat hij, hierover niets zekers bij zichzelven heeft kunnen bepalen. Hij verzoekt ook, met zijne gewone bescheidenheid, den lezer zelven uit de hier boven vermelde omstandigheden tot de wezenlijke oorzaak van dat treurig geval te besluiten, eer hij verder leest.

Het ligchaam des heeren VON SAINT AUBAN, zag er uitwendig volkomen gezond uit, en ondanks den langen honger en de langdurige plagen, was het nergens mager; slechts de buik was een weinig gespannen, en deze spanning maakte BOERHAAVE zeer opmerkzaam; hij verzekerde terstond de omstanders, dat men eene verborgene oorzaak van dezelve zou ontdekken. Bij de opening der borst spoot er terstond, tot zijne groote verwondering, eene groote menigte dun, geel en smakeloos water uit. Hij overleidde een poos bij zich zelven, wat dat water beteekenen mogt, en of welligt eene verstikkende borst-waterzucht de oorzaak van zooveel onheils was geweest. Het vloeide nog steeds, terwijl hij met zijne ontleding voortging, maar niet met hevigheid. Door de tot nu toe gemaakte opening scheen de borst vol water. Toen BOERHAAVE zijnen vinger door dezelve heenbragt, vond hij de longen der regter zijde op hare plaats, en vast met het borstvlies te zamen gegroeid. Aan dezen kant ging hij nu niet verder, en opende

gelijkmatig de linker borst. Hier vond hij nu geen water, maar de longen van boven tot naar beneden, door en door, met het borstvlies vastgegroeid.

Nu was hij voornamelijk daarop bedacht, om het inwendige der borst zoodanig te openen, dat geen deel uit deszelfs gevondene plaatsing gedrongen werd. Zoodra nu alles open was, ontdekte men, dat van de keel af tot onder het middelrif, alles met een wit en gezond uitziende ligchaam opgevuld was, hetwelk alleen in het midden van deszelfs oppervlakte een zeer klein gezwel bevatte, in hetwelk men eene vloeibare, melkkleurige, doch volstrekt niet etterachtige stof vond. Dat wonderbaar ligchaam was in deszelfs gansche oppervlakte tamelijk hard en gelijkvormig. Boerhaave laat het aan den lezer zelven over te bedenken, met welke oogen hij dat, midden uit de edelste deelen voortkomend, gedrogt aanschouwd hebbe.

Het was in de linker borst nog veel grooter dan in de regter, en had zich in dezelve zoo zeer uitgebreid, dat het dezelve bijna opvulde. Van daar werden ook de longen dezer zijde, tegen het borstvlies zoodanig vernaauwd en zamengedrukt, dat noch de lucht, noch het bloed eenigzins in dezelve konden indringen. Het geschiedde ook door die drukking, dat de long geheel en op eene onverklaarbare wijze, met dat vreemde ligchaam, met het borstvlies en het middelrif, waar het mogelijk geweest was, te zamen was gegroeid.

Zoo bleek het nu voldoende, dat de eerste en daarna zich meer uitgebreide zitplaats der kwaal, in de linker zijde der borst, onder het schouderblad was geweest, en daar zelfs die verschrikkelijke benaauwdheden veroorzaakt had.

In de regter borstholte had zich, wel is waar, dit uitwas zeer uitgebreid, doch zoo, dat het de daar zelfs ook zeer te zamengedrukte longen, nog eenigermate voor

de lucht had opengelaten, en daarentegen, de uit het hart komende groote bloedvaten, en met het hartezakje het hart zelf derwaarts gedrongen had. Daar nu dit gewas van boven, waar de mannelijke borst enger is, de longen meer drukte, dan van onderen, waar de borstholte zich langzamerhand verwijdt, zoo kon het ademhalen slechts in dit onderste gedeelte der regter borst volvoerd worden, en aldus moest de adem door het van boven naauwer toegedrukte deel van de luchtpijpstak worden gehaald; van daar moest ook het pogen zoo uitnemend groot zijn, opdat de lucht door deze verengde opening, eenen ingang in het benedenste deel der lucht zou vinden, waar alleen de verrigting der ademhaling, en bij gevolg ook de bloedsomloop plaats heeft. Van daar ontstond in de grootste benaauwdheid, uit den aanstoot der in die snelheid door de zamengedrukte kraakbeenachtige takken der luchtpijp, voortgescheurde lucht, het reeds gemelde heesch geluid. Verder was de long der regter zijde, hier met het borstvlies slechts van boven, en daarentegen, met de in deze holte uitgestrekte zijde van het beschreven ligchaam, in het midden geheel te zamen gegroeid, zoodat hier de long in derzelver verrigting, ook door deze oorzaak belemmerd werd. Boerhaave trachtte daarop de gansche massa, op het zorgvuldigste, van de met haar zamengegroeide deelen af te zonderen, hetwelk echter bij het hartezakje, de longen, en bijzonder bij de groote bloedvaten, bijna onmogelijk was. Ofschoon dit gewas van boven van elkander gescheiden kon worden, zoo had het toch de zwaarte van zes en drie vierde pond, en daar het op zichzelf zeer ligt was, zoo kan men gemakkelijk begrijpen, hoe ontzettend groot het moet geweest zijn. Dat gansche ligchaam was sneeuwwit, en zag er uit als de reinste talk. Een melkachtig vocht vloeide hier en daar uit dat ligchaam, wanneer men er in sneed. Voor het

overige maakte het een enkel vast ligchaam uit, in hetwelk men geen vat zag, behalve hetgeen, waarmede het vergroeid was. Men ontdekte ook geene huid (uitgezonderd die uitwendig het geheel omgaf) in het inwendige dezer massa; ook geene holligheden. Tusschen de vingers gewreven, vervloeide deze massa gelijk eene vette olie, bijgevolg was het volgens BOERHAAVE's besluit een eigenlijk waar spekgezwel.

Niets was intusschen wonderbaarder om te zien, dan de van de natuurlijke orde afgewekene ligging van alle de deelen der borst. Want, daar eene massa van bijna zeven ponden de van alle zijden in beenderen ingeslotene borstholte opvulde, bevond zich ook het middelrif nederwaarts in de holligheid van den buik gedrukt; vanwaar de door BOERHAAVE, van den beginne af, als iets zonderlings opgemerkte spanning des buiks ontstaan was. Het met het middelrif zamengegroeide hartezakje was hetzelve gevolgd, met het hart diep nederwaarts gedrukt, en werd verre van deszelfs natuurlijke ligging verwijderd gevonden. Ook de bloedvaten, die van het hartezakje uitgaan, waren gelijkmatig in die diepte uitgestrekt; wat er met de longen is gebeurd, is reeds gezegd.

Hier ziet men een nieuw voorbeeld der menschelijke ellende. Een onschadelijk, zacht, vet vocht heeft, alleen door deszelfs menigte op eene plaats, welke het zamendrukken niet kan verdragen, zulk eene wonderbare ziekte en eindelijk den dood veroorzaakt. Men leert alzoo, dat, zoo dikwijls geheel onregelmatige toevallen bij eenen zieken verschijnen, men ook even dikwijls aan eene buitengewone verborgene oorzaak denken moet, welke zich veelligt door de geschiedenis der ontledingen zal openbaren, of zich ten minste daaruit waarschijnlijker wijze zal laten verklaren.

Het ware te wenschen, voegt BOERHAAVE er bij, dat het vernuft van een' geoefend' geneesheer, zulk eene kwaal

van den beginne af aan, en in haren eersten oorsprong kon erkennen. Het ware te wenschen, dat hij dan ook de verdere uitbreiding van het eenmaal voorhandene, overvloedige vet kon verhinderen; voornamelijk ware het te wenschen, dat men de daaruit ontstaande ziekten erkennen en verhoeden kon. Want deze gezwellen eenmaal aanwezig zijnde, zegt BOERHAAVE, kunnen door geene kunst opgelost, ten onder gebragt, noch verdreven worden, tenzij derzelver plaatsing aan eene bekwame hand veroorloofde dezelve uit te snijden. BOERHAAVE bekent, dat hem nog geene, tot hiertoe uitgevondene kunst bekend is, door welke men eene vettigheid, welke zich eenmaal heeft beginnen te ontwikkelen en tot een tegennatuurlijk gezwel te zetten, zoo kan bedwingen, dat zij zich niet door haren dagelijkschen aanwas tot in het oneindige vergroot. Want, daar de in de uitwendige deelen onder de huid ontstane, voor de hand, de betasting en de sterkste heelkundige middelen toegankelijke spekgezwellen, in derzelver wasdom niet kunnen gehinderd worden, hoe zoude zulks bij inwendige mogelijk zijn? Voorwaar, zegt BOERHAAVE, zoo dikwijls ik den ganschen hoop der pogchers zich op zulke dingen hoor beroemen, zoo dikwijls wenschte ik, dat zij *scirreuse* gezwellen, verborgene en open kanker, honig-, pap- en spekgezwellen, ook slechts in uitwendige deelen, door zekere middelen genazen, en voorbeelden van hunne werkzame kunst gaven; doch wijze geneesheeren bekennen opregt, dat zulks alles boven hunne kunst is, en betreuren het met leedwezen.

Intusschen is de beschrevene kwaal van den Markgraaf VON SAINT AUBAN ontstaan, nadat BOERHAAVE hem van den aanbeijenvloed had genezen. Niets is kleinen verstanden aangenamer, dan de gelegenheid om grootere verstanden eenen misslag voor te werpen; daarom zullen ook alle bekrompene verstanden, die deze bladen

lezen, BOERHAAVE voorwerpen, dat de ziekte des heeren VON SAINT AUBAN na de genezing van den aanbeijenvloed ontstaan is; en bijgevolg is de genezing daarvan de oorzaak der ziekte geweest. BOERHAAVE heeft die onbekwame regters weggezonden, door aan te toonen: dat uit de bedwinging of genezing van den gulden-adervloed geene spekgezwellen ontstaan; dat hij dezen gulden-adervloed niet door branden, snijden, te zamen trekken, bijten, of afbinden, maar door zachte, weekmakende en zuiverende middelen genezen heeft; en dat niet het geringste teeken van volbloedigheid zich ergens aan eene plaats heeft vertoond, nadat de gulden-ader minder gevloeid heeft. Onmiddellijk daarop eindigt BOERHAAVE met de volgende hoogst merkwaardige, en zijne geheele grootheid schilderende woorden: Een ieder, zegt hij, denke daarover vrij en opregt, ik heb het geval overeenkomstig de waarheid beschreven.

Uit deze verhalen blijkt genoegzaam, dat er hoogst gewigtige gevallen zijn, welker wezentlijke toestand zich door geene teekenen openbaart; dat men bij dergelijke zwarigheden dwaas moet zijn, wanneer men den geneesheer verwijt, dat hij het tegenwoordige niet erkend, of het toekomende niet voorzien heeft; dat de geneeskundige, even gelijk de wiskundige, zijnen pligt gedaan heeft, wanneer hij uit eene hem voorgelegde natuur, na onverklaarbare opgaven, met zekerheid bewijst, dat het geheel onmogelijk is geweest, dezelve op te lossen, en dat ook daarom de bekwaamheid des geneesheers, die de geheele onmogelijkheid, om eene ziekte te kennen, bewijst, even prijzenswaardig is, als de bekwaamheid van eenen geneesheer, die eene bekende ziekte kent en geneest.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Over de waarneming der teekenen van de ziekten, derzelver veranderingen en uitgang in den pols.

Het is moeijelijk de dingen, die wij zien, te bevatten, maar nog moeijelijker dezelve te onderscheiden. Nu eens ontbreekt het ons aan opmerkzaamheid, dan aan scherpzinnigheid of onderscheidingskracht. Gene hangt van onze vlijt af, deze wint door de leer der teekenen.

Het eerste en algemeene teeken der ziekten ligt in den pols. De oudste waarnemers letteden op denzelven, wel is waar, zeer weinig, tenzij men de Sinesen onder deze waarnemers rangschikke. Aan HIPPOCRATES was de pols zekerlijk wel bekend, doch hij bekommerde zich weinig over het getal van deszelfs slagen, noch over zijne verscheidenheden. HEROPHILUS heeft zich het eerst van denzelven, als van een teeken in de ziekten, met vele opmerkzaamheid op getal en maat bediend. GALENUS wilde deze opmerkzaamheid ten hoogsten top voeren, en verviel, in zijne zestien over de pols geschrevene boeken, tot spitsvindigheden, ten aanzien van het onderscheid der polsslagen, en tot ingebeelde regelen met betrekking tot derzelver beteekenis. Men heeft in den nieuwen tijd, over en weder, dit gedeelte der geneeskunde of op nieuw bewerkt of uitgebreid. SALANO DE LUQUEZ zag nieuwe verscheidenheden, en DU BOURDEU, op SALANO's schouderen, nieuwe klassen en nieuwe beteekenissen van den pols.

Wij zoeken in den pols de maat der krachten, welke het hart in de voortdrijving des bloeds aanwendt. Daarom ware het te wenschen, dat de geneesheeren hunne waarnemingen het digtst bij het hart maakten; maar onze zeden veroorloven, ten minste bij vrouwen, deze onderzoeking niet. De graad der snelheid en der kracht, de orde en verhouding der slagen onder elkander, zijn dus verschijnselen, welke wij verre van het hart in den pols zoeken.

Na de verscheidenheid der hemelstreek, der tijden van den dag, der gemoedsaandoeningen, des ouderdoms, des geslachts, en des temperaments, heeft de mensch in een bepaald tijdpunt een bepaald getal polsslagen. De kennis van dat getal in den gezonden staat, voert ons tot de kennis van derzelver afwijkingen in ziekten, welke, ondanks de aangevoerde verscheidenheden, alle in dezelfde verhouding blijven. In koortsen vermeerderen de polsslagen, en deze vermeerdering laat zich het allernaauwkeurigst door middel van een uurwerk, dat de sekonden aanwijst, bepalen. Neemt men dus, volgens de beste waarnemingen, aan, dat in eenen middelbaren ouderdom, de pols, in gezonde dagen, zeventig- tot tachtigmaal in eene minuut slaat, dan is er reeds koorts aanwezig, wanneer wij in eene minuut meer dan vijf en negentig slagen aantreffen. Bij eene middelbare inspanning van den bloedsomloop stijgt de pols, in den aangevoerden tijd, tot honderd en tien, zelfs tot honderd en twintig slagen. De grootste snelheid strekt zich uit tot boven de honderd veertig slagen, ten minste men kan niet verder tellen.

Uit de waarneming dezer getallen laat zich nu de graad eener koorts zeer gemakkelijk bepalen. In een gezond mensch moet de pols over het algemeen langzaam, en daarenboven niet zwak zijn; bij alle menschen slaat de pols des morgens langzamer dan des avonds.

Wanneer dus de pols, zonder eene voorafgaande oorzaak, zeer verre van de gewone maat afwijkt, hebben wij koorts. Wanneer het getal polsslagen in deze koorts dagelijks vermeerdert, dan wordt de koorts, naar de opgegevene maat der overige omstandigheden, gevaarlijk, vermits het getal der polsslagen, in heete koortsen, in het uur des doods altijd op zijn hoogst is. Is het aantal der polsslagen des morgens reeds veel grooter, dan in den gezonden staat, dan volgt er een kwade avond. Neemt het aantal der polsslagen des avonds werkelijk af, daar het natuurlijker wijze had moeten toenemen, dan vermindert de ziekte.

In langzame ziekten, die niet van koorts vergezeld zijn, is het getal der polsslagen, in eenen bepaalden tijd, dikwijls geringer, dan in den gezonden staat. Dit teeken is, bij het onderzoek eener ziekte, somtijds van zoo groot een gewigt, dat ik wenschte, dat men deze vermindering van den pols, door middel van genoemd uurwerk, even goed berekend had als deszelfs vermeerderingen. Men weet, hoe dikwijls de *hysterie* het uiterlijk aanzien van andere ziekten aanneemt; de zoo groote langzaamheid van den pols is, in vele gevallen, het eenige teeken van een zeer smartelijk baarmoeder-toeval, hetwelk men ligtelijk voor ontsteking houden kon, daar de hevigste ontstekingen zich niet altijd door koorts vertoonen, en de pols een veel beter teeken oplevert, dan de heldere en bleeke pis. In dergelijke ziekten is de beterschap aanstaande, wanneer de pols sneller en voller wordt.

De graad der sterkte van den pols wordt insgelijks naar de afwijkingen van den gezonden stand berekend; dezelve mag nu, in gezonde dagen, gelijk ik dikwijls heb gezien, bij zwakke menschen zeer zwak, en naauwelijks merkbaar, of bij sterken ook sterk zijn. Naar

mate van den graad der sterkte is de pols of vol, of sterk, of hard, of week, of zwak.

Ik vereenig met den vollen den grooten pols, omdat men beide bij de gezondste menschen waarneemt. Een gezond en tevens sterk man heeft in het algemeen eenen vollen doch langzamen pols, welke een bewijs van de hoeveelheid des bloeds, van de sterkte des harts, en van de afwezigheid van eenen vreemden prikkel is. Een voller en sneller pols is reeds het kenmerk van eene aanmerkelijke verandering in het ligchaam. Deze verandering is nog grooter, wanneer de slagader nog iets voller wordt, en de pols bijgevolg sterk is. In aanhoudende, en van geene ontsteking vergezelde koortsen, en ook in afwisselende koortsen, is de pols sterk en snel. Zulk een pols scheen BOERHAAVE een goed teeken te wezen, wanneer dezelve in alle deelen des ligchaams even sterk bleef. Slechts vond hij deze hoop in beroerten bedriegelijk, omdat zij dikwijls verborgene verstoppingen in de ingewanden ten grondslag hebben.

De pols is hard, wanneer dezelve gelijk een hard ligchaam tegen den vinger slaat. De waarneming heeft geleerd, dat in zulke gevallen het bloed dik en ontstoken, en de beweging van het hart, door den grooteren tegenstand sterker is. Somtijds is de pols bij oude lieden hard, omdat hunne slagaderen harder en ook somtijds verbeend zijn; daarom zijn zij echter niet ziek, en worden zulks eerst, wanneer de pols tevens snel is. De hardheid van den pols, met snelheid en eene plaatselijke pijn, is het kenmerk eener ontsteking. In heete koortsen, die van eene ontsteking vergezeld zijn, is de aanhoudende hardheid van den pols niet slechts een bewijs van de voortdurende ontsteking, maar ook van de voortdurende krachten, en bijgevolg een bewijs, dat men nog meer bloed kan wegnemen.

De pols is week, wanneer de slagader wel vol is, maar het bloed echter zoo weinig voortgedreven wordt, dat de slagader zich slechts zeer weinig kan uitzetten. In de diepe ontstekingen der longen is de pols week, omdat de cellen der longen, door het uit de aderen vloeijend bloed, zoo opgepropt zijn, dat er op eenmaal slechts zeer weinig bloed uit de linker kamer van het hart door de longen kan gedreven worden. Vandaar is het in die ontstekingen een zeer goed teeken, wanneer de pols, na gevolgde fluimloozing voller wordt. Deze verandering bewijst, dat de ontsteking vermindert, en bijgevolg, dat de doorgang des bloeds door de longen vrijer is.

De pols is zwak, wanneer de slagader zoo zacht slaat, dat men de grootste moeite heeft, om eene beweging in dezelve gewaar te worden. Men vindt somtijds in den gezonden staat dezen pols bij zeer vette menschen, of ook, zoo als ik dikwijls heb gezien, bij menschen, die zulke kleine slagaderen hebben, dat de pols, op de gewone plaats, bijna in het geheel niet kan gevoeld worden. De pols is, in de meeste kwaadaardige koortsen, zwak; in heete ziekten is dezelve gewoon; in het doodsuur zeer snel en zeer zwak, en in het algemeen in deze ziekten gevaarlijk. Dezelve is, in ontstekingen der ingewanden, over het algemeen, in den beginne zeer hard, en wanneer alle, in die ziekten anders zeer dienstige middelen niet willen werken, op den tweeden en derden dag zeer week, en tevens zeer snel; bij het koudvuur der ingewanden wordt hij zoo klein, dat men hem niet meer voelen kan. De zwakheid van den pols, met langzaamheid en eene plaatselijke pijn verbonden, is het kenmerk van eenen krampachtigen toestand. Eindelijk is de grootste zwakheid of kleinheid van den pols, met de grootste langzaamheid verbonden, het voorteeken eener aanstaande of werkelijke flaauwte.

De orde en verhouding der polsslagen onder elkander, leveren een ruim veld voor den waarnemer op, en het is ook hier, waar de, naar nieuwe ontdekkingen strevende geest zich het meest getoond, en misschien het meest gestruikeld heeft. Ik versta door verhouding der slagen, den aard en wijze, waarop de eene slag op den anderen volgt. De pols slaat in den natuurlijken staat over het algemeen gelijk. Men bevindt zich des te beter, hoe meer hij bij deze gelijkheid blijft, wanneer de overige goede eigenschappen van den pols insgelijks aanwezig zijn. Hoe meer de pols van deze gelijkheid afwijkt, zoo veel te zekerder kan men tot iets ziekelijks in het ligchaam besluiten. Deze gelijkheid is verloren, wanneer de overeenstemming der oorzaken, welke tot den bloedsomloop, in den natuurlijken staat medewerken, gestoord is. In het algemeen is de pols te erger, hoe ongelijker dezelve en daarbij snel is.

Er zijn, wanneer men niet al te spitsvindig zijn wil, drie soorten van ongelijkheden in den pols. De eerste is: het wegblijven van eenen slag in de gewone orde; de tweede, de verdubbeling van bijzondere slagen; de derde, de steeds klimmende sterkte van eenige op elkander volgende slagen.

Het wegblijven van eenen slag wordt van gebrek aan bloed in de groote polsader, of van eene zwakheid des harten afgeleid. Men bemerkt het na vele en na weinige slagen. Na vele slagen wordt zulks dikwijls waargenomen, en is het van geen aanbelang; na weinige beteekent het altijd meer, en na de minste het meest. Het wordt na zeer weinige slagen, in zeer kwaadaardige koortsen en in de pest opgemerkt, vermits dan voornamelijk de zwakheid des levens zeer groot is. Een slag blijft meestal bij elke hartklopping weg; vandaar dat onkundigen zich dikwijls ver-

wonderen, wanneer men hun, bij de waarneming van hunnen pols zegt: Nu heeft uw hart geklopt. In de meeste langzame ziekten merk ik dat wegblijven dikwijls, zonder dat het van gewigt zij, op; echter bemerk ik het ook bij menschen, die door slapeloosheid en hevige pijnen zeer afgemat zijn. In heete borstziekten is mij dat wegblijven het meest voorgekomen, zonder dat, gelijk SOLANO wil, er ooit een buikloop op volgt. Het is bij stervenden geheel niet zeldzaam.

De verdubbeling van enkele slagen is voelbaar in den pols, in welken twee slagen snel op elkander volgen, en de derde zulks langzaam doet. Men schrijft dezen pols in het algemeen aan eene verhindering toe, tegen dewelke zich het hart met herhaalde pogingen verheft. Ik heb dezen pols in eene langzame, na een hoogst moeijelijk kraambed ontstane, en door mij genezene koorts dagelijks waargenomen; ik heb denzelven ook, gelijk veel andere geneesheeren, bij slagadergezwellen gevonden. SOLANO meent, dat het eene neusbloeding aankondigt; eene voorzegging, die even zeker is als de uitspraak van MARGUET, die ons zegt: het kondigt eene snelle flaauwte en den dood aan. Er is nog eene derde soort, waar in zich niet slechts twee, maar drie slagen vereenigen.

De klimmende kracht van eenige op elkander volgende slagen is het eerst door SOLANO opgemerkt geworden; hij zegt: deze pols, wanneer dezelve week is, kondigt het zweeten, en wanneer dezelve hard is, de geelzucht aan.

Volgens deze, zich in den pols vertoonende teekenen, komt men dikwijls tot de kennis der ziekten, en bijzonder tot die van derzelver veranderingen en uitgangen. Intusschen moet men altijd de uiterste behoedzaamheid aanwenden om deze teekenen niet te misbruiken. De pols kan in eene ziekte, door toevallige

oorzaken zeer veranderen, en dikwijls gevaarlijk schijnen, terwijl hij het toch niet is. Hij, die in zulk een geval zich van denzelven als van een teeken bedient, zal zeer zekerlijk omstandigheden meenen te zien, die nietsbeduidend zijn. Bij kinderen kunnen de wormen in de darmen eene oorzaak van buitengewone veranderingen in den pols, en daaruit ontstaande vermommingen der ziekten worden. Bij mannen en vrouwen van eenen middelbaren ouderdom, die aan zenuwziekten onderworpen zijn, kan de pols het eene uur geheel verschillend wezen van hetgeen dezelve in een ander uur is. Er is geene soort van polsslagen te bedenken, welke ik bij de *hysterie*, in eenen dag of in eenen nacht niet heb opgemerkt. De gevaarlijkste soorten van pols kunnen zich heden in een mensch vertoonen, die hevige spanningen op de maag, de borst en het hart gevoelt, en morgen is hij weder gezond. Bij eenen hoogen ouderdom is de pols in den gezonden en zieken staat niet minder verschillende en veranderlijk. Nu eens is eene verwijding der slagaderen, dan eens een slagadergezwel, dan weder de geheele verstijving der vaste deelen, de oorzaak van dat onderscheid.

Ik heb de moeder van vier beroemde mannen, van haar zeventigste tot haar zes en zeventigste jaar, zesmaal aan hevige ontstekingen der longen ziek zien liggen, en haar vijfmaal genezen. Zij had telkens, door den ganschen loop der ziekte, met eene zeer hevige koorts, dikwijls in een uur, nu eens den tusschenpozenden, dan eens den verdubbelden, dan eens den drievuldigen, dan eens den klimmenden pols, en dikwijls in een veel korter tijdsbestek alles te zamen. Zoodra het met haar begon te beteren, hetwelk telkens op eene zeer sterke en moeijelijk uit te houdene fluimloozing volgde, werd ook de pols geregelder. Wanneer de ziekte voorbij was, bleef er geene andere ongeregeldheid over,

dan zeer zelden eene tusschenpozing, en in den tusschentijd dezer ziekten genoot zij eene volmaakte gezondheid. Aller geneesheeren leer over den pols zoude mij in die gevallen van het uiterste gevaar verzekerd hebben, indien ik niet meer op het bijzonder ligchaamsgestel der zieke, dan op die leer gezien had.

Eindelijk heb ik ook herhaalde malen eene ongelijkheid van den pols, ten aanzien van deszelfs snelheid en sterkte in verscheidene deelen des ligchaams gezien. Eene anders tamelijk driftige, en in den staat van onthouding verdrietige weduwe van negen en dertig jaren, had sedert vele jaren hevige pijnen in de leden, en bijzonder van het regter dijbeen tot aan den voet een gevoel van koude, dat ook door de warme bronnen in Baden niet kon weggenomen worden, en welke ik eerst daarna met spaansche vliegen genezen heb. Ik telde vele weken lang aan den regter pols gemeenlijk in eene minuut vijf en vijftig en aan den linker negentig tot twee en negentig slagen; de pols was aan de regterzijde ongemeen zwak, en aan de linkerzijde steeds sterk. Wanneer de zieke hitte had, was deze hitte op de regterzijde altijd veel geringer, dan op de linkerzijde. Ook zweette zij slechts aan de linkerzijde.

Deze waarnemingen leeren, dat er in de individuele omstandigheden, ten aanzien van den pols verscheidenheden zijn kunnen, die ons verhinderen op dit teeken alleen te letten, hoe belangrijk hetzelve ook zij.

ZESDE HOOFDSTUK.

Over de waarneming van de teekenen der ziekten, derzelver veranderingen en uitgang in de ademhaling.

In het zorgelijk oogenblik, dat de toekomstige mensch uit eene plant een dier wordt, is de adem het eerste teeken des levens; in de ziekten, aan dewelke hij, zoodra hij leeft, blootgesteld wordt, is de toestand der ademhaling de tweede algemeene bron van derzelver kennis, en een teeken, op hetwelk de vader der geneeskunde het meest gelet heeft, daar hij met de leer van den pols slechts zeer weinig bekend was.

Als teeken is de toestand der ademhaling van het grootste gewigt, in zoo verre het ons bijzonder in heete en langzame borstziekten, tot het innerlijk wezen dezer ziekten voert. In heete koortsen, die van geene borstontsteking vergezeld zijn, en zelfs in de pest, durft men op den toestand der ademhaling, als teeken, niet volstrekt vertrouwen, daar het aantal der polsslagen zeer klimmen kan, zonder dat daarom het getal der ademhalingen vermeerdert.

Het is wel niet te ontkennen, dat men in den gezonden staat, bij een bepaald getal polsslagen, een vast bepaald getal ademhalingen opmerkt, en dat gewoonlijk in eene minuut tachtig van genen twintig van deze vergezellen. Daar nu deze of eene andere be-

paalde verhouding, bij de vermeerdering van den pols, in eenige waarnemingen bleef bestaan, zoo besloot men, dat het getal der ademhalingen volstrekt aan het getal der polsslagen geëvenredigd was. Maar de heer VON HALLER heeft bewezen, dat zeer langzame ademhalingen te gelijk met eene zeer langzame en eene zeer snelle beweging des bloeds bestaan kunnen, in zoo verre de pols klein is, en er weinig bloeds op eenmaal in de longen komt. Daarentegen moeten de ademhalingen spoedig op elkander volgen, wanneer er op eenmaal veel bloed uit het hart vloeit, dat vrij zijnen weg door de longen neemt.

In den gezonden staat is de ademhaling over het algemeen langzaam, gelijk en gemakkelijk. Diegene, welke na eene sterke beweging het minst van deze evenredigheid afwijkt, of na zulk eene beweging het spoedigst die evenredigheid weder aanneemt, is de beste. In ziekten is de grootste afwijking van den gemelden toestand het beduidende teeken.

De afwijkingen der ademhaling van den gezonden staat zijn niet zoo menigvuldig als de oorzaken dezer afwijkingen. Daarom moet men altijd op andere teekenen te gelijk letten, opdat, bij de verscheidenheid der oorzaken, de eenvormigheid der verschijnselen ons niet verwarre. De ademhaling kan in de gevaarlijkste omstandigheden even gemakkelijk zijn als in de onverschilligste. Dezelve kan ook, in onverschillige omstandigheden even moeijelijk zijn als in de gevaarlijkste.

De ademhaling is groot, wanneer wij op eenmaal veel lucht in- en uitademen. Men heeft lang voor mij gewaarschuwd, dat er onder eene groote ademhaling niet eene groote beweging der borst te verstaan zij, maar wel eene grootere menigte der in- en uitgeademde lucht. De geneeskundigen komen daarin met BOERHAAVE overeen, dat bij zulk eene ademhaling de

bewegingen der borst, des middelrifs, der buikspieren, der longen en des bloeds, vrij, en de krachten goed zijn. Daarom bewijst en kondigt ook eene grootere ademhaling in ziekten niets kwaads aan.

De ademhaling is klein, wanneer er op eenmaal weinig lucht in- en weder uitgeademd wordt, schoon de borst zich daar bij zeer verwijdt. HIPPOCRATES heeft gezegd: Eene grootere ademhaling is uitwendig groot en inwendig klein, eene kleinere ademhaling uitwendig klein en inwendig groot, omdat in het eerste geval de moeijelijkheid schijnbaar en niet wezentlijk, in het tweede geval wezentlijk en niet zoo zeer schijnbaar is. Hieruit vloeit natuurlijk voort, dat eene kleine ademhaling, in tegenoverstelling van eene grootere, eene benaauwdheid der borst ten gevolge van opgehoopt bloed in de longen, of ergens eene andere stilstaande stof, iets, dat de luchtpijp drukt, vooronderstelt, of met betrekking tot den doorgang der lucht eenigen anderen hinderpaal te kennen geeft; en deze, zegt BOERHAAVE, is altijd gevaarlijk.

De ademhaling is snel, wanneer de longen zich snel bewegen, en de menigte bloeds, die door dezelve loopen moet, groot is. Deze snelheid heeft eene grootere inspanning van de werktuigen der ademhaling, doch geen hinderpaal in de longen ten grond. Onder het loopen worden de ademhalingen bij ieder gezond mensch vermeerderd, zijne longen zijn daarom niet verstopt. Echter is het in ziekten van gewigt op dit teeken te letten: dat er eene grootere hoeveelheid bloed in eenen bepaalden tijd in de longen vloeit, hetgeen nooit goed is.

De ademhaling is langzaam, wanneer het tegendeel geschiedt. De noodeloosheid van alle inspanningen, eene matige toevoer van bloed naar de longen, zijn altijd goede teekenen, wanneer er geen andere hinderpaal aanwezig is, en de overige teekenen niet slecht zijn.

De ademhaling is zeer snel, wanneer de tusschentijd der in- en uitademing zoo klein als mogelijk is, welke allezins een' hinderpaal aantoont, van denwelken de longen zich trachten te bevrijden. Deze hinderpaal bestaat meestal in het in de cellen der longen uitgegoten bloed, en bijgevolg in eene ontsteking; de zeer groote snelheid van de ademhaling moge nu van eene hevige pijn, of van eene bloote drukking vergezeld zijn. Men ziet zulks uit de overige teekenen, wanneer die groote snelheid van veel, in de cellen der longen drijvend, water afkomt: want gelijk de ontstekingen der longen zich somtijds plotseling in eene borst-waterzucht veranderen, zoo ontstaan ook somtijds, midden in de waterzucht, longontstekingen, gelijk drie der voortreffelijkste geneesheeren, de lijfarts STÖRK, in Weenen, de heer DONALD MONRO, in Londen, en de jonge heer SCHÖBINGER, in Gallicien, gezien, en op de gewone wijze genezen hebben. Eene zeer snelle ademhaling verkondigt alzoo in heete borstziekten een groot gevaar; in eene waterzucht is zij een bewijs van het ophoopen des waters in de inwendige deelen van den onderbuik en van de borst, hetgeen altijd gevaarlijk is, daar in de borst-waterzucht de adem in den beginne weinig veranderd is. De grootste snelheid der ademhaling is in heete borstziekten van een rogchelen vergezeld, wanneer het bloed en de slijm zeer opgehoopt zijn, hetwelk den naderenden dood aankondigt.

De ademhaling is zeer langzaam, wanneer de tusschenruimte der ademhalingen zeer groot is. Zulk eene ademhaling toont eene zwakheid der werktuigen aan, en kondigt in koortsen verbijstering, en in de *hysterie* eene flaauwte aan.

De ademhaling is moeijelijk, wanneer de borst bij de in- of uitademing, ergens op zulk eene wijze gehinderd wordt, dat er eene zwaarte op dezelve schijnt te lig-

gen. Daarom is, in koortsen, eene moeijelijker ademhaling altijd te vreezen, omdat dezelve meestal, even gelijk eene pijnlijke ademhaling, eene ontsteking verraadt. In *chronische* ziekten is dit niet altijd het geval, omdat in dezelve, de moeijelijkheid somtijds uit onbelangrijke hindernissen voortvloeit; gelijk in de engborstigheid, die, of zeer lang durende, althans bij nacht steeds dezelfde blijft, of ook gedurende een lang leven dikwijls minder is, doch altijd wederkeert; of, gelijk bij *hypochondrie*, waarin de adem, door beslotene winden, en daaruit ontstaande spanningen, moeijelijk wordt; of, gelijk in de *hysterie*, wanneer de ademhaling dikwijls zoo moeijelijk is, dat dezelve door de uiterste inspanning der genoemde werktuigen, naauwelijks kan bevorderd worden. Ik vind deze moeijelijkheid van de ademhaling na heete koortsen, bij *hysterische* personen, zeer algemeen. Men moet zich daarom zeer in acht nemen, dat men deze moeijelijkheid, na sterke borstontstekingen, niet voor eene voortdurende ontsteking houdt, en op den pols niet zoo zeer letten als op de pis, welke bij de ontsteking meestal rood, en in dezen toestand meestendeels bleek is. Bovendien moet men op het vele zuchten letten, en op de altijd aanwezige neërslagtigheid van den geest, en bijzonder daarop, dat de ademhaling gemakkelijk wordt, wanneer die toestand slechts voor een oogenblik wegblijft, hetwelk bij eene voortdurende ontsteking niet gezien wordt. Ik heb ook bij deze moeijelijkheid der ademhaling de leden zien verstijven, inslapen, en allezins zwaarmoedige gedachten, dezelve vooraf zien gaan. Eene gemakkelijke ademhaling is altijd goed.

De ademhaling is ongelijk, wanneer dezelve nu eens naar deze, dan eens naar eene andere wijze geschiedt. Deze ongelijkheid verraadt altijd iets kwaads, dewijl zij, op eenmaal verscheidene soorten van stoornissen aanduidt.

Eene gelijkmatige ademhaling, hoewel ook niet goed, toont ten minste een' eenigen hinderpaal aan. Men ziet ligtelijk, dat de afwijkingen in de ademhaling onder de gewigtigste teekenen behooren, zoodra zij voortduren. Zij zijn zeer goed of zeer slecht, naar mate zij in eene goede of kwade soort overgaan.

De ademhaling is groot en snel, wanneer alles in het ligchaam in grooter beweging is, zonder dat er daarom een hinderpaal aanwezig zij. Zulk eene ademhaling is daarom in heete ziekten dikwijls zeer goed, en BOERHAAVE houdt dezelve voor het bewijs eener goede neiging tot de *crisis*, omdat zij de opheffing der hinderpalen en de nog werkende krachten aantoont. De ademhaling is groot en langzaam in verstands verwarringen.

De ademhaling is klein en snel, wanneer de benaauwdheden bij het ademhalen zoo groot zijn, dat men gedwongen wordt, den adem zooveel mogelijk terug te houden, en bijgevolg op eenmaal slechts zeer weinig lucht inademt. In de *pleuris* is de ademhaling klein en snel, omdat men, uit vrees voor pijnen zeer weinig lucht schept, en echter even daarom gedwongen is, sneller te ademen; dezelve kondigt alzoo de hevigheid dier ziekte aan. De ademhaling is klein en langzaam in verzwakkingen.

De ademhaling is zeer snel en groot, wanneer de longen slechts aan eene zijde ontstoken zijn, zoo dat de zieke in staat is, op eenmaal nog veel lucht te scheppen. De ademhaling is zeer snel en klein, wanneer de ontsteking bij eene *pleuris* ongemeen groot is. In eenvoudige heete koortsen is zij dikwijls een teeken, dat de krachten zijn uitgeput. Dezelve is bij uitterende koortsen te vreezen, wijl zij zeer dikwijls bij derzelver einde wordt waargenomen.

De ademhaling is zeer langzaam en groot, zegt HIPPOCRATES, wanneer eene stuiptrekking of ijlhoofdigheid voorhanden is. PROSPER ALPINUS merkte dezelve echter niet bij alle ijlhoofdigheden op; slechts dan, wanneer de zieke eene zwaarte of pijn op de borst, of eene verzwakking gevoelde. Men neemt echter over het algemeen aan, dat dezelve iets gebrekkigs in de hersens aantoont, en ook hetgeen daaruit ontstaat: slaapzucht, ijlhoofdigheid.

De ademhaling is zeer langzaam en klein, wanneer de krachten dermate zijn uitgeput, dat de natuur onder deze uitputting bezwijkt. Men merkt in deze gevallen niet eens op, dat de zieke den adem haalt. De grootste geneesheeren getuigen eenstemmig, dat deze ademhaling onder alle slechte de slechtste is. Dezelve is in koortsen een doodelijk teeken, en wordt ook de koude adem genoemd, wijl dezelve, volgens HIPPOCRATES, GALENUS en PROSPER ALPINUS, bij zoodanige zieken zich voordoet, die weldra daarop zullen sterven. PROSPER ALPINUS zegt, dat dezelve een bewijs is, dat de natuur sterft, en BOERHAAVE gelooft haar doodelijk, wijl zij aantoont, dat de edele deelen reeds koudvurig zijn. Zoo was het ongetwijfeld met den adem gesteld bij de personen, die ASCLEPIADES, BOYER, FALCONET, FOTHERGILL en RAULIN, uit het graf gered en hersteld hebben. Ook ik heb dezen adem bij een schijndood mensch opgemerkt, toen hij zich allengskens weder begon te herhalen. Dit mensch was een sterke boer, van ongeveer zesendertig tot veertig jaren, die, uit vrees voor de galg, in de gevangenis alle zijne krachten zoo zeer verloren had, dat ik geen pols bij hem voelen, geene beweging van het hart en geen' adem bij hem ontdekken kon. Zijn aangezigt en zijne lippen waren geheel verbleekt, zijne oogen gesloten; hij was koud en een dood ligchaam gelijk.

Men stootte hem, schudde hem, sloeg hem, en rolde hem over den grond, zonder het geringste teeken van leven hem af te persen. Ik hield hem den vlugtigen geest van *sal ammoniac* onder den neus, waarmede men anders verdronkenen opwekt; hij maakte niet de geringste beweging. Ik goot hem zelfs dezen geest in den neus, doch hij gaf nog niet het geringste teeken van leven. Ik goot hem de sterkste artsenijen in de keel; zij kwamen van zelf in den mond terug, en liepen hem over den baard naar beneden. Dit alles had opentlijk op ons stadhuis, te midden van eene menigte getuigen plaats. Deze kerel bleef over de vier en twintig uren als levenloos, en eerst na dezen tijd begon ik de zeer langzame en kleine ademhaling, waarvan hier de rede is, op te merken. In de eerste vier en twintig uren liet ik hem van tijd tot tijd geest van *sal ammoniac* onder den neus wrijven; daarna scheen hij iets van mijne artsenijen te slikken; na dertig uren sloeg hij voor de eerste maal de oogen open; na zes en dertig uren gaf hij een klein geluid; na zes dagen, was hij door mijne geneesmiddelen volkomen gezond, en stond weldra daarna ten aanzien van den ganschen stad aan de kaak.

De ademhaling is zeer hoog, wanneer de buik, de ribben, het borstbeen, de schouderbladen, de sleutelbeenderen en de neusgaten in de uiterste, hoogste en meest mogelijke beweging zijn, ofschoon zeer weinig lucht wordt in- en uitgeademd. Het daaruit ontstaande geruisch komt mij voor, gelijk te zijn aan den toon van een zeer moeijelijk gedreven pompwerk. Deze ademhaling is, zonder uitzondering, voor doodelijk aangenomen, wijl zij de uiterste vernaauwing van de borst, en altijd het nabij zijnde stikken te kennen geeft. Prosper alpinus zegt, dat dezelve bij diegenen wordt waargenomen, welke ten gevolge van eene ontsteking der

keel of van de longen, of door eene opengebrokene *vomica* stikken. Bij doodelijke longontstekingen heb ik deze ademhaling niet altijd opgemerkt; daarentegen wel bij eene plotselijke, en, zonder twijfel, door heimelijk toegediende artsenijen uitgewerkte terugtreding eener waterachtige zwelling aan handen en voeten, die met een verborgen *abces* der longen in verband stond.

De ademhaling is reutelend, wanneer men bij iederen ademtogt een geruisch in de borst waarneemt, hetgeen overeenkomt met het koken van grove spijzen over een groot vuur. De naaste oorzaak van dit reutelen is deels gelegen in opgehoopte slijm in de longen, deels in het, door de ontsteking met bloed opgepropte, celachtig weefsel der longen, hetgeen door deszelfs drukking het in- en uitademen moeijelijk en op het laatste onmogelijk maakt. De oorzaak van deze ophooping bestaat bij longontstekingen in een volkomen gebrek aan vermogen, om dit slijm uit te spuwen. De oorzaak der grootere ontstekingen is gelegen in de bestendige beweging der longen, in de kracht der koorts, in het verzuim van het gebruik der noodige geneesmiddelen en van de aanwending der snelle methode. Dit reutelen is in ontstekingen en bij ettergezwellen in de borst, dikwijls ook in eenvoudige heete koortsen de verschrikkelijke voorbode des doods. Het duurt somwijlen twee geheele dagen en nachten, eer de gewenschte dood komt. Dikwijls is het korter, inzonderheid wanneer de longontstekingen spoedig in koud vuur overgaan. Bij het begin van ziekten, en vooral bij personen, die overigens engborstig zijn, is zekerlijk het reutelen, wanneer het zeer zelden geschiedt, niet van dat belang. Ik heb op den zesden dag bij longontstekingen reeds reutelen waargenomen, en deze ontstekingen namen aan het einde van den twaalfden, door middel van de kamfer gelukkig af.

Ik heb ook zelfs op den negenden en elfden dag bij hevige ontstekingen der longen reutelen gehoord, en nog door den damp van wijn-azijn geholpen.

Over het algemeen merk ik aan: dat de ademhaling, uit kracht van uitwendige omstandigheden, en van de individuele, voor een' geschikt' waarnemer gemakkelijk te doorgrondene gesteldheid, bij zeer verschillende omstandigheden, dikwijls gelijk, en onder gelijke omstandigheden dikwijls verschillende kan zijn; dat verder de eenvoudige soorten der ademhaling aan vele, op zich zelve zeer verschillende ziekten gemeen zijn, en als kenteekenen niet beslissend worden; en, eindelijk, dat steeds alle omstandigheden te zamengenomen beslissen, hetgeen uit eene, of verschillend onder elkander verbondene soorten der ademhaling voortvloeit.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Over de waarneming van de teekenen der ziekten, derzelver veranderingen en uitgang in de pis.

Voorzeker slaat ieder domkop dit, hem boven alle andere toelagchend hoofdstuk, het eerst op, en even zoo zeker zal het ook het laatste zijn, dat hij opslaat, wanneer hij hetzelve leest.

Het gemeen beschouwt de pis als de onbedriegelijkste spiegel van al, wat er in het ligchaam bestaat en omgaat. Het begeert van den geneesheer, dat hij in de pis, welke hij met een veelbeteekenend stilzwijgen

op tafel nederzet, de volledige geschiedenis van een' zieken, en van deszelfs ziekte zal lezen, zonder in het minste acht te geven op andere kenteekenen. Deze verouderde vooroordeelen hebben bij bekrompene verstanden des te dieper wortel geschoten, dewijl zij door den aartsvader des bijgeloofs, THEOPHRASTUS PARACELSUS gepredikt zijn, wijl zij het bijgeloof begunstigen, en omdat er zich vele Doctoren voordoen, welke dom genoeg zijn, om deze vooroordeelen in hunne bescherming te nemen; doch vooral, omdat dezelve oud zijn.

Het gepeupel komt het als veel te gemeen voor, eene ziekte door de naauwkeurige waarneming van alle derzelver omstandigheden te erkennen; maar geheel zijn verstand tot een' waterpot te bepalen, grenst aan het wonderbare! Het is een lust om te zien, hoe de *practici* het gemeen doen gelooven, dat zij niet slechts alle ziekten uit de pis erkennen, maar ook bijna alle ziekten door de pis afdrijven, en hoe zij daarom dagelijks de pis der zieken beschouwen, ten einde uit het geringste bezinksel in dezelve te kunnen bewijzen, dat de toegediende middelen afdrijven. Alle geneeskundigen, die ooit den bijval van 't gemeen zochten, hebben de pisgeleerdheid, naar evenredigheid van hun eigenbelang, onbeschaamdheid en domheid begunstigd. In het barbaarsche tijdvak der middeleeuwen, toen de meeste Doctoren tot den geestelijken stand behoorende, onder voorwendsel van kuischheid, de zieken bij dag niet durfden bezoeken, moesten de zieken zich bij hen in de kerken vervoegen, of ten minste hun water aan hen laten vertoonen. Eene domme gewoonte schijnt het gemeen steeds heilig, wanneer dezelve slechts oud zij.

Dit bijgeloof vindt echter in onze dagen schier geen bijval, dan bij zeer bekrompene verstanden. Het is slechts bij dezen, dat een geneesheer, door zijne weinige aandacht op 't water des zieken, wanneer eene ziekte, uit alle

overige teekenen reeds bekend is, plotselijk zijnen naam verliest. Zeer verlichte verstanden zijn zelden met het pisgeloof besmet. Nogtans herinner ik mij eene dame, welke men, wegens hare uitnemende bekwaamheid in het bepalen van de waarde der geneesheeren, bij ons tot boven de sterren verhief, en niettemin behebt was met het bijgeloof aan het piskijken. Gedurende hare, met millioenen namen bestempelde *melancholiën*, zond zij de geneesmiddelen, welke zij van eenen door haar zeer hooggeachten geneesheer had ontvangen, tegelijk met hare pis, aan een' verre van haar afwonenden en zeer waard geschatten scherpregter, ten einde deze, door de bezigtiging van haar water, zoude oordeelen: of de geneesmiddelen goed waren.

Daniel le clerc is van gevoelen, dat de geneesheeren, overtuigd, dat het gemeen bedrogen wil zijn, daardoor somwijlen aangespoord worden, hetzelve te bedriegen. Ook zegt deze groote en inzigtvolle geneesheer, dat zoodanige artsen, die aan verstandige zieken bevallen, en om deze reden geene voorzeggingen uit de pis willen doen, ook door het gemeen het minst geroepen, of zeer spoedig weder verlaten zullen worden. En voor wie verlaat het hen? Voor ellendelingen, welke dikwerf noch schrijven noch lezen kunnen, en die van verre worden opgezocht, ten einde bij de beschouwing van een pisglas de geheele geschiedenis eener ziekte te verhalen, welke zij aan het ziekebed toch niet zouden kennen. Le clerc voegt hierbij, dat het somtijds op eene onbegrijpelijke wijze gebeurt, dat lieden, wien het anders niet aan doorzigt, althans niet aan een gewoon gezond oordeel ontbreekt, en in andere opzigten evenmin onkundig zijn, plotseling van derzelver doorzigt, oordeel en kunde beroofd schijnen, zoodra het een' pis-profeet geldt, wien zij altijd even hoogschatten, als hij zulks door het gemeenste volk gedaan wordt.

Ik zie nevens den heer LE CLERC de beroemdste namen, onder de vijanden der pis-profeten. STAHL schreef eene afzonderlijke verhandeling, gerigt tegen de pis-waarzeggerij, ten einde daardoor het hatelijke gebruik der Doctoren te keer te gaan, van zich door middel der pis te laten raadplegen.

BOERHAAVE zegt, dat de oordeelvellingen uit de pis tot razernij stijgen, en hij zelf had in Holland, de voornaamste pis-profeten zulke grove en hatelijke misslagen zien begaan, dat zij zich van schaamte hadden moeten verbergen, indien zulke ellendelingen voor eenige schaamte vatbaar waren. Op eene andere plaats voegt hij er bij: de domste menschen zijn de grootste voorstanders der piskunst.

HOFFMANN was verre verwijderd van het bijgeloof als of een geneeskundige, door de bezigtiging der pis in staat zoude zijn, een juist oordeel te vellen over den individueelen toestand van een' mensch, over den aard, den voortgang en uitgang eener ziekte, en door middel van het pisglas, als uit een Delphisch orakel, over leven of dood uitspraak te doen. Verstandige geneesheeren, zegt HOFFMANN, hebben met deze meer dan oude wijven-gekheden, sedert lang den draak gestoken.

De heer TISSOT, diegene onder de Zwitsersche geneesheeren, aan wien wij de meeste, belangrijkste en hulprijkste bemoeijingen ter bevordering der praktische geneeskunde, verschuldigd zijn, zegt: de geneesheeren vestigen eenigermate hunne aandacht op de pis des zieken, dewijl de veranderingen, daarin voorkomende, bij sommige ziekten, en vooral in heete *inflammatorische* koortsen, behulpzaam zijn ter aanduiding der veranderingen, welke in de vloeibare deelen plaats grijpen; doch het verraadt de grootste onkunde te gelooven, en den hoogsten graad van bedrog, aan anderen diets te maken, dat de beschouwing van de pis alleen voldoen-

de zij, om ons de toevallen en de oorzaken van, en de hulpmiddelen voor ziekten te leeren kennen. Men kan, vervolgt deze beroemde arts, beslissend verzekeren, dat een ieder, die, ingevolge de blootе beschouwing der pis, middelen voorschrijft, een schurk, en de zieke, die deze middelen slikt, een zot is.

Na deze beschouwingen kom ik nader ter zake. De Grieken hebben, met den hun eigen geest van vinding, zeer talrijke verscheidenheden der pis, en zeer bepaalde kenteekenen dezer verscheidenheden opgegeven, doch sints lang begreep men, dat de natuur hierin zoo bepaald niet werkzaam is. Intusschen zal ik zoo beknopt mogelijk aantoonen, wat, ofschoon onderworpen aan zeer ongelijke graden van waarschijnlijkheid, nogtans de opmerkzaamheid van den waarnemenden geneesheer waardig is.

De pis is een deel van het water, hetgeen de chijl met zich in het bloed voert, en in de nieren uit het bloed wordt afgescheiden. Dit water neemt uit het bloed eenige olieachtige, zout- en aarddeelen mede. In koortsen, of ook door andere hevige beweging, vermeerderen deze olie- en zoutdeelen, en worden scherper. De aarddeelen kleven somtijds aan de pisblaas, en veranderen, na verloop van tijd, in steenachtige zelfstandigheid. In een ongeboren kind is het water nog niet merkbaar met olie- of zoutdeelen vermengd. Bij een' knaap is de reuk en smaak reeds merkbaar. Met den ouderdom wordt hetzelve trapsgewijze, door vermeerdering van olie- en zoutdeelen, steeds scherper. Dadelijk na den maaltijd is de *urine* het helderste. Men noemt deze pis het afval van den drank. Vijf of zes uren na den maaltijd is het water geel, en bijgevolg ook scherper; deze pis wordt het afval van het bloed genoemd. Overigens is de pis bij een gezond mensch niet slechts naar gelang van ouderdom en tijd, maar ook met be-

trekking tot den genoten drank, het geheele diëet, en het temperament, zeer onderscheiden. Men onderscheidt in dezelve de hoeveelheid, de reuk, den smaak, de kleur, de vloeibaarheid en den inhoud.

In koude landen, waar men minder uitwasemt, geschiedt de pislozing zeer dikwerf, alsmede in den zoogenoemden pisvloed, onder *hypochondrische* en *hysterische* omstandigheden, en over het algemeen, wanneer de uitwaseming verminderd wordt, en een sterker diarrhé plotseling ophoudt. In heete landen, alwaar men zeer sterk uitwasemt, wordt de pis schaars geloosd, zoowel in heete koortsen als in onderscheidene soorten van waterzucht, en in de eigenlijke ziekten der piswegen.

De reuk en de smaak van de pis staan in verhouding met den aard der olieachtige deelen en het zout, daarin voorhanden. Bijgevolg kenmerken dezelve den graad van hitte, of bederf in de vochten, of den tijd van derzelver verblijf in de pisblaas. In heete koortsen is de pis sterk van reuk en zulks wegens de hitte, en omdat er zeer weinig uit het bloed afgescheiden wordt. Als stinkend wordt dezelve waargenomen in koortsen, die zich door de huid zuiveren, en vergezeld zijn van een verregaand bederf in de sappen. In Engeland heeft het geval plaats gehad, dat bij eene volkomene pis-opstopping dezelve zoo stinkend was geworden, dat de wondarts, die haar met een catheter aftapte, door de stinkende uitwaseming stierf. BOERHAAVE beschouwt daarom in heete en slepende ziekten, als zeer gevaarlijk, en de genezing als zeer moeijelijk, wanneer de pis bij derzelver begin steeds stinkende wordt waargenomen. Diezelfde stelregels zijn ook toepasselijk op den smaak der pis, als men enkel de oorzaak in aanmerking neemt. Eene zeer sterk riekende pis heeft ook een' sterken smaak; doch daarentegen beschouwt BOERHAAVE eene gekleurde en tevens geheel smakelooze pis,

als kenteeken van eene volkomene uitputting aller krachten, en van den nabijzijnden dood.

De kleur van de pis is wit, bleek, geel, saffraangeel, rood, bruin, groen en zwart. JANUS PLANCUS levert ons zelfs de geschiedenis van eene blaauwe pis, welke hij zegt, waargenomen te hebben bij eenen kranke, die aan de koude pis was overleden; dezelve had een helder blaauw bezinksel, en rook naar *sal ammoniac*. Bij de opening der pisblaas waren geene de minste teekenen van eene blaauwe kleur of van steen. Daarom is men in Duitschland op het denkbeeld gekomen, dat PLANCUS de oorzaak dezer zeldzame kleur veelligt in het koper, waaruit de waterpot vervaardigd was, zoude gevonden hebben.

In heete koortsen wordt eene geheel witte en lichtgele pis voor hoogst gevaarlijk gehouden, vooral wanneer dezelve bevorens een bezinksel gehad heeft. Volgens het gevoelen van GALENUS is eene witte pis, gedurende eene heete koorts, eene aanduiding van ijlhoofdigheid, en in de ijlhoofdigheid van den dood. BOERHAAVE gelooft, dat de pis van een aan heete koortsen overleden mensch steeds wit is. Intusschen zie ik in ziekten, die van ontsteking vergezeld gaan, het plotselinge verbleeken der pis, wanneer de overige kenteekenen gunstig zijn, als eene volkomene herstelling en afneming der koorts aan. Bij gezonde menschen, en voornamelijk bij vrouwen, is de pis geheel wit of lichtgeel, kort na eenen plotseling voorafgeganen schrik of gramschap. Zoodanige pis strekt tot een bijna zeker bewijs van een' aanval der *hypochondrie* of der *hysterie*. Dezelve is in beide gevallen, meestentijds voorhanden, en neemt meerder kleur aan, wanneer de zieke beter wordt. Nogtans heb ik, in zeer hevige aanvallen van *hypochondrie* of *hysterie*, welke van geene koorts vergezeld gingen, niet zelden de pis zoo rood bevonden, als in eene

heete koorts. Bij verstopping van de nieren of van de lever is de pis ook wit of lichtgeel, en daarom beschouwde GALENUS deze soort in galziekten als zeer gevaarlijk. Bij eenen aanhoudenden pisvloed is dezelve ook wit, ofschoon zij in deze ziekte met eenen aanhoudenden dorst, eenen zwakken of snellen pols, gepaard gaat, en zoeter is, dan bij *hypochondrische* en *hysterische* personen, en veel overvloediger wordt geloosd.

In galkoortsen, en bijzonder in de geelzucht, wordt eene saffraangele pis waargenomen, doch dezelve is ook in alle heete koortsen gemeen, en staat in verhouding met den graad der koorts. In ontstekingkoortsen is gewoonlijk eene donkerbruine en roode pis voorhanden, en ik heb in zeer vele gevallen waargenomen, dat dezelve in deze koortsen rood is, in evenredigheid van het veel wijn drinken der zieken in gezonde dagen, waarin ik bij dezulken, somwijlen ook eene bloedroode pis heb opgemerkt. In heete koortsen wordt in het algemeen eene bloedroode pis beschouwd als kenteeken van derzelver hoogen graad, omdat in dit geval het minste pis geloosd wordt, en deze, veelal slechts dropsgewijze te voorschijn komende, meestentijds rood is. BOERHAAVE zegt: eene roode pis zonder bezinksel, kondigt in heete koortsen, langdurigheid en groot gevaar aan; voorspelt eene zeer verwijderde en onzekere verzwakking, ontsteking in de bloedvaten, vooral in die der groote en kleine hersenen, en bijgevolg den dood; eene bloedroode pis, welke in het glas geenen nevel noch bezinksel maakt, kenmerkt des te zekerder den dood des zieken.

De pis schijnt dikwerf bruin te zijn, wanneer dezelve eigenlijk saffraangeel of zeer lijvig is. De ouden mogen wel door hunne theoriën der gal, de groene pis gezien hebben, daar BOERHAAVE en VAN HORN deze pis in de natuur niet hebben waargenomen. BOERHAAVE

zegt: dezelve toont aan en voorspelt alle de toevallen, welke eene te voorschijn tredende zwartgallige stof vergezellen en opvolgen. De ouden beschrijven ook eene zwarte pis, van aard en beteekenis gelijk aan de groene, doch welke van veel kwader aard moet zijn. GALENUS zegt, dezelve in de vierdedaagsche koorts, miltziekte en *melancholie* waargenomen te hebben. De zwarte pis, welke PROSPER ALPINUS als van geronnen bloed afkomstig beschouwt, bevindt zich somtijds na ontijdige geboorten en bij aanbeijen, in de pisblaas. Bij eene kraamvrouw, die, wegens hare teruggewekene kraamzuivering, de koorts kreeg, heb ik eene in den beginne saffraangele pis, binnen weinig tijds zwart zien worden. De ouden hielden de zwarte pis steeds als zeer gevaarlijk, uitgezonderd in *melancholische* ziekten.

De vloeibaarheid der pis is ook zeer onderscheiden; wijl dezelve nu eens dun, dan middelmatig dik, of zeer gebonden is. In deze verschillende graden van vloeibaarheid zijn ook nog andere verscheidenheden: de pis blijft of lang vloeibaar, of is in den beginne dun, en wordt ras gebonden; of wel, is aanvankelijk dik, en blijft zoodanig; ook gaat dezelve van hare aanvankelijke gebondenheid tot meerdere vloeibaarheid over. Men heeft ook eenen bepaalden graad van vloeibaarheid, naar gelang der verschillende kleuren, willen opmerken, doch deze waarnemingen spreken elkander zeer tegen.

Eene pis, die aanvankelijk dun is, en zulks blijft, is in heete ziekten een teeken, dat er nog geene beterschap op handen is, waarom dan ook HIPPOCRATES dezelve in koortsen nimmer voor goed hield, hetzij dezelve geel of rood ware. BOERHAAVE zegt: eene dunne, kleurlooze pis is in *inflammatorische* ziekten, het teeken van eenen hoogst slechten toestand der ingewanden, van ontsteltenis der hersenen, van razernij, van stuiptrekkingen, van ontsteking en van den dood. Eene

pis, die aanvankelijk zeer vloeibaar is en daarna weldra gebonden wordt, toont aan, dat de ziekte aan het afgaan is. Eene pis, welke aanvankelijk dik zijnde, zulks blijft, was voor de ouden een kenteeken, dat, in den beginne eener heete ziekte, alles in eene hevige beweging ware, en later, dat het met de beterschap zeer moeijelijk zoude toegaan. Om deze reden beschouwden zij deze pis als zeer kwaad, geloovende, dat dezelve, bij voldoende krachten op het minst eene langdurige ziekte, en bij weinige krachten den dood aanduidde. Baglivi heeft, in eene ziekte der ledematen, eene overvloedig geloosd wordende en gebondene pis opgemerkt, welke kort daarna in eene gelei veranderde, en den zieken gezond maakte. Ik heb in eene dergelijke ziekte ook zoodanig iets waargenomen. Eene ongehuwde dame van vijftig jaren, werd door een zeer hevig *rheumatismus* aangetast, die gedurende veertien dagen, van eene sterke, aanhoudende koorts vergezeld ging, en armen, vingers, dijen, beenen, alsmede de voeten verlamde en geheel verdraaide. De armen herstelde ik in korten tijd door trekpleisters. Na de derde aanwending der trekpleister aan de kuiten zag ik eene sterke gelei, bij de opening der zeer groote blaas aan het eene been, zich ontlasten. Een zeer groot gezwel aan de knie dezer het meest lijdende zijde, verdween hierop plotseling. De zieke, die gedurende vele dagen hare knie tegen de borst moest houden, konde alstoen dezelve op eens uitstrekken. Binnen weinige dagen was zij, na eene ziekte, welke met de meeste woede, vijf weken geduurd had, volkomen genezen.

De ouden hielden eene aanvankelijk lijvige en spoedig dun wordende pis, voor een kenteeken van eene aanwezige ziektescheiding. Boerhaave beschouwde in heete koortsen, eene pis, die gedurende de gansche ziekte tot aan de *crisis*, een wit, ligt, glad, effen,

schielijk zakkend, rond, reukloos bezinksel vormt, als het allerbeste merkteeken van het tegenwoordige en het toekomstige. De heer VAN HORN wil wel den tijd niet bepalen, op welken na de *urin*lozing het kritische bezinksel zich zoude voordoen, doch neemt echter in 't algemeen aan, dat de *crisis* des te volkomener is, naar mate het bezinksel zich sneller en aanhoudender vormt; hoewel na verloop van zes, tien en twaalf uren van dit tijdpunt af gerekend, een bezinksel hem ten teeken van eene goede *crisis* verstrekte.

Men kan bij de verscheidenheid der graden van vloeibaarheid der pis ook de verschillende graden van vermenging harer deelen in aanmerking nemen, en deze kunnen door eene gemakkelijke proef bepaald worden. BOERHAAVE zegt, dat, wanneer eene wel omgeschudde pis langen tijd blijft schuimen, zulks een teeken is, dat de olie- en zoutdeelen, daarin voorhanden, zeer sterk vermengd zijn, en daarom de *crisis* moeijelijker zal maken. Doch alles gaat goed, wanneer de schuim schielijk verdwijnt.

De inhoud der pis bestaat in datgene, hetwelke zich van dezelve afscheidt, en op den bodem van het vat, waarin dezelve zich bevindt, zakt, in 't midden van het glas staan blijft, of op de oppervlakte drijft. Het bezinksel en het midden in de pis drijvende wolkje, hangen al of niet met elkanderen zamen; zij blijven eenige dagen al of niet in denzelfden toestand. Zij zijn dik of dun, overvloedig of schaars, van onderscheidene stoffen, gedaanten en kleuren. De deelen, die boven drijven, zijn eenigzins vet- of olieachtig.

De meerdere of mindere zamenhang van het bezinksel, hangt van de gedaante zijner zamenstellende deelen af. Men vindt dezelve nu eens als korrels, dan wederom als schubben, ook wel als zemelen, die smaller zijn dan schubben, of als meel, waarmede ook een

etterachtig bezinksel overeenkomt; somtijds vertoonen zij zich ook in de gedaante van een dikke slijm. De Grieken schreven aan deze onderscheidene bezinksels verschillende, voor hen zeer bepaalde, doch voor ons zeer twijfelachtige beteekenissen toe. Een etterachtig bezinksel duidt echter aan, dat er inwendig verzwering plaats vindt van de deelen, welke tot de waterlozing en voortteling dienen. Een slijmig bezinksel, vooral wanneer de pis bleek, dun, en het bezinksel taai en stinkend is, geeft iets te kennen, waardoor het natuurlijke slijm van de pisblaas wordt afgeschuurd, namelijk den blaassteen. Men moet zich echter wel wachten, dat slijmig bezinksel, hetwelk ik bij steenzieken in eene onbegrijpelijke menigte heb zien lozen, voor iets etterachtigs te houden, en alzoo daaruit tot eene verzwering in de pisblaas of in de nieren te besluiten, ofschoon hetzelve wit is, en somtijds eene groenachtige kleur heeft. Freind daarentegen verhaalt ons, in zijne uitleggingen van hippocrates, het zeer zeldzame geval, dat eene koorts in eene verzwering der pisblaas was overgegaan, en hierdoor scheen aan te duiden, dat er een steen aanwezig was, daar toch bij de lijkopening eene verzwering van den dikken darm en der blaas gevonden werd.

Door de ongelijkheid van 't bezinksel wordt verstaan eene verandering in de plaatsing van deszelfs deelen, die in de pis heen en weer zwemmen, en voorzeker iets etterachtigs en slijmigs verraden. Een dik bezinksel verstrekte den ouden ten bewijze van taaije vochten, en bijgevolg van hardnekkige ziekten; een dun bezinksel van het tegendeel. Een overvloediger of spaarzaam bezinksel wordt dan eerst van beteekenis, wanneer de aard van dit bezinksel in meerdere opzigten bepaald is. De stof en de gedaanten heb ik reeds aangestipt. De kleuren blijven nog overig.

Het bezinksel kan wit, bleekgeel, roodgeel, rood, groen, loodkleurig en zwart zijn. Het witte wordt voor het beste gehouden, wanneer hetzelve aan elkander hangt, een weinig piramiedsgewijze is en effen blijft, dewijl alsdan in de vochten alles geschied is, hetgeen de *crisis* voorafgaan moet. Zelfs nog in onze dagen beschouwde men de *crisis* als zeer bezwaard, wanneer het bezinksel niet piramiedsgewijze maar vlak werd bevonden.

Met het bleeke bezinksel is het bijna even zoo gelegen als met het witte. Het gele en groene beschouwden de ouden, wegens de daarin vermoede beteekenis van gal, voor kwaad. Ik heb bij eenen zevenjarigen met wormen gekwelden en uitterenden knaap, eene donkerbruine en met een ruim bezinksel, geheel uit hooggele schubben bestaande, pis gezien, en evenwel kreeg dit kind deszelfs gezondheid terug. Het lichtrood en rood bezinksel hielden de ouden voor een bewijs van de nog geenszins tot *crisis* bereide ziektestof. In heete ziekten heb ik dit bezinksel waargenomen, terwijl de dood, doch ook terwijl de gezondheid zeer nabij was. Het loodkleurige en zwarte hielden zij voor gevaarlijk.

Het midden in het glas drijvende wolkje gaf aan de eerste geneesheeren nog minder hoop op herstel. Intusschen zagen zij dit wolkje liever dan eene geheel heldere pis; zoo als zij insgelijks liever een bezinksel zagen dan dit wolkje. Geheel helder beviel zij hun niet: want zij besloten daaruit tot een op handen zijnde *delirium*, vooral, wanneer — zoo als zij voorzigtig daarbij voegden — met deze teekenen nog andere gepaard gingen. Een zwart, verspreid en ongelijk wolkje beschouwde HIPPOCRATES als een slecht teeken. GALENUS echter, achtte hetzelve niet zoo erg als een zwart bezinksel.

De deelen der oppervlakte zijn somtijds eenigzins olieachtig. Hier wordt echter geenszins die pis bedoeld,

welke enkel de kleur en zelfstandigheid van olie heeft; doch zoodanige, wier oppervlakte met eene vettigheid in de gedaante van eene spinneweb overdekt is, of waarop eene wezentlijke vettigheid druppelsgewijze zwemt. De ouden hielden dit olieachtig wezen voor een teeken van tering; een geloof, hetwelk tot op onze tijden zoo trouw is overgegaan, dat mij eens eene zwaarlijvige en zeer sterke dame een bits verwijt deed, omdat ik niet bij dit op hare pis bemerkte teeken verbleekte. Voorondersteld, dat dit olieachtig wezen deszelfs oorsprong nam van gesmolten vet, gelijk de ouden meenden, zoo weet toch iedereen, dat geen mensch de tering heeft, enkel en alleen, omdat hij mager wordt: in bijna alle ziekten vermagert men. Een gekleurd vlies, in de gedaante van eene spinneweb, vertoont zich somtijds in zeer hevige koortsen, en gewis ook in uitterende koortsen. Het is mij gebeurd, dat men mij in eene ziekte, die ik lang voor eene uittering verklaard had, zeer bedenkelijk op dat vlies opmerkzaam maakte, hetwelk nogtans geen vettig, doch een bijna onzigtbaar, dun, gekleurd vliesje was, hetwelk ik in de pis van vele uitterende zieken niet, doch integendeel in de pis van gezonde menschen, zeer dikwerf had waargenomen. Het eigenlijke antwoord hierop is: dat GOTTLIEB BONNET reeds in de voorgaande eeuw, dit vlies van deszelfs oude regt beroofd heeft, door aan te toonen, dat het niets anders is, dan een vlies, hetwelk men zien kan op water, waarin wijnsteen opgelost is; ook smelt dit vlies niet in de nabijheid van vuur, doch verandert in eene zoutachtige korst. De heer VON HALLER zag op de pis van een mensch, dat een gebrek in de nieren had, droppels ware olie drijven.

Zooveel gebood mij het oogmerk mijnes werks over de pis te schrijven. Bij gezonde menschen is dezelve, naarmate van hunnen ouderdom, geslacht, ligchaamsgestel, het jaargetijde, de levenswijze en de gebruikte

geneesmiddelen, verschillende; in eene heete koorts en bij *scorbut*, en dus in zeer verschillende ziekten, gelijk. Ingevolge waarnemingen van den heer PRENGEL, is de pis in de scharlakenkoorts voor een zoo onzeker teeken te houden, dat men zieken met een bezinksel in dezelve, zag sterven, en zonder, zag herstellen. Ook zagen HIPPOCRATES en de keizerlijke lijfarts DE HAEN in het boek der natuur, dat zoowel in heete als in slepende ziekten, het op de pis alleen gebouwde oordeel bedriegelijk kan zijn: omdat in den gezondsten mensch dezelve zeer verschillende is; omdat dezelve door uitwendige oorzaken zoo zeer kan veranderen, dat zij den toestand van dengenen, waarvan dezelve afkomstig is, geheel en al onbekend laat; omdat ons de overige teekenen der ziekten, als zij gunstig zijn, alles goeds laten hopen, al is de pis ongunstig; omdat eene zeer ongunstige pis nog hoop op behoud overig laat, al is het ook, dat alle overige teekenen slecht zijn; omdat eene pis, die nooit deugt, niet zelden bedriegt, wanneer de overige teekenen gunstig zijn; en omdat de pis, die niet kwaad is, niet wegneemt, dat het gevaar zeer groot kan zijn, indien de overige teekenen zeer ongunstig zijn. Bijgevolg blijft het waarheid, dat wij bij onze oordeelvellingen uit de pis, tevens op alle overige teekenen eener ziekte moeten letten, ten einde niet in de allergrofste misslagen te vervallen, en dat wij de pis in 't geheel zoo opmerkzaam niet behoeven gade te slaan, wanneer wij eene ziekte, en al hetgeen daarin omgaat, uit alle overige teekenen kennen.

Alzoo hebben de algemeene teekenen der ziekten, derzelver veranderingen en uitgang bijna alle iets twijfelachtigs: de ademhaling het minste, doch men kan zich daarvan in de minste ziekten bedienen; de pols reeds meer, doch dezelve dient in de meeste ziekten; de pis het meeste, en dient in de minste gevallen.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

Over de waarneming der teekenen van de ziekten, derzelver veranderingen en uitgang in den geheelen omvang van het ligchaam en in de ziel.

Wij vinden de natuur in de natuur, wanneer wij met het algemeene het bijzondere, met de gave, om het geheel te kunnen overzien, de naauwkeurigheid in de waarneming der deelen vereenigen. Het bijzondere in de ziekten wordt door teekenen onderscheiden, die, ofschoon tot een kleiner getal ziekten beperkt, echter zeer talrijk zijn, wijl de bijzondere werkingen der ziekten talrijk zijn.

Mijn plan veroorlooft mij niet, de teekenen, die ik zal bijbrengen, in derzelver geheelen omvang na te gaan, en nog minder zal ik van alle gewagen. Zoo dikwijls het doenlijk is, breng ik den jongeling aan het ziekbed, maar bij alle zieken kan ik hem niet brengen, wijl ik zeer ongunstig over zijn verstand zoude moeten denken, wanneer ik hem tot alle wilde bepalen.

De waarnemingsgeest zoekt naar de uiterlijke gedaante (*physiognomie*) der ziekten. Deze uitwendige gedaante is, wel is waar, over het gansche ligchaam verspreid; maar er bestaan ook teekenen der ziekten, van derzelver veranderingen en derzelver uitgang, in de trekken en in den toestand van het aangezigt in het algemeen en van deszelfs deelen; de zieke heeft somtijds het aanzien zijner ziekte. In heete, gal- en uitterende koortsen, in bleekzucht,

in gewone en zwarte geelzucht, bij wormen, in de *furor uterinus*, merkt de slechtste waarnemer dat aanzien op. Hoe meer, in heete koortsen, het aangezigt afwijkt van hetgeen het in gezonde dagen was, zoo veel te gevaarlijker is die verandering. Een mensch, die mij met een rood aangezigt, verward en wild aanziet, en wiens blikken anders zacht en bedaard waren, geeft mij verstands-verbijstering te kennen. Ik heb ook, met een bleek aangezigt, eenen onbeschrijfelijk wilden blik gepaard gezien, waar, in eene borstontsteking, de natuur tot de *crisis* naderde, de zieke door en door koud, en bijna zinneloos was. Des anderen daags kwam hij tot zichzelven; alle teekenen van beterschap waren in den pols en in de ademhaling voorhanden; van den negenden tot den twaalfden dag bevond hij zich zeer wel, dronk wijn en stierf.

Een vreesachtige opslag van het oog, hangende en bleeke lippen, worden in heete koortsen voor iets slechts gehouden, omdat dezelve eene groote verzwakking aanduiden. Een zeer treurige blik wordt in dergelijke gevallen ook zeer slecht genoemd, wanneer de zieke geen diarrhé, of een geheel gebrek aan slaap, of ook honger heeft. Een aangezigt, dat in heete koortsen plotseling invalt, is hoogst gevaarlijk.

Het koud vuur is dáár, wanneer in eene hevige ontsteking de neus spits, het aangezigt loodkleurig en de lippen licht blaauw zijn. Over het algemeen kan in het aangezigt iets verschrikkelijks gelegen zijn, dat uit andere teekenen niet kenbaar is, en toch zeer veel beduidt.

In de oogen hebben wij verscheidene dingen waar te nemen. Boerhaave zag de zieken met een vergrootglas in de oogen, om te zien, of het bloed ook in de kleine vaten kwam. Hippocrates houdt het voor een slecht teeken, wanneer de oogen het licht vlieden, de tranen tegen den wil des zieken vlieten;

wanneer de oogen scheelziende worden, het eene kleiner wordt dan het andere, het wit rood wordt; wanneer derzelver adertjes zwartachtig worden; wanneer zij te zeer uitpuilen, of zich te diep terug trekken. Hij hield het voor een doodelijk teeken, wanneer, gedurende den slaap, iets van het wit in de oogen, van onder de oogleden te voorschijn kwam, in zoo verre er geen diarrhé voorgegaan ware, of de zieke niet gewoon was aldus te slapen. Een *hippocratisch* Hollander gelooft, dat die gevallen zeer zeldzaam zijn, in welke een half gesloten ooglid, in heete koortsen, den dood niet aangekondigd heeft; dit geloof verdient eenige bepaling. Ik heb den heer VON HALLER, in eene heete koorts, op die wijze zien slapen; gelukkig voor de wetenschappen leefde hij nog vele jaren. Sedert dien tijd heb ik dit verschijnsel meestendeels bij *hysterische* vrouwen in heete koortsen opgemerkt, en ik vind hetzelve, zonder het minste kwaad gevolg, bij kinderen als zeer gewoon. Bijgevolg heeft KLOEKHOFS regel deszelfs uitzonderingen.

CHYENE wil, dat men ook in *chronische* ziekten zeer op de oogen lette. Wanneer het vocht, dat zij afscheiden, gelijk de juwelieren van de diamanten zeggen, iets traags, mats en levenloos vertoont; en bijzonder wanneer de traanklier harder, breeder en opgezwollen is; dan kan men gerust besluiten, zegt CHYENE, dat de zenuwen van dien persoon zeer verslapt zijn; dat zij zeer veel *hysterische* toevallen heeft; dat hare natuurlijke verrigtingen niet wel geschieden, en dat haar levensregel niet van den besten is. Ik herinner mij eene zeer beminnelijke dame, die in den hoek van het oog, tegen den neus, een lichtgeel, halfdoorschijnend gezwelletje had, van eene lijn breed en twee lijnen lang, bijna gelijk CHYENE het beschrijft. Deze dame was ten uiterste aan *hysterische* benaauwdheden onderhevig, en,

niettegenstaande hare wakkerheid, in zeer zwakke omstandigheden.

Men lette ook op de tong. Baglivi geloofde, dat derzelver toestand de grootste opmerkzaamheid bij de nasporing der ziekten verdient: want de overige teekenen, zegt hij, bedriegen dikwijls; dit nooit of zelden. Daarom raadde hij, den zieken, in elke gegevene ziekte, nooit te verlaten, zonder op dat teeken gelet te hebben, bijzonder bij inwendige ontstekingen, bij welker geringste spoor de tong droog is, en zulks steeds te meer wordt, wanneer de ontsteking toeneemt. Het is zeker, dat de witte, bruine en zwarte kleur der tong zeer dikwijls in verhouding staat met den graad der ontsteking of van de koorts, met welke zij komt, vermeerdert, afneemt en verdwijnt. Doch het is belagchelijk, de tong alleen te raad plegen en te vreezen, en, gelijk onze geneeskundige heelmeesters, de tong te zuiveren, in plaats van de koorts te genezen.

De bedorven smaak is dikwijls een teeken van den toestand, waarin onze maag zich bevindt. Een bittere smaak is een teeken, dat er gal in de maag is uitgestort. Uit eenen onaangenamen en van uitwendige oorzaken niet afhankelijken smaak, kan men, in het algemeen, besluiten, dat de spijsvertering niet goed voortgaat. Na doorgestane koortsen zie ik, dat de spijsvertering in zoo lang niet hersteld is, als de herstellenden den eigenlijken smaak van spijs en drank niet onderscheiden.

Een onverdragelijke smaak op de tong, bespeurt men dikwijls bij verborgene borstkwalen. De voortreffelijke platner heeft uit dit teeken en eene geringe pijn in de borst van eene vrouw, zeer scherpzinnig tot een verborgen *abcès* besloten, schoon er van alle overige teekenen geene voorhanden was. Hij opende de van de kranke voorheen niet opgemerkte en slechts gering pijnlijke plaats, uit welke een ontzettend stinkende etter in menigte

te voorschijn kwam, en alzoo verdween de kwade smaak op de tong.

Het uitwerpsel uit den mond wordt als een teeken van datgene beschouwd, hetgene in de borst hoofdzakelijk omgaat. In den beginne van borstontstekingen ziet men somtijds bloed met de fluimen vermengd: deze fluimlozing en elk ander is, in der daad, goed, wanneer zij de pijnen stilt, maar, zonder dit gevolg, is dezelve altijd kwaad, en, over het algemeen, het ergste, wanneer dit teeken laat verschijnt. Zeer zelden zag ik in borstontstekingen dit bloed: daarentegen beschouw ik eene bij den aanvang dikke fluimlozing, als een zeker teeken, dat de zieke gezond moet worden, wanneer voor 't overige niets verzuimd wordt. Ook later brengt dezelve dikwijls nog redding aan, wanneer men haar inzonderheid door damp van wijnazijn bevordert, waardoor ik dikwijls soortgelijke zieken uit de kaken des doods heb gered. De zieke heeft, wanneer de ziekte op het hoogst is, niet altijd de kracht of den wil tot opgeven: want zoo hardnekkig zijn vele zieken, dat zij niet willen, wanneer zij kunnen. Een dun, schuimachtig speeksel is in den beginne een teeken, dat de ziekte bedenkelijk is, in het midden een teeken van gevaar, in de hevigheid der ziekte een teeken van den dood. Het geheele gebrek aan fluimlozing is echter dan een uitnemend goed teeken, wanneer men uit de vermindering van alle toevallen bespeurt, dat eene borstontsteking met den derden of ten hoogste met den vierden dag zich oplossen wil, hetwelk ik zeer dikwijls door den kamfer bewerkt heb.

In *chronische* borstziekten is het speeksel van verschillende natuur en beteekenis. In die soort van tering, welke uit eene plotselijke ophouding der maandelijksche zuivering ontstaat, heb ik in den beginne stukken geronnen bloed, en tevens ook helder bloed met veel slijm

zien uitwerpen: dit uitwerpsel was zeer etterig en stinkend, en bleef ook altijd eenigermate met bloed vermengd. Wordt het met de zieke beter, dan verliest het ook den slechten reuk: echter komen er geheele stukken geronnen bloed op nieuw in den tijd der zuivering te voorschijn, wanneer deze niet vloeit. In verholen borstzweren, die op eene ontsteking in de longen volgen, geeft de zieke, in den beginne, in weerwil van het dikwijls hoesten, geene noemenswaardige stof op: zij volgt echter lang voor de ontlasting des etters, blijft dikwijls tot aan het einde des levens wit en zonder reuk, en wordt ook, wanneer de zweer openbreekt, hetgeen niet zelden gebeurt, op 't laatst zoo dik en taai, dat de zieke haar bijna niet kan opgeven. Bij het werkelijke openbreken van de zweer, hetgeen somtijds met braken vergezeld gaat, zag ik ook, gemeenlijk, vellen met den etter uitwerpen. De etter zelf is goed, wanneer hij wit, gelijkvormig, niet stinkende is, en zonder groot bezwaar geloosd wordt: hij is slecht, wanneer hij geel of groen is en stinkt. Er bestaat ook een uitwerpsel, hetwelk wel het teeken van eene eigene soort van tering oplevert; alleen niet in den etter, maar in een dikke, overvloedige, taaije, reukelooze en smakelooze slijm gelegen is. Ik heb, tien jaren geleden, in Frankfort, eene dame ontmoet, welke door het langdurig opgeven van zulk een slijm in den hoogsten graad der tering vervallen was, zonder dat ik daarbij eenige koorts bespeurde. Huxham zegt: die soort van tering is niet minder doodelijk, dan degene, welke uit eene verzwering der longen voortvloeit, en zich door een etterachtig uitwerpsel aanduidt.

Wanneer iemand, bij het hoesten, eenige witte korrels uitwerpt, dan besluit BAGLIVI, dat er een verborgen *abcès* in de longen bestaat, bijzonderlijk, wanneer er nog eenige andere teekenen aanwezig zijn, die

hij, verstandig, hier bijvoegt. Ik zie zeer dikwijls lieden, die van het geringste spoor eener ziekte vrij zijn, des morgens witte korrels uitspuwen, welke ik dikwijls tusschen de vingers gewreven heb, en waarbij ik steeds eenen onverdragelijken reuk vond. Men houdt, met nog minder regt, bij gezonde menschen, eene donkerblaauwe of zwarte fluimlozing voor gevaarlijk, dewijl de klieren van den slokdarm een vocht van zich geven, dat er uitziet als inkt. Daarentegen vond ik bij eenen lijder, met koudvuur in de ingewanden, een taai, slijmachtig en geheel bruin speeksel.

De verminderde of verlorene eetlust is, in ziekten, als een teeken beschouwd, niet zoo beduidend, als men in het algemeen gelooft. In alle heete koortsen vermindert de lust tot eten; ook besluit het bekrompenste verstand, dat hij ziek is, dewijl hij niet eten mag, en daarom dwingt hij zich tot eten in de hoop, dat hij door de spijs zal gezond worden. De terugkomende eetlust is, daarentegen, een teeken van meer gewigt, dewijl men hieruit tot den goeden toestand der ingewanden kan besluiten, en dewijl, over het algemeen, na heete ziekten, de geheele herstelling zonder dit teeken niet aanwezig is. In langzame ziekten gaat de eetlust zeer ligt verloren, dewijl in de meeste langzame ziekten ook de maag lijdt. Zwakke vrouwen leven bijna van niets: de wederkomende eetlust is ook hier het zekerste teeken der gewenschte herstelling.

Het braken is in vele ziekten gewoon: in vele is het een goed teeken. Het braken wordt steeds door walging voorafgegaan: wij besluiten uit deze walging tot eene vreemde stof in de maag, wanneer wij toereikende oorzaken hebben, geen anderen prikkel te vermoeden. Het braken is daarom nuttig, wanneer de maag met slijm en gal opgevuld is. Doctor PYE heeft, voor vele jaren, in Engeland, een buitengewoon, niet zelden in het podagra zeer

gevaarlijk braken waargenomen, hetgeen eene ware *crisis* voor het podagra is geweest. Een Engelschman, welke buiten het podagra, hetgeen hij zeer dikwijls had gehad, echter voor het overige gezond, van goede levenswijze en in alle opzigten matig was, besloot, door eene gansche onthouding van vleesch, dezen vijand in het naauw te brengen, en alleen van voortbrengselen uit het plantenrijk te leven. In weerwil van alle goede hoop kwam het podagra weder, echter zeer gematigd; en, na verloop van elf weken, keerde de vergramde Engelschman tot het gebruik van vleesch terug. Na verloop van weinige maanden sloeg hem het podagra in beide voeten met een veel grooter geweld. Binnen den tijd van twaalf dagen steeg de ontzettend vermeerderde pijn tot de uiterste woede, schoot, als een straal, uit de voeten in de kuiten, uit deze in de enkels, uit deze, met deszelfs geheele pijnigende kracht, in de buik, op 't laatst in de maag, en de vorengemelde deelen bleven vrij. Van nu af verdwenen alle pijnen en alle teekenen eener ziekte, nadat de zieke anderhalf pond van een groenachtig water had uitgebraakt, hetwelk zoo scherp was, als de sterkste zure mineraalgeest. De Engelschman verviel daarop in eenen zoo verkwikkenden slaap, dat hij, behalve eene geringe zwelling aan zijne voeten, vrij van pijn en smerten in dezelve ontwaakte, na verloop van twee dagen ging wandelen, en zijne bezigheden verrigtte. Gedurende den ganschen tijd van dezen aanval lag hij, elken morgen in een sterk en, in het algemeen, stinkend zweet, zoodat zijn hoofd er uitzag als saffraan. Zijn voorhoofd was purperrood, doch deze teekenen verdwenen, na het kritisch braken, met de ziekte. Even zoodanige, ofschoon veel verdragelijker aanvallen van het podagra, die alle door het braken, maar de laatste maal slechts in het braken van zeer weinig stof eindigden, had deze Engelschman twee jaren achter elkander, en tel-

kens werd hij plotseling gezond. Naderhand, toen hij nog vele aanvallen had gehad, die op de gewone wijze ophielden, stiet de natuur niet slechts eene kalkachtige stof aan de voeten uit, maar men nam ook, door de kunst, zulke steentjes uit de voetzolen bij het gelid van den grooten teen, vele maanden achter elkander weg. Na verloop van eenigen tijd kreeg hij eene koorts: na deze zijn podagra en vergeefsche neiging tot braken. Eindelijk voelde men onder het lid van den grooten teen eene zwelling met vochtsgolving, na welker opening, door middel van eene insnijding, zich eene vloeibare kalkachtige stof, en des anderen daags, na eene gemaakte verwijding van de wond, een half pond van eene waterachtige, bloedige, met steentjes opgevulde stof ontlastte. Van dien tijd af genoot hij eene volkomene en onafgebrokene gezondheid.

Het braken is echter in vele ziekten, deels op zichzelve een slecht teeken, deels door de natuur der gebraakte stof. Het is ten hoogste nadeelig, wanneer de voorafgegane prikkel in ontsteking van de hersenen, de keel, de borst of van den onderbuik, of ook in krampachtige omstandigheden bestaat. Bij *pleuris* en in de *peripneumonie* heb ik altijd het braken zeer gevaarlijk gevonden, en zeker altijd doodelijk, wanneer het zich reeds op den eersten dag voordeed, na twee of drie aderlatingen wederkwam en onafgebroken voortduurde, dewijl bij elken aanval de ziekte buitengewoon verergerde: echter houdt het ook bij de eerste aderlating op. In eene heete koorts en in kwaadaardige ziekten is de neiging tot braken een zeer gevaarlijk teeken van het inslaan der ziektestof. De uitgebraakte stof is, volgens HIPPOCRATES, van eene treurige beteekenis, wanneer zij bruin of zwart, of stinkende is. Men houdt de in de *miserere* uitgebraakte stof voor waren drek. INNES beschouwt deze stinkende stof als in de verstopte

darmen, half verrot. BAGLIVI leidt het zwartbruine braken uit eene verzwakking der ingewanden af, en zegt, dat het dikwijls den naderenden dood aanduidt. Ik heb eene verdienstelijke adellijke dame van zes en dertig jaren behandeld, welke, eer ik haar bezocht, tien weken achter elkander, alle vijf of zes dagen eene onbegrijpelijke menigte zwartbruine en onverdragelijk stinkende stof, bij eene volkomene verstopping en onder ontzettende pijnen in den onderbuik en de maag, zes, acht en op 't laatst twaalf uren achter elkander braakte. Mijne geneesmiddelen schenen gezegend, dewijl de zieke volmaakt gezond werd, het eenen geruimen tijd bleef en hare opgeruimdheid en krachten weder verkreeg; het gevolg toonde, dat in alle opzigten eene geheele verzwakking der ingewanden, de naaste oorzaak van dit verschrikkelijk kwaad was geweest. Na dien tijd was deze dame, uit duidelijke oorzaken, door eene hevige jicht overvallen, en in de zevende maand van deze jicht kwam het braken weder. Ik weet niet, met welke oogen haar arts het beschouwde, maar ik weet, dat deze dame gestorven is.

Verstopping en afgang zijn in gezonde dagen en ziekten, op zichzelven en naar verschillende omstandigheden, van zeer onderscheidene beteekenis. In gezonde dagen is een trage en drooge stoelgang altijd beter, dan een overvloedige en dunne: daarom zegt BOERHAAVE, dat diegenen, welke over eenen tragen en droogen stoelgang, in gezonde dagen, klagen, hun eigen geluk haten, dewijl zulk een stoelgang het bewijs is van een sterk temperament, en integendeel een mensch, die altijd op het gemak zit, juist daardoor zijne zwakheid bewijst. Ik heb in Neder-Saksen twee broeders, beide uitmuntende wijsgeeren en theologen, gekend, van welke de een tot zijn grootste verdriet altijd eenen harden en kogelvormigen, en de ander, tot zijn nog grooter verdriet, eenen

weeken en onophoudelijken stoelgang had: de broeder met den harden benijdde den broeder met den weeken afgang, uit deze eenige oorzaak zoo zeer, dat de eensgezindheid dezer godgeleerden dikwijls door het onderscheid van hunnen stoelgang werd gestoord.

In ziekten, waar men de ingewanden in derzelver verrigtingen vrij wenscht, en bijgevolg in de galziekte, in de darmjicht, in de darmontstekingen, is eene verstopping van eene slechte beteekenis. Bij krankzinnigen heb ik duidelijk opgemerkt, dat eene hardnekkige verstopping de langdurigheid dezer ziekte voorspelt. Buikloop is in borstontstekingen, die door het uitwerpen van *sputa* moeten eindigen, en in de tering, zeer gevaarlijk. De heer TRILLER zegt, dat hij dezelve bij het begin van eene *pleuris* doorgaans doodelijk heeft gevonden, en in den voortgang dezer ziekte nuttig. Deze waardige arts heeft gelijk, wanneer men aanneemt, dat deze diarrhé, in het begin van den tijd des uitwerpsels, en later, na genoegzaam gezuiverde borst verschijnt. BAGLIVI zegt, dat diegenen meerendeels sterven, welke, benevens *pleuris* den loop hebben. Ik heb dit toeval doorgaans tegen den zevenden en achtsten dag in de *pleuris* en bij eene *peripneumonia* altijd zeer gevaarlijk gevonden, alhoewel ik ook zoodanige lieden heb gered. In de tering, die uit zweren in de long ontstaat, zijn herhaalde diarrhéen gevaarlijke teekenen.

De natuur en de kleur van den afgang is ook eene bron van vele teekenen. Ik heb reeds gezegd, dat een drooge afgang goed is: want dit bewijst, dat zeer veel van de spijs in het voedingsap en bloed overgaat. HIPPOCRATES daarentegen houdt in ziekten eenen weeken en zamenhangenden, in gezonde dagen op gewone uren plaatshebbenden en met de gebruikte spijzen in verhouding staanden stoelgang voor goed: doch wil hij, dat dezelve dikker worde wanneer de ziekte de *crisis*

nadert, donker geel zij en niet zeer stinke. Een' al te waterigen, of witten, of bleeken, of groenen, of zeer roodachtigen, of schuimenden, of wel geheel te kleinen of kleurigen afgang, houdt hij voor erg; den zwarten en vetten of loodkleurigen en zeer stinkenden, voor gevaarlijk. Zijne naauwkeurigheid schijnt zich nog veel verder uitgestrekt te hebben, en daarom noemden hem de betweters van zijnen tijd, gelijk ARISTOPHANES den god AESCULAAP, eenen strontvreter (σκατοφαγος).

Men moet echter ook de ziekten bepalen, in welke men de natuur en de kleur van den afgang als teeken beschouwt. Een taaije, slijmachtige afgang is in den rooden loop een teeken van eene scherpe stof, welke de natuurlijker wijze, aan de darmen hangende slijm afvaagt: ik heb dezen afgang ook in buikloopen van buitengewoon afgematte *hysterische* vrouwen opgemerkt. Ik heb bij eenen drie en zestigjarigen, en sedert twintig jaren aan den aanbeijenvloed onderhevigen man, na ontzettende winden, groote aamborstigheid, hevig hoesten en sterke bloedspuwingen, met den wederkomenden vloed der aanbeijen alle deze toevallen zien verdwijnen, en tegelijk eene zeer overvloedige, dikke, scherpe, slijmachtige en naar kikvorschzaad gelijkende stof zien ontlasten. Eenen blinkenden geleiachtigen afgang zag ik bij kinderen, welke verstoppingen in de klieren van het *mesenterium*, en de daaruit ontstaande tering hadden; over het algemeen is dit een bewijs voor de zwakheid der zenuwen, van eene geheel bedorvene spijsvertering en daaruit ontstaande scherpte. Een geheel zwarte afgang is, in de ontstekingen der darmen, een zeker teeken van den naderenden dood, als de pijn ophoudt. Ook bij kinderen, die aan, door wormen verwekte stuipen sterven, beschouw ik den zwarten afgang als een teeken des doods.

Dat zweet, zegt HIPPOCRATES, hetgeen op de dagen

der *crisis* verschijnt, en de koorts wegneemt, is het beste. Het is zeer goed, wanneer het zich over het geheele ligchaam verspreidt en de ziekte dragelijker maakt. Het is bezwaarlijk, zoodra het dit niet doet. Dat zweet is het ergste, hetgeen koud is, en zich hier of daar slechts aan het hoofd openbaart: want in eene heete ziekte verkondigt dit den dood, en in eene zachtere koorts de langdurigheid der ziekte. Overal verspreid, is het, in dezelfde gevallen, van dezelfde beteekenis. Gierstvormig en alleen aan den hals zich vertoonend zweet is erg. Zweet, hetgeen druppelsgewijze zich voordoet en uitwasemt, is goed. Ik heb in eene op den vierden dag doodelijk gewordene ontsteking der ingewanden, reeds op den eersten, tweeden en derden dag ijskoud zweet, nu eens aan het geheele hoofd, dan aan de handen bespeurd: de ziekte zelve was met een koud zweet begonnen, hetgeen ik dadelijk voor een te vreezen teeken had gehouden. De Admiraal VAN WASSENAER kreeg een koud zweet, zoodra zijn slokdarm in tweeën was gescheurd. Over het algemeen wordt waargenomen, dat de huid tot aan de *crisis* altijd droog kan zijn, en dat des niettemin de ziektescheiding gelukkig is: dat een al te sterk kritisch zweet gevaarlijk is, dewijl het de tot de *crisis* noodige krachten uitput en de ziekte meer verlengt dan opheft: dat een ongemeen hevig zweet, aan het einde van eene heete ziekte, dikwijls een teeken des doods is, dewijl het dan tevens een teeken der uiterste zwakheid is, en grootendeels in het koude en laatste zweet overgaat.

Het hevig zweeten is in uitterende ziekten zeer gevaarlijk, dewijl het ook daarin bewijs van groote zwakheid is: men kan echter, gelijk ik dikwijls heb opgemerkt, onder zoodanig zweeten zich herhalen. Terwijl ik dit schrijf, heb ik eenen achtjarigen knaap voor mij, wien aan het einde van eene eenvoudige zinkingkoorts,

zonder de geringste oorzaak, de dikwijls vóór deze koorts aan zijnen hals zich verzamelde en niet doorgebrokene stof, de bij kinderen aan het hoofd zich vertoonende schurft, plotseling op de borst sloeg, aldaar eenen onuitsprekelijk hevigen stuipachtigen hoest veroorzaakte, welke in eene geheele uittering, met eene aanhoudende sterke koorts overging. Benevens deze gewone toevallen zweette deze knaap, eenige maanden achter elkander zoo ontzettend sterk, dat zijn geheel ligchaam eene zeef geleek, door welke alles, wat hij dronk, onmiddellijk te stremmen scheen. Ondertusschen herhaalde hij zich, onder dit zweeten, geheel, ging wandelen en nam in dikte toe. Zijne koorts, en zijn drooge, anders bij elke vochtigheid of ergernis toenemende, hoest, verminderden.

Overigens is de hevigheid van het zweet niet altijd eene werking van de snelheid van den pols, dewijl, bij een' pols van tachtig slagen de zieke dikwijls zeer sterk zweet, daar, bij een' pols van honderd vier en dertig slagen, de huid dikwijls zeer droog blijft. Daarom is de afwezendheid van het zweet, bij het gebruik der allersterkste zweetafdrijvende middelen een teeken, hetgeen bewijst, dat het bloed in zulk eene overmatige beweging is gezet, dat eene natuurlijke en geregelde afscheiding van zweet onmogelijk is geworden. Voor het overige heeft Sanctorius uit het vermeerderde of verminderde gewigt des ligchaams, dat is, uit de geringere of meerdere uitwaseming, den oorsprong, voortgang en het einde der ziekten, scherpzinnig beoordeeld.

Bloedvloeijingen verschijnen dikwijls in heete ziekten, en worden, met opzigt tot de deelen, uit welke het bloed vloeit, of met opzigt tot de natuur van het bloed, als teeken merkwaardig. Deze bloedvloeijingen geschieden het meest door den neus, uit den aars, den navel en

ook somtijds, uit de oppervlakte van het ligchaam in het algemeen. Alle deze bloedvloeijingen bewijzen in de eerste dagen van heete koortsen niets meer, dan de hevigheid der ziekte, en daarom worden zij als toevallen der ziekte beschouwd. Zij zijn echter ook, als ontlastingen, van groot belang. In eenvoudige heete koortsen en ook in koortsen met ontsteking zijn zij, als toevallen, of kritisch, door den neus nooit schadelijk, wanneer zij niet ontzettend sterk zijn. Ik heb, voor vele jaren, den heer VON HALLER in eene zeer hevige koorts met eenen rooden loop, waarin men, aanvankelijk, reeds acht en veertig oncen bloed, door vier aderlatingen had weggenomen, in vier en twintig uren nog vijf pond bloed door den neus zien verliezen, en echter door dit bloedverlies weder gezond worden. Sedert dien tijd had ik gelegenheid soortgelijke waarnemingen in velerlei omstandigheden bij herhaling te doen.

Door de baarmoeder is een bloedverlies, in de aangevoerde omstandigheden, als toeval of *crisis* somtijds goed, maar niet altijd; tenzij het bloed zich zeer overvloedig loost. Men zoude eene vrouw aan het grootste gevaar blootstellen, wanneer men in eene heete ziekte alle middelen verzuimde, zoodra hare reiniging zich slechts matig vertoonde.

Gelukkige ziektescheidingen, door middel van een bloedverlies door de longen, heb ik nooit gezien, en zij schijnen mij meer *symptomatisch*, dan kritisch. Het bloedspuwen en het bloedwateren hield SYDENHAM, in de pokken, voor een doodelijk teeken; de bloedpis in heete koortsen in 't algemeen beschouwde BOERHAAVE, als een teeken des doods. Eene bloedige pis, zonder bezinksel, is somtijds een teeken van aanbeijen in de blaas; wanneer dit bloed niet uit de nieren komt: eene bloedige pis met zand is een teeken van den steen. In

den buikloop is het, met den afgang vermengde bloed een beweeggrond, dat men zich met alle krachten tegen de ontsteking verzette; het heldere, onvermengde bloed dreigt in deze ziekte met den dood. In beroerten zijn bloedvloeijingen door den neus, en bijzonder in den afgang, voortreffelijk. In boosaardige koortsen is bijna al het bloedverlies van eene erge beteekenis, dewijl het een bewijs is van de geheele oplossing van het bloed. Aan het einde van de zoogenaamde gele, in Amerika zoo zeer woedende, koortsen van Siam, is het bloed zoo zeer verdund en opgelost, dat het dikwijls niet slechts door den neus en den mond, maar door de oogen en alle de zweetgaten van het ligchaam dringt. Men ziet hieruit gemakkelijk, hoe zeer het bloed, in deze gevallen, ook door deszelfs natuur, van kwade beteekenis is.

Door middel van de aderlating hebben wij de beste gelegenheid, om, door de natuur van het bloed, tot de ziekte, derzelver veranderingen en uitkomst te besluiten. Wij openen somtijds eene ader in de onzekerheid, of een steek in de spieren van de borst, eene zinking op de borst, een koliek en zoo vele andere ziekten, van ontstekingen vergezeld gaan. Eene taaije witgele huid op het bloed wordt als een kenteeken dezer ontsteking beschouwd, wanneer zij ook slechts striemsgewijze op hetzelve verschijnt. Wij zien menigmaal, dat de ontsteking van de keel, van de borst, van de armen en zoo verder, afneemt, wanneer bij de tweede, derde of vierde aderlating de verhouding van deze huid afneemt, of geheel verdwijnt, en wij besluiten tot eene erge uitkomst, wanneer zij hardnekkig blijft of wel toeneemt. Ook dit besluit rust op het verband van dit teeken met de overigen.

Men heeft tegen de leer van de lederachtige huid, gewigtige tegenwerpingen gemaakt. Sydenham zegt:

wanneer in eene *pleuris* het bloed, bij de aderlating, niet horizontaal, maar perpendiculair langs de huid naar beneden loopt, zoo zal het, in weerwil van de gelijke snelheid in deszelfs loop, uit eene, hem onbekende oorzaak, die lederachtige huid niet hebben. De heer TRILLER, daarentegen, zag deze huid ook in het laatste geval, en de vrijheer VAN SWIETEN bevestigt deze waarnemingen door de zijne. Misschien hebben beide de partijen gelijk. De lederachtige huid vertoont zich in ziekten met ontsteking, doch alleen wanneer de opening groot is, en, bijgevolg, wanneer het bloed horizontaal uit dezelve voortvloeit. Ook kan de opening groot zijn, en het bloed loopt toch nog perpendiculair naar beneden, wanneer een weinig vet voor de opening komt, of, wanneer de ader al te zeer zijwaarts geopend is. Bij al te kleine openingen druppelt het bloed over den arm henen, en de lederachtige huid vertoont zich op het bloed niet, dewijl de opening te klein is.

De mathematische artsen nemen ook aan, dat door eene ruime wond, met betrekking tot de verhouding van de geheele massa, meerder dik bloed wordt afgetrokken, dan dun, dewijl bij den omloop der geheele massa het dunnere bloed, door de drukking van alle vloeibare ligchamen, van het middelpunt naar de *peripherie*, in deszelfs kanalen zijdwaarts wordt gedreven: en, daar en tegen het dikke door het midden vloeit. Bij gevolg schijnt het, dat de, door BOERHAAVE zoo zeer aanbevolene grootere opening de oorzaak is, dat het bloed zich met deszelfs dikste deelen, dat is, met de lederachtige huid, zich vertoont.

De heer WERLHOF liet eenen zieken, in eene ontzettende *pleuris* van het regter gedeelte der borst eene ader aan den linker arm openen. Het bloed was gezond: de wond sloot zich, nadat er bijna drie oncen bloed uitgeloopen waren. Men maakte eene opening

aan den regter arm, en tapte nog acht oncen bloed af, hetwelk, in den hoogsten graad, ontstoken was. Vermoedelijk is, in het tweede geval, alleen de opening grooter, dan in het eerste geweest, dewijl veelal de al te kleine wond de oorzaak is, dat het bloed niet loopt.

Er zijn ook nog belangrijker zwarigheden. Door middel van eene groote menigte, in dit opzigt genomene proeven, om de lederachtige huid van het bloed, in hare geheele betrekking te leeren kennen, heeft de heer DE HAEN eene groote onbestendigheid in de voorschriften gevonden, die men thans meent, op de ondervinding te steunen. Ik ben van deze zwarigheden des te meer overtuigd, dewijl de natuur zelve mij de meeste heeft gemaakt. Misschien zijn zij slechts uitzonderingen van al te bepaalde regelen: misschien is het niet te veel gewaagd, wanneer men, de thans aangenomene leer van de lederachtige huid zoo lang aanneemt, als de overige teekenen overeenstemmen. Ik heb zelf, buiten de vele hier niet bijgebragte ziekten, ook in gezonde dagen lieden met ontstoken bloed gezien. Deze lieden hadden, in der daad, eene niet onopmerkelijke neiging tot ziekten, zoo als ik uit de overige omstandigheden had kunnen besluiten: maar wanneer men geene koorts, geen' harden pols, geene plaatselijke pijn ontdekt, zoo besluit men tot geene ontsteking. Bij gevolg leeren ons alle deze zwarigheden het meeste, de noodzakelijkheid, ook van deze zijde alle teekenen te vereenigen.

De bewegingen van de zieken, derzelver ligging in het bed, en de verscheidenheid van de gevolgen dezer ligging, behooren ook onder de bijzondere teekenen der ziekten. De bewegingen van de hand tegen het voorhoofd, het omgrijpen in de lucht, en het plukken aan den wand, aan het beddegoed en het

bed zijn van dezen aard. Hippocrates houdt alle deze teekenen voor doodelijk. Ik heb dezelve zeer dikwijls gezien, en bijzonder bij alle zieken, die in ijlhoofdigheid gestorven zijn; maar ook bij vele herstelde zieken. Ik zag eens een driejarig kind, hetwelk tien dagen achter elkander een onophoudelijk braken, eenen zeer langzamen, en bij den derden, vierden en vijfden slag intermitterenden pols had, veelal sluimerde, zeer dikwijls trekkingen in de oogen vertoonde, bestendig met de tanden knarste, en eerst op den elfden dag, zich door geneesmiddelen liet bijbrengen: acht dagen lang waren de vingers van dit kind bestendig en zoo tegen elkander in beweging, dat onder alle de nagelen het bloed te voorschijn kwam. Volgens mijne opmerkingen zijn alle deze bewegingen de teekenen van eene zeer sterke koorts, van eene nabij zijnde verbijstering der zinnen, en alzoo van het grootste gevaar. In het aangehaalde geval waren zij teekenen van wormen.

De ligging in het bed is een duidelijk teeken van de inwendige gesteldheid des zieken, en verdient daarom als teeken, alle opmerkzaamheid. Hoe meer in ontstekingsziekten, deze ligging ongeregeld is, des te zekerder besluit men tot inwendigen angst en, eindelijk, tot het gevaar. Hippocrates heeft ons de liggingen der zieken in deze gevallen met eene waarheid voorgesteld, welke niets te wenschen overlaat. »De beste »ligging in ziekten," zegt hij, »is de gewone ligging »des zieken in zijne gezonde dagen. Op den rug te »liggen, den hals, de handen en de beenen uit te strek»ken, is niet zoo goed. Op den buik te liggen, en »het hoofd aan de plaats der voeten te brengen, is »nog erger. De voeten van het bed af te hangen, de »handen van zich af te werpen, den hals te ontblooten, »is erg, dewijl het beangstheid aantoont. Met openen »mond te slapen, en, op den rug liggende, de beenen

»te krommen en door elkander te wikkelen, is doode-»lijk." Ik heb alle deze teekenen dikwijls waargenomen; bij velen eenige, bij eenigen alle, en elken keer naar waarheid tot de benaauwdheid en het toenemend gevaar besloten. Zich met het hoofd tot de voeten te neigen, is, over het algemeen, in heete koortsen het teeken eener gevaarlijke onrust; maar in de heete jicht, en over het algemeen in zeer smartelijke ziekten, ook bij kinderen, en het meest bij knorrige en zwaarhoofdige zieken, schijnt deze toestand geen teeken van gevaar.

Het naar beneden hangen der beenen is inzonderheid te vreezen, dewijl ik hetzelve meermalen aan het einde van doodelijke borstontstekingen, of ten minste in de verstands-verbijstering opmerkte, die derzelver doodelijken uitgang voorafgaat. Het gevaarlijkste is de begeerte om regt op te zitten, of wel het bed geheel te verlaten. Ik heb echter het eerste bij eenen geestelijke, in eene zeer hevige en benaauwende, zonder de geringste ontlasting van *sputa* tot den hoogsten graad geklommene, en van koud zweet reeds vergezelde longontsteking gezien, en echter met kamfer genezen, en wel in sterke giften. Bij anderen was de begeerte om regt op te zitten en tot wandelen, een voorbode van den daarop gevolgden dood. Ik herinner mij eenen man van middelbare jaren, welke zijn leven met zitten, tabakrooken, lezen en zuipen had doorgebragt, en aan het einde eener borstontsteking, waarbij ik in zijne laatste dagen geroepen werd, in de kamer, tegen mijnen raad aan, wandelde, en weinige uren daarna stierf.

De gevolgen van de verschillende plaatsingen des ligchaams geven, in eenige langzame borstziekten, gelegenheid, den aard en de soort der ziekte te kennen. Men bedient zich van deze proef bij de borst-waterzucht, welke in derzelver eersten aanvang bijna geheel

niets, en in het algemeen, volgens het getuigenis der grootste artsen, en van MORGAGNI, zoo moeijelijk te kennen is, dat zij ook voor het grootste gedeelte miskend wordt. In de borst-waterzucht heeft de zieke wel in het algemeen eene kleine niet te bepalene benaauwdheid op de borst, welke hij zelf in den beginne niet acht, dewijl zij zeer gering is; deze benaauwdheid echter is grooter wanneer hij ligt, en bijzonder wanneer hij ingezakt ligt, hetwelk ook in de waterzucht van het hartezakje het geval is. Zij wekt hem dikwijls, wanneer hij liggende en ook wanneer hij zittende inslaapt; echter is dit zoo vermaarde teeken ook aan andere ziekten gemeen, en men heeft menschen aan de borst-waterzucht verloren, bij welke dit teeken zich nooit had vertoond. Het liggen is op beide zijden even bezwaarlijk, wanneer het water beide borstholten inneemt. Het is op die zijde, welke het water bevat, minder moeijelijk, wanneer het water slechts op eene zijde der borst zit. Ik heb ook in het algemeen waargenomen, dat, in eenen hoogen graad van de borst-waterzucht, de zieke, buiten het bed, gedwongen is den rug altijd een weinig voorwaarts te buigen.

Bij eene *vomica* kan men in het algemeen in het bed alleen op die zijde liggen, waar de verzwering zit, dewijl de drukking van dezelve op het middelvlies en de vrije zijde de ademhaling zeer moeijelijk maakt. Het liggen op beide zijden is den zieken, even als in de borst-waterzucht, onverdragelijk, wanneer hij aan beide zijden zulke ingeslotene verzweringen heeft. Men gevoelt hoe noodzakelijk het is, met de overige teekenen en ook met de oorzaken raad te plegen, wanneer men eene verborgene longzweer van borst-waterzucht onderscheiden zal. Maar ook dit onderzoek is moeijelijk, dewijl op eene long-ontsteking ook eene borst-waterzucht volgen kan, die als eene verzwering voortgaat,

den zieken doodt, en na den dood eerst aan het oog des ontleders kenbaar wordt.

Men beschouwt in heete ziekten ook onnatuurlijke bewegingen als teekenen. Het opspringen der pezen wordt, bij eenen onrustigen slaap, ook wel bij gezonde menschen, doch bijna zonder onderscheid bij zwakke en gevaarlijke zieken opgemerkt. Het vergezelt doorgaans verscheidene, met plekken uitslaande koortsen, ingeslagen podagra, en verstands-verbijsteringen, en echter laat zich daaruit tot niets besluiten. Het knarsen met de tanden is ook stuipachtig: ik bespeurde dit het meest bij kinderen, en bemerkte, dat het zeer dikwijls hunne koortsen vergezelde: ik ondervond het echter ook dikwijls in hunne stuipachtige ziekten. Het beven van de lippen beteekent in koortsen reeds meer, wanneer het niet als eene ware stuipachtige beweging bij den mensch huisvest. Boerhaave zegt: dat het beven der lippen, bij het toenemen van heete koortsen, meestentijds hevige stuipen beteekent, in volkomen heete koortsen op den derden dag na de teekenen eener *crisis*, een heilzaam braken.

De eigenlijke stuiptrekkingen vertoonen zich in koortsen, meer bij kinderen dan bij volwassenen. Ik heb opgemerkt, dat zij bij kinderen dikwijls de kenteekenen van wormen zijn: men weet, dat zij het uitkomen van de zachtere soort van pokken niet zelden voorafgaan. Bij vrouwen bewijzen zij somtijds niets meer, dan dat zij *hysterisch* zijn: zij zijn nogtans meestal een teeken van verzwakking. Duretus houdt dezelve voor gevaarlijk: maar er zijn ook gevallen, in welke zij meer verschrikkelijk dan gevaarlijk zijn. In eene der sterkste keelontstekingen heb ik bij eenen vetten en volsappigen man, zonder eenig voorafgegaan teeken, de verschrikkelijkste stuiptrekkingen bij de aanschouwing van den heelmeester gezien, welke hem zou aderlaten. Des-

niettegenstaande geschiedde de aderlating, en liep gelukkig af, ofschoon de stuipen wederkwamen, terwijl het bloed liep, en de zieke was in drie dagen hersteld. In de razernij zijn stuipen doodelijke teekenen. Acht der hevigste, op eenen dag herhaalde aanvallen eener ware beroerte, hebben mij in eene, in het tweede deel van de Verhandelingen der Maatschappij van Natuurkunde te Zurich, door mij beschrevene, en op eene algemeene waterzucht gevolgde slaapziekte, niet verhinderd, den zieken in korten tijd volkomen te genezen. Men weet uit de *Hippocratische* schriften, dat de *melancholie* in de *epilepsie* en deze in gene overgaat. MEAD zegt: dat hij ondervonden heeft, dat de *epilepsie*, die op krankzinnigheid volgt, onherstelbaar is. Volgens GALENUS zouden bloote, op de krankzinnigheid volgende, stuipen doodelijk zijn. DURETUS is bijna van hetzelfde gevoelen. Ik heb in de krankzinnigheid zeer dikwijls stuipen gezien, ik heb dezelve echter niet alle doodelijk bevonden, maar veel meer waargenomen, dat men van krankzinnigheid in stuipen, en van deze weder in krankzinnigheid vervallen, en echter weder herstellen kan. Vier jaren achter elkander heb ik, in het ziekenhuis, in hetwelk ik arts ben, eene vrouw onder oogen gehad, die tegelijk met de *furor uterinus* en de vallende ziekte gekweld was.

De krachten der zieken zijn teekenen, wier toepassing niet onbelangrijk is. Het is mij dikwijls gebeurd, dat ik tot eene vrouw zeide: »gij zijt zwak," en dat zij mij antwoordde: »ik neem immers mijn kind op." — Men verstaat onder natuurlijke krachten, niet zoo zeer de sterkte, met welke men de bewegingen maakt, die van den wil afhangen: dit begrip omvat veel meer alle ligchamelijke verrigtingen. Bijgevolg verstaat men onder de krachten van eenen zieken dien graad van sterkte in alle deszelfs vaste deelen, volgens welken niet

slechts alle de van den wil afhankelijke, maar ook alle natuurlijke en alle levensverrigtingen volbragt worden.

Wij voorzien uit het gebrek of den overvloed van krachten zeer waarschijnlijk toekomstige ziekten. Een zwak mensch heeft in eene *epidemie* van rotkoortsen het meeste te zorgen: een sterke in eene *epidemie* met ontsteking. Daarom kennen wij des te gemakkelijker de aanwezige ziekte van zulk een mensch, dewijl wij vooraf weten, welke soort van ziekten hij het meest te vreezen heeft. Ook de afwijkingen van verscheidene ziekten worden naar de evenredigheid der krachten geschat. Alles kan, in eene borstontsteking, zich tot lozing van fluimen schikken, terwijl den zieken daartoe de krachten ontbreken. Wij zien hieruit, dat de beterschap alleen oogenschijnlijk is en dat de zieke zal sterven. Een ander sterk mensch heeft een koliek met ontsteking, die, in weerwil van de beste geneesmiddelen, toeneemt: wij vreezen het plotselijk ontstaan van koudvuur. De uitkomst der ziekten is ons slechts dan alleen bekend, wanneer wij de, door derzelver teekenen zigtbare krachten des zieken, met de krachten der ziekte vergelijken.

Dikwijls schijnen de krachten van den zieken geheel uitgeput, en echter zijn zij het niet. Ik heb lieden gezien, welke door slijmachtige, in de maag vastzittende spijzen ziek, op eens van alle hunne krachten zoodanig beroofd werden, dat men hunnen toestand met eene kwaadaardige koorts had kunnen verwisselen; ik gaf een braakmiddel, en de krachten kwamen dadelijk met de gezondheid weder. Men beoordeele, in zoodanige gevallen, de krachten naar de voorafgegane oorzaken, en niet naar het gevoel van den zieken. De heer TISSOT zegt, dat de voortdurende werking eener bedorvene stof in de ingewanden geheel bestaat in eene buitengewone zwakheid.

Door het gemeen wordt tot het gebrek aan krachten uit de bloote tegenwoordigheid der ziekte besloten. Daarom wil het volk in heete ziekten altijd versterken, dewijl het ziet, dat men zwak is, wanneer men ziek is, en daarom sterven millioenen menschen. Maar het ziet niet, dat bij het toenemen der ziekte niets verzwakt dan de ziekte, en dat men den zieken slechts dan alleen versterkt, wanneer men de ziekte opheft.

Een geheel gebrek aan krachten is dikwijls zeer gevaarlijk, doch niet zonder uitzondering. Men weet, dat de verschillende soorten van de eigenlijke scheurbuik doorgaans met de grootste vreesachtigheid, en eene ongemeene neerslagtigheid verbonden zijn. Van tijd tot tijd wordt deze vreesachtigheid zoo groot, dat de zieke bij de onbeduidendste aanleiding, bij de geringste ligchaamsoefening, enkel bij het regt op zitten, flaauwten krijgt, die doodelijk zijn, wanneer men hem niet terstond nederlegt. Dit verschijnsel is in Engeland, bij scorbutische matrozen zeer gemeen, welke, na eene langdurige zeevaart, in hun vaderland terug komen.

In andere gevallen is eene zeer groote verzwakking geheel niet gevaarlijk. Zeer dikwijls heb ik flaauwten en somtijds stuipen op eene aderlating zien volgen, die te gelijk ophielden, wanneer men den zieken in eene horizontale houding plaatste. Ik heb dikwijls vrouwen met allerlei soort van opstijgingen zoo verzwakt gezien, dat zij geene drie schreden in hare kamer konden doen, zonder duizelig en ademloos te worden, flaauwten of stuiptrekkingen te krijgen. Anderen heb ik onder het gesprek zien nedervallen, en echter werden zij gezond.

De temperamenten verdienen in de rij van de bijzondere teekenen der ziekten eene plaats, dewijl derzelver invloed op zekere omstandigheden in de ziekten belang-

rijk is. Ik versta onder temperament in het algemeen, die gesteldheid des ligchaams, volgens welke de mensch gevoelt, denkt en handelt, in zoo verre hij, aan deze ligchamelijke natuurkracht overgelaten, denkt en handelt, gelijk hij gevoelt. Met opzigt tot de kennis der ziekte versta ik, onder temperament, zoodanige gesteldheid des ligchaams, volgens welke de mensch de ziekte gevoelt en beoordeelt. Het gevoel zijner ziekte is het begrip van derzelver tastbare werkingen: het oordeel over dit gevoel staat in verhouding met het temperament van den zieken, en vertoont zich in zijn gedrag. Men ziet alzoo, dat de temperamenten zeer goed als teekenen te beschouwen zijn, dewijl derzelver invloed op zekere omstandigheden in de ziekten door zigtbare werkingen kennelijk wordt.

Als een teeken vertoont zich het temperament voornamelijk in de uitdrukking van het gevoel van deszelfs ziekte. De klagten van verschillende zieken staan in dezelfde ziekte in verhouding met de verscheidenheid van hunne temperamenten. Eenige klagen geheel niet, andere zeer weinig, andere veel: andere met drift, andere razen, terwijl zij klagen. Een arts zou zich zeer bedriegen, indien hij, uit dit zoo verschillend oordeel omtrent dezelfde werking, telkens tot eene verscheidenheid in de ziekte besloot, dewijl dezelfde ziekte, in weerwil van de grootste verscheidenheid des temperaments, in den grootsten geest en in den grootsten weetniet, gelijk is, ofschoon zij noch gelijk gevoeld, noch gelijk beoordeeld wordt.

Eerst dan laat, in smartelijke toevallen, de grootheid van het kwaad zich bepalen, wanneer men, vooraf onderrigt van het temperament des zieken, weet, of hij te veel, of te weinig zegt. Ik heb mannen gezien, welke met het fijnste gevoel, in alle overige omstandigheden des levens, bedeeld en gekweld, bij de

hevigste aanvallen van het podagra in hunne lakens beten, om de uitdrukking van hunne pijn te kunnen verbergen. Daarentegen heb ik vrouwen gezien, welke de zeer matige pijn van eenen spaanschevliegen-pleister beoordeelden, gelijk men, op eenen brandenden houtstapel geworpen, deszelfs vlammen beoordeelt. Gene was eene soort van philosophen; deze waren furien.

Aan hetzelfde mensch schijnt de aarde eene woestenij, wanneer zijne zenuwen in een' staat van verslappingzijn: maar de landouwen bieden hem derzelver bloemen aan, voor hem licht de zon, voor hem weergalmt het zangrijke bosch, wanneer dezelve opgewekt, eene vlugtige sterkte ontwaren. Hij is, in den eigenlijken zin gezond, wanneer zijne rede, meester van de verbeelding, hem alles in het ware licht vertoont. Men ziet, dat hier de vraag niet is, hoe men de temperamenten uit derzelver teekenen kan kennen, maar hoe men door de, in gezonde dagen verkregene kennis van het temperament tot eene nadere kennis der ziekte komt.

De toestand van het gemoed is ook, in zoo verre dezelve van het ligchaam niet afhangt, een der gewigtigste teekenen in de ziekten, en een teeken, tot hetwelk men de arts niet genoeg verwijzen kan. Zoo zeer ik, na duizend overwonnene dwalingen, verzekerd ben, dat des menschen tijdelijk geluk het meest op den vrijen staat zijner zenuwen rust, even zoo zeer ben ik, aan de andere zijde overtuigd, dat ook, onafhankelijk van de zenuwen, eene opgeruimde gemoedsgesteltenis mogelijk is, en dat deze een der beste teekenen in de ziekten wordt. De goede verwachtingen, die ik aan het ziekbed van een' straal van vrolijkheid opvatte, zijn niet altijd mislukt. Alles vereenigt zich, om den zieken tot aan den rand des grafs opgeruimd te houden, wanneer de geest sterk genoeg is, onder de lasten des ligchaams opgebeurd te blijven.

Deze sterkte is niet onmogelijk. Ofschoon de hartstogten dikwijls uit het ligchaam voortvloeijen, en het ligchaam in zeer vele gevallen een overheerschend vermogen op de ziel heeft, zoo is zij echter in alle gevallen geenszins deszelfs slavin. De geopenbaarde godsdienst leert ons, dat de ziel helder en stil kan zijn, terwijl het ligchaam met pijn en smarte worstelt. Ook de geheele *Stoicynsche* wijsbegeerte rust op deze grondstelling, welke allezins in de natuur gelegen moet zijn. Eenige dichters, en inzonderheid TASSO, wisten hun ligchaam zoo te overmeesteren, dat zij, in hunne geestvervoeringen, alle zinnelijkheid schenen te verliezen. CARDANUS kon, door de kracht zijner verbeelding, te midden van de ontzettendste pijn van het podagra, den geest zoo zeer boven zijn ligchaam verheffen, dat hij van het gevoel aller smarten bevrijd bleef, tot dat de kracht zijner verbeelding ophield, en hij de pijn weder gevoelde, die hij echter ook weder door andere proeven op nieuw overwon. Gewaarwordingen van dezen aard heeft SCARRON zeker niet gehad, en hij had ze ook niet noodig, dewijl hij de vrolijkheid van zijnen geest, door de bestendige poging om dezelve te voeden, onder de onnoembare martelingen van zijne jicht zoo goed behield, dat de ziel, bijna onafhankelijk van het ligchaam, hare werkingen deed, en altijd onbezwaard op hare bouwvallen scheen te staan. Elke opmerkzame arts weet, dat ook somtijds de gemoedsziekten door physische middelen onherstelbaar zijn, wanneer de ziel ten beste van den zieken niet medewerkt. Geduld, standvastigheid, onverschrokkenheid en grootmoedigheid bezwijken maar al te dikwijls onder den last der physische oorzaken, doch ik zie ook, hoe dikwijls in een zwak en daarbij uitgeteerd ligchaam deze deugden over de physische oorzaken zegepralen. Hoe meer de zielsstemming van den

zieken de pogingen van den arts begunstigt, zooveel te grooter is zijne hoop. Hoe grooter de invloed van den arts op de ziel van den zieken is, des te beter kan men besluiten, dat er ziekten zijn, die zich door woorden laten verzachten.

Dit besluit is op de ondervinding gegrond. Men weet hoeveel het in gemoedsziekten op eenen arts aankomt, die zijne rust en genoegens te allen tijd aan de dienst zijner medelijdenswaardige zieken bereid is op te offeren; die het voor de hoofdzaak van zijn ambt houdt, hun lijden te gevoelen; die het gemoed des zieken, naar alle deszelfs werkingen, en deze naar alle derzelver oorzaken doordringt; die inschikkelijk genoeg is, altijd naar de omstandigheden met den zieken te spreken en te handelen, zich aan deszelfs ellende te onderwerpen, en zijn kleinmoedig bestaan te verdragen; die het in zijne magt heeft te zwijgen, wanneer alle rede vruchteloos is, door zachtmoedigheid het gemoed te dwingen, wanneer alle sterkte krachteloos is, en door edele en hartelijke gevoelens het hart te treffen, wanneer het voor deze gevoelens, gelijk de al te lang met het rouwkleed van den winter omsluijerde aarde voor de jeugdige, opkomende lentebloemen, zich opent; die eindelijk, aan de borst der zanggodinnen opgevoed, vol gevoel voor al wat schoon en groot is, in geval van nood, zijne bemoedigingen door de kracht eener bevallige welsprekendheid kan ondersteunen, en door alle de kunsten eener levendige verbeeldingskracht versterken. Met deze voordeelen toegerust, helpt de arts den zieken zijn ligchaam overwinnen, en hij vervult de ziel met zachtmoedigheid, hoop en onverschrokkenheid. Alle geneesmiddelen zijn, in zulke gevallen, vruchteloos, wanneer de arts, gelijk de dwaas, die met waarheid en deugd durft spotten, te traag is gene op te zoeken, en te zwak om deze uit te oefenen.

Laten de ziekten zich aldus door middelen verzachten, die alleen op de ziel werken, zoo is ook het besluit opgemaakt, dat er gevallen bestaan, in welke de ziel het ligchaam kan veranderen. Dit vloeit ook voort uit de ondervinding. Men weet, hoe veel de ziel, bij scherpzinnige en gevoelvolle menschen, tot nadeel van het ligchaam vermag. Swift was mager, zoo lang de eerzucht en allerlei hartzeer hem kwelden; na dat hij zijn verstand had verloren, werd hij weder vet. Beschaafde, scherpzinnige en geestvolle menschen, welke hunne gemoedsbewegingen niet geheel meester zijn, teren hunne ligchamen uit, gelijk eene lamp de olie.

Zonder voor deze scherpzinnigheid, zonder voor dezen beschaafden en alles doordringenden blik vatbaar te zijn, bestaat er nog eene andere soort van menschen, welke even zoo gevoelvol voor het kleine en voor de oppervlakkigste dingen zijn; ook deze zielen teren haar ligchaam uit. Zij worden tot weekelijkheid, ongeduld, onbestendigheid, luimen, toorn, schrik, eigenzinnigheid en allerlei kleine hartstogten vervoerd; door duizende belagchelijke zorgen en ingebeelde plagen steeds bezig gehouden, verspillen zij dagelijks hunne krachten, worden mager, hoesten veel of vervallen in eene soort van tering of ook in andere ziekten en sterven. Genen maakt te veel licht ongelukkig: dezen te weinig.

Een arts, welke menschen ziet, die zonder vooraf ligchamelijk ziek te zijn, onophoudelijk zich met het een of ander weten te kwellen, hetgeen hunne aangenomene neiging tot moedeloosheid verwijdert, hunne zenuwen schokt en, ongeacht een klein verwijl, wederkomt, gelijk de onverwachte golf aan den oever, heeft aldus een zeker teeken, dat deze lieden niet slechts tot deze of gene der bijgebragte ziekten, maar aan vele andere, voornamelijk, zijn blootgesteld.

Men bespeurt, dat een steeds voortdurend, met de teederste zorg gevoed, en door alle kunsten eener valsche redeleer gescherpt hartzeer, de *energie* der zenuwen, de werkzaamheid der vaten, de spijsvertering, den omloop van het bloed, de afscheiding der vochten en de voeding hinderlijk is, alles verzwakt en alles verwart. Deze lieden zijn zoo prikkelbaar en zoo bewegelijk, dat, volgens de waarnemingen der ervarenste artsen, een onschuldig woord, eene schade, die geen halven penning bedraagt, de vlerkjes van eene mug, een zonnestofje bij hen alles ten onderste boven kan doen keeren en hen kan aandrijven, om den arts, te midden van den nacht, zoo onbeschaamd tot zich te roepen, als of zij op eens twintig ziekten hadden bekomen. Onder deze lieden vindt men zoodanige, welke, van hunne vroegste jeugd gewoon zijnde, hunnen wil blindelings vervuld te zien, als van den donder getroffen worden, wanneer iemand den oproerigen inval mogt hebben, hunnen wil te wederstaan; en van daar dat voor de zoodanigen, elk jaar eene *chronische* kramp is, wanneer het aantal der opstandelingen toeneemt. Deze zijn het, voornamelijk, welke den arts met eene phantastische kwaadaardigheid, altijd ontelbare ingebeelde gebreken voorwerpen, zijne naauwkeurigste waarnemingen en nasporingen hunner omstandigheden, zijne aanwijzingen, zijne geneeswijze, en zelfs zijne met het beste gevolg bekroonde, geneesmiddelen, altijd, als slecht en gebrekkig uitkrijten, steeds met drift gebieden, dat men hen helpe, en, wanneer zij geholpen zijn, steeds razen, zoodra zij door hunne lasterachtige twistzucht, hunne niet te doodene eigenzinnigheid en hun despotiek onvermogen, om zelfs de zachtste tegenspraak te verduwen, op nieuw in dezelfde ziekte vervallen.

Zoodanige lieden worden niet slechts spoediger ziek, dan andere, maar zij zijn het ook veel langer en he-

viger, dewijl de altoosdurende strijd van hunne, steeds bruisende hartstogten, de beangstigende vrees bij elke vermeerdering hunner ongelegenheden, de rusteloo-ze, aanhoudende, en door de teederste en hulprijk-ste bemoeijingen der naaste en beste vrienden, niet te verzachtene kommer, het gevoel van hunne ziek-ten immer terug doen keeren, en dewijl door de be-stendige verwoesting hunner levensgeesten zelfs de or-dentlijke en gewone loop der ziekte veranderd en ge-stoord wordt. Eene luimige, phantastische, tot alle belachlijke kwalen opgewekte, en zich zelve veroordee-lende vrouw, werpt haar reeds opgebeurd en versterkt ligchaam duizendmaal weder ter neder.

Ik heb aangetoond, wat het gedrag van den arts op de ziel van den zieken vermag; even zoo veel goeds vermag de ziel van den zieken op zijn ligchaam. Met smarten komen wij ter wereld, en grootendeels, moe-ten wij haar met smarten weder verlaten: maar ook in dezen ernstigen tusschentijd kroont elke vrolijke hartstogt, met bemoediging, elken dag. Een enkel vrolijk denkbeeld verwekt licht in de zwartste duisternis. Onder de vrolijke hartstogten is de hoop de gezondste en weldadigste, wijl zij op onze bedevaart de leidsvrouw moet zijn onzer ziele. Ook dan, wanneer het vertrouwen op de goedheid Gods weifelt, stijgt, volgens eenen der verhevenste Geesten en grootste wijsgeeren onzer tijden, met elk onge-luk, hetgeen ons op de wereld wedervaart, de hoop, dat het beter zal gaan. Een *hypochondrisch*, voor zich zelven levenden en in de eenzaamheid zich afgezon-derd hebbenden mensch, die zich alle verwachting van blijdere dagen ontzegt, herleeft dikwijls, wanneer hem een klein geluk toelacht. De eens getergde, gekrenkte, en eindelijk nog voldane hartstogt werkt wonderen bij *hysterische* vrouwen. Elke vrolijke blik in de toe-komst, elke ontkiemende hoop is, in ligchamelijke ziek-

ten, een zeer goed teeken, dewijl het niet alleen aantoont, dat de ziekte ligter is, maar dewijl het dezelve ook nog ligter maakt.

Het is niet moeijelijk te bewijzen, dat men van deze hoop, van dezen moed, van deze standvastigheid, ook onafhankelijk van het ligchaam, meester is. Elk mensch heeft, zoo in gezonde als in zieke dagen, zijne plagen. Wij ontmoeten in den doolhof van dit leven doornen onder rozen, leed aan den boezem der vreugde. Hoe beter nu de mensch in gezonde dagen heeft geleerd zijn juk te dragen, des te beter zal hij het dragen, wanneer hij ziek is. Hoe meer hij zich, daarentegen, aan het ongeduld, bij alle voorvallen, in gezonde dagen heeft overgegeven, des te ongeduldiger en lastiger zal hij in ziekten zijn. Wij moeten ons gewennen ons leed te dragen, niet te gevoelen: want, men weet welke wonderen de gewoonte in het zedelijke, zoo wel als in het natuurlijke werkt. Alleen de luimigheid van onzen wil baart onze zwakheid, zegt ROUSSEAU, welke steeds doet, wat zij zegt: men is altijd sterk genoeg, datgene te doen, wat men wil: het woord deugd stamt van sterkte af: de sterkte is de grondzuil van elke deugd, en de deugd behoort slechts aan een wezen, hetgeen zwak door zijne natuur en sterk door zijnen wil is. Daarom verdraagt een zieke, die het ongeluk kent, zijne ziekte oneindig beter, dan de zieke, die altijd gelukkig is geweest: gene wil zijne ziekte verdragen, deze wil het niet. Hij wil het niet, dewijl zij hem de natuurlijke gelijkheid der menschen doet gevoelen, welke de dood voldingt. Hij wil het niet, dewijl dan ridderorde een poppespel, paleizen eene wildernis en rijkdommen nutteloze stof zijn. Hij wil het niet, dewijl op het sterfbed, ook voor den schitterendsten en verhevensten geest onder de menschen niets overblijft, dan de bewustheid van zijne

onschuld. Hoe meer zich alzoo elk mensch over zijne ziekte ergert, des te zekerder is het, dat zij binnen kort magtiger zijn zal, dan hij.

De standvastigheid is een goed teeken in alle ziekten. De aannaderende dood schijnt mij niet zoo vreeselijk, als de uitwerkselen der kleinmoedigheid. Wij moeten sterven, wanneer het uur des doods slaat; maar lijkgezangen te willen aanheffen, wanneer moed en onverschrokkenheid op den langen nacht des grafs niet kan zegevieren, is doodelijk. Eene buitengewone neerslagtigheid van den geest vertoont zich dikwijls vóór het uitbreken der gierstkoorts: zij komt weder, wanneer de vlekken verdwijnen: zij duurt meestal voort, wanneer bij eene ingeslotene lucht, zwaar deksel en heete geneesmiddelen de vlekken blijven: maar ik heb ook gezien, dat de zieke onverhoeds sterft, wanneer hem, na den afloop dezer ziekte, eene willekeurige vrees overvalt, zoo als hij, — volgens de opmerkingen van den Heer VON STOCKAR, eenen in zijnen jeugdigen leeftijd, tot de ware grootheid ontluikenden zwitserschen arts, — niet sterft, wanneer hij in deze ziekte om den dood wenscht: dewijl hij hem niet vreest, wanneer hij hem wenscht. Eene onwederstaanbare gewaarwording spreekt in mij, bij het eerste bezoek van eenen ongeduldigen, lastigen en ongedurigen zieken in ontstekings-koortsen, die eene spoedige, krachtige en onvermoeide hulp vereischen: hij sterft. De meeste heete en *chronische* ziekten worden door een toornig ongeduld, langduriger of erger, en vele zijn alleen daarom doodelijk, dewijl men aan de natuur het kwaad verwijt, hetgeen men zichzelven berokkent, daar men haar heeft beleedigd: maar dan brengt de mensch de verhitte natuur tot zwijgen, wanneer hij, onder duizende rampen, den weg der Voorzienigheid eerbiedigt; door droefheid omringd, zijn hart in het lijden oefent, en zich op het krankbed zijne gelukkige dagen voor God met

dankbaarheid en niet met vertwijfeling herinnert. Het geduld in lijden is in alle ziekten een opbeurend teeken, dewijl het vol hemelsche beminnelijkheid ons tot boven de wolken verheft, van welke hoogte men smart en lijden beneden zich ziet.

De dood is niet zoo verschrikkelijk als het leven van een' mensch, welke zich den dood in alle deszelfs verschrikkingen voorstelt. Ik heb gezonde menschen van den dood hooren spreken en zieken zien sterven: alleen de gezonde waren in doodsnood, dewijl zij, door de verschrikkingen des doods, hunnen geheelen leeftijd stierven. De standvastigheid in den dood is wel bij domme menschen het uitwerksel hunner ingebeelde regtvaardigheid voor God; maar bij verlichte menschen is zij grootendeels de werking van den reeds in gezonde dagen overwonnen dood. Hoe minder de mensch, over het algemeen, in gezonde dagen den dood heeft gevreesd, hoe gemakkelijker hij zal sterven: hoe meer hij den dood vreest, hoe spoediger die zal komen: hoe meer hij hem ontvlugten wil, hoe nader hij hem zal gevoelen.

Eene opgeruimde gemoedsgesteltenis is echter somtijds een zeer slecht teeken, dewijl groote artsen hebben gezien, dat bij kinderen de vermogens der ziel toenemen, als de krachten des ligchaams verminderen, en dat zij nooit beminnelijker zijn, dan in hunne laatste ziekten. Deze en andere hier toe behoorende waarnemingen zijn mij niet onbekend. Men bespeurt somtijds, dat bij de nadering van het doodsuur, de verbeeldingskracht zich op eene geheel bijzondere wijze verheft, en dat juist deze verheffing een teeken des doods is: ja, het gebeurt dikwijls, dat de zieken zelven, tegen de verwachting van den arts, uit deze inwendige gewaarwording den tijd des doods weten te bepalen. Men bemerkt bij zieke kinderen eene tegennatuurlijke bevalligheid in alle dingen, een verstand, hetwelk anders alleen de vrucht van studie en

ondervinding is, eene wijsheid en welsprekendheid, welke zich verre boven hunnen ouderdom uitstrekken, en dit zijn voorboden des doods. Bij lieden van middelbare jaren is deze verheffing der zielsvermogens grooter dan bij lieden van meer gevorderde jaren. Zij vertoont zich dikwijls onder den zwaren last der ziekte, door eene welsprekendheid, die levendig, treffend en natuurlijk, naar het harmonisch gezang der stervende zwanen, en de laatste wenschen van eenen stervenden vaderlander gelijkt. Ik heb een' man gekend, wiens laatste ziekte krankzinnigheid was geweest, doch welke eenige uren voor zijnen dood, volkomen bij zijn verstand, zijn hart met zulk een vuur, met zulk eene verrukkende welsprekendheid tot God in het gebed verhief, dat voor de grootheid zijner denkbeelden en de kracht zijner uitboezemingen, de aardbol als een zandkorrel scheen te verdwijnen. Aan het einde zijner rede boog hij zijn hoofd, en stierf.

In weerwil van deze waarnemingen is eene opgeruimde gemoedsgesteltenis in ziekten een goed teeken. Het aangevoerde betrekkelijk het toenemen der zielskrachten, in de beschrevene gevallen, is slechts een voorbode des doods: maar het is van de *Stoicynsche* opgeruimdheid zeer onderscheiden. In plaats van door de verheffing der verbeeldingskracht tot dezen staat van opgeruimdheid te geraken, zou men veeleer hem verliezen, dewijl deze verheffingen uit oorzaken voortvloeijen, die met de oorzaken van eenen opgeruimden gemoedstoestand geheel strijdig zijn. Gene hebben iets overspannigs: deze zijn gedwee, zacht en stil.

Er zijn echter ook nog andere gevallen, in welke de gelatenheid onder de goede teekenen niet behoort. Aretaeus, de Cappadociër, heeft zeer scherpzinnig opgemerkt, dat niet alleen de hartstogten ziekten veroorzaken, maar dat ook de ziekten gemoedsomstandigheden te weeg bren-

gen, die tegen derzelver natuur schijnen. Hij zegt, dat in de waterzucht, welke toch eene hoogst verderfelijke ziekte is, men eene verdraagzaamheid en een geduld bespeurt, welke niet uit vreugde, noch uit goede hoop, gelijk bij diegenen ontstaat, wien alles naar hunnen wil gaat, maar uit de natuur der ziekte. Ik vind op eene andere plaats, bij dezen grooten arts, dat het bewonderingswaardig is, dat in eene bloedspuwing, eene zoo erge ziekte, de menschen den moed niet verliezen, schoon zij altijd in gevaar zijn. Aretaeus voegt er zeer juist bij, dat hij gelooft, dat de ongevoeligheid der longen de oorzaak dezer gelatenheid is: want elke smart, hoe gering zij ook is, verwekt vrees voor den dood. Ik heb dikwijls dezelfde opmerking gemaakt bij lieden, die zweren in de longen hadden, welke nog altijd tot in derzelver laatste uur de hoop op herstelling koesterden. Eindelijk beteekent die plotselijke stilte en gelatenheid, in eene zeer smartelijke en de ziel beangstigende ziekte, hetzelfde als de plotselijke ophouding der pijnen in eene ontsteking der darmen, den dood.

Gelijk in de krankzinnigheid het plotselijk wederkomende verstand den dood aanduidt, zoo verkondigt in eene diepe *melancholie*, de plotselijk wederkomende rede somwijlen krankzinnigheid. Ik ben de arts van eene jeugdige, buitengewoon schrandere, verlichte dame geweest, welke vier malen, eer dat ik haar leerde kennen, het ongeluk had van krankzinnig te worden. Eenige jaren daarna bevond zij zich zeer wel: haar geest schitterde verre om haar henen: de zanggodinnen en bevalligheden gingen hand aan hand aan hare zijde. In dezen toestand baarde zij een kind, kreeg de gierstkoorts, en werd door dit kraambed zoo afgemat, dat zij in hevige stuipen verviel, welke gedurende een paar jaren door een' *practicus*, met aderlatingen, purgatien,

warme baden en thee onderhouden werden. Vijf der vreeselijkste aanvallen van stuipen, en twintig flaauwten overvielen haar elken dag, toen ik bij haar geroepen werd. Op de door haar van mij voorgeschrevene gebruikte middelen, bevond zij zich dadelijk veel beter: zij herhaalde zich grootelijks steeds meer en meer, alle hare bekenden meenden, dat zij gezond was, en zij was het ook geworden, wanneer ik ook de zedelijke oorzaken van ziekten konde genezen. Na verloop van eenige jaren verviel zij, door omstandigheden, in eene diepe *melancholie*, uit deze in eene krankzinnigheid; uit deze weder in eene zeer diepe *melancholie*, in welke zij zich verbeeldde, dat zij de laagste onder alle de schepselen was, eene verworpene in de oogen van God, een van de keten aller wezens afgescheurde schakel, tot de verdoemenis geboren, in hare opgeruimdste uren eene levendige bewoneres van een stil hol, in hare zwartste uren in het middelpunt der vlammen: deze toestand was haar aanzijn, en alle hare vorige ziekten de uitwerkselen van dezen toestand. Uit deze valsche grondstellingen trok zij doorgaans de wonderbaarlijkste besluiten, onder welke voor mij het treurigste was, dat zij alle geneesmiddelen verwierp. Zoo heeft zij meer dan een jaar in de eenzaamheid, in het gebed, in den omgang met eenen zwaarmoedigen geestelijke en in vertwijfeling geleefd, toen zij op eenen dag in eens hare *melancholie* verloor. Zij erkende, dat hare gemaakte grondstellingen, de daaruit getrokkene besluiten, en de geheele afwijking van hare vorige levenswijze de treurige uitwerkselen eener verwarde verbeelding waren geweest. Zij vormde nu weder een geheel ander, verstandig en, volgens hare omstandigheden, geschikt levensplan. Zij toonde, in alle mogelijke betrekkingen, hare voormalige scherpzinnigheid en haar uitgebreid verstand; alleen lachte zij somwijlen eenigzins

onnatuurlijk. Na drie op deze wijze doorgebragte dagen verviel zij in de vreeselijkste krankzinnigheid.

Men ziet hieruit, hoe ver zich de bijzondere teekenen der ziekten, derzelver veranderingen en uitgang uitstrekken. Ik heb hier slechts weinige verzameld. De natuur is te groot, en mijn geest veel te klein, dezelve te omvatten.

NEGENDE HOOFDSTUK.

Over den invloed der waarnemingskunst op de ondervinding.

Het zamenstel eener ziekte wordt door de waarnemingskunst alleen niet gevonden, wijl men de dingen zien moet, *hoe* zij zijn, eer men onderzoeken kan, *waarom* zij zijn. Men komt daartoe door middel van de kennis van bijzondere waarheden, die steeds voortvloeijen uit eene gansche rij van zamenhangende opmerkingen; de kennis der gebeurtenissen leidt tot grondstellingen. Gene behoort tot het gebied van den waarnemingsgeest, deze is het werk van de *genie.* De waarnemingsgeest verschaft ons de geschiedkundige kennis, de *genie* de wijsgeerige.

Wij letten op de toevallen, ten einde door dezelve tot de teekenen en tot de werkingen te komen, en door deze, wederom tot de oorzaken. Het binnenste der natuur bleef ons voor altijd verborgen, wanneer het onder de zinnen vallende ons niet onderrigtte van hetgeen zich voor de zinnen verbergt. Wanneer wij alle toevallen eener ziekte kennen; wanneer wij dezelve onderling vergelijken; het onbestendige afzonderen en het bestendige vereenigen, dan hebben wij de geschiedenis van den aanvang, van de veranderingen en van den uitgang der ziekte. In de op deze wijze verkregene, en van daar steeds meer in het algemeen getrokkene, geschiedenis,

vinden wij den besten leiddraad tot de verschillende, in het volgende deel van dit werk, in het boek over de *genie*, opgeteekende oorzaken der ziekten, en van deze tot de onderscheidene, korte, lange, mogelijke en onmogelijke wegen om dezelve te verzachten of te genezen. Het gewigt der waarnemingskunst blijkt uit den ganschen zamenhang der voor den geneesheer zoo noodzakelijke kennis.

Zonder de kennis der teekenen waren de meeste ziekten voor ons een ondoordringbaar doolhof. Door den zamenloop met buitengewone omstandigheden, zijn dezelve dikwijls zoo verward, en liggen voor den uitersten scherpzin zoo zeer verborgen, dat men daarbij op de geringste omstandigheden moet letten, wijl de kleinste omstandigheden, met betrekking tot alles, wat de ziekte is voorafgegaan, wat dezelve vergezelt en nog volgen kan, dikwijls van de grootste beteekenis zijn. De op te gevene menigte van ongeneeslijke ziekten klimt daarom dikwijls tot in het oneindige, wijl men, door de teekenen niet te kennen, de ingewikkeldste ziekten veelal miskent, de eene ziekte voor de andere houdt, en zich in deze van middelen bedient, die in de andere noodig waren. De naauwkeurigste waarneming en vergelijking aller omstandigheden, en de uit dezelve afgeleide teekenen, maken den eenigen, eenvoudigen en zekeren weg uit tot de kennis derzelve; de geregelde, vlijtige en getrouwe beschrijving van den aanvang, voortgang en uitgang, maakt de geschiedenis der ziekte uit. Hippocrates, die op alles lette, die alles naspoorde, en die niets te vergeefs onderzocht, heeft op de kleur der oogen, der haren en der huid gelet; zelfs liet hij de stem niet onopgemerkt, opdat hem niet eenig kenteeken des temperaments ontging, hetgeen aan deze of gene ziekte bijzonder onderworpen mogt zijn, en zoo overzag hij met een bewonderenswaardig geluk het tegenwoordige, het verledene en het toekomende.

Onder al hetgeen de geneeskunst den geest belangrijks aanbiedt, is alzoo de geschiedenis der ziekten het allerbelangrijkste. Iedere ziekte moet door den geneesheer gekend zijn, zoo als zij, aan zichzelve overgelaten, haren gang gaat. Het ware, bestendige en onveranderlijke karakter eener ziekte werd nooit gevonden, wanneer men, door eene ongepaste diëet, de natuur in haren loop stoorde, of haar weg door een' stroom van geneesmiddelen afgesneden werd. Alle omstandigheden moeten zoodanig beschreven zijn, als zij in de natuur rijwijze op elkander volgen. De natuur zelve moet in de waargenomene gevallen hare aangeborene krachten ten toon spreiden, en deze moeten niet door duizende hinderpalen ontsteld, verzwakt en gestoord worden. Men moet de eenvoudige oorzaak eener werking niet vermenigvuldigen, zoodra men door die werking tot deze eenvoudige oorzaak opklimmen wil. De eenvoudige en bestendige uitwerkselen van iedere ziekte worden zamengesteld, vermenigvuldigd en onkenbaar, wanneer men bij hare gewone oorzaken duizende vreemde voegt, en bijgevolg haar uiterlijk aanzien en haar gansche wezen verandert. De geneesheer of de omstanders zijn dikwijls de eenige oorzaak der buitengewone toevallen. Dikwijls vloeit haar verschil uit het verschil der geneeswijzen voort. Ook zijn alle, bij ongerijmde en natuurlijke geneeswijzen in het werk gestelde waarnemingen geheel onnut, wanneer zij de natuur niet voorstellen zoo als dezelve is, maar gelijk de geneesheer dezelve verdraait. De naauwkeurige waarneming der ziekten alleen leidt ons tot de kennis der verschijnselen in de ziekten, die niet onmiddellijk uit hare natuur voortvloeijen. Ook de eigenlijke krachten der geneesmiddelen kwamen nimmer aan den dag, wanneer men niet wist, wat de, aan zichzelve overgelatene natuur in eene ziekte goeds of kwaads uitrigten kan. Hip-

POCRATES heeft dáárom de beste ziektegeschiedenissen geschreven, wijl hij in zijne boeken over de *epidemische* ziekten bijna van geene gebruikte geneesmiddelen spreekt, en zelfs niet verheelt, dat zijne meeste lijders gestorven zijn.

De ouden bedienden zich over het algemeen van weinige geneesmiddelen, volstrekt niet van vele aderlatingen en van eene dunne waterachtige diëet. Zij hielden zich hoofdzakelijk bezig met de waarneming der teekenen van de ziekten, derzelver voortgang en uitgang, en zochten in de kunst, om de duisterste ziekten te erkennen en derzelver uitgang te voorzeggen, hunne eer. Veelligt dachten zij, gelijk ROUSSEAU: dat zij kwalijk konden zien, wat men doen moest, en daarom wilden zij het onderwerp, waarop zich alle handelingen des geneesheers gronden, goed zien.

Wien het alzoo om de ware ondervinding in de geneeskunde te doen is, moet eerst de ware geschiedenis der ziekten trachten te leeren kennen: want dit is de ware en onveranderlijke grondslag der kunst. Na de waarneming der bijzondere ziekten, regelt hij in de algemeene geschiedenis der ziekten ieder verschijnsel, zoo als, in de natuur, bij de meeste ziekten het eene op het andere volgt. Hij brengt tot dezelve het begin, den voortgang en uitgang van iedere ziekte, gelijk zij in de meeste gevallen waargenomen wordt. De beschrijving van zeldzame verschijnselen en minder bestendige toevallen komt in de bijzondere, en op enkele personen betrekking hebbende geschiedenis der ziekten. De algemeene en bijzondere geschiedenis, echter, bestaat altijd slechts in de geschiedenis der gewrochten, wijl men de oorzaken eerst dan bepalen kan, wanneer de geschiedenis van gene met de uiterste naauwkeurigheid afgehandeld is. De meer algemeene, grootere en op alle bijzondere gevallen betrekking hebbende beschouwingen,

voorschriften, grondstellingen, grondwaarheden, het afgetrokkene, en in den eigenlijken zin, het *theoretische* ontstaat op het laatst, wanneer men alle noodige *data* tot lichtvolle besluiten voor zich heeft. Hoe meer de oogen gezien hebben, des te meer ziet het verstand.

HIPPOCRATES hield de waarnemingskunst voor het wezentlijkste gedeelte der geneeskunde, en wijdde zijne meeste en grootste, en niet genoeg te roemene opmerkzaamheid, met zulk een gevolg daaraan toe, dat hij nog tegenwoordig ons onze ziekten leert kennen. Men heeft berekent, dat slechts het tiende gedeelte der werken van HIPPOCRATES over de gezamentlijke deelen der geneeskunde, en, daarentegen, de overigen alle van de teekenen handelen. De op hem volgende Grieken zochten eveneens hunne meeste eer in de naauwkeurige kennis der verschijnselen in de ziekten en derzelver teekenen, en volgens deze alleen geraakten zij tot de kennis der oorzaken en der aanwijzingen tot de genezing. Hun geheel leven was eene voortdurende waarneming. CELSUS zegt: ofschoon de geneesheeren, die na HIPPOCRATES gekomen zijn, vele nieuwigheden hebben ingevoerd, zoo hebben zij zich met betrekking tot de teekenen, toch altijd aan de leer van HIPPOCRATES gehouden. CAELIUS AURELIANUS hield zich zoo zeer met de teekenen onledig, dat hij dikwijls aan het overige niet eens dacht; somwijlen schildert hij de gansche ziekte, door die kennis ondersteund, met het penseel der natuur. Eenige drijven, wel is waar, deze vlijt te ver. AVICENNA vermenigvuldigde zonder grond de teekenen der ziekten, een gebrek, hetgeen maar al te zeer wordt nagevolgd, wijl het gemakkelijk is. De smaak voor de teekenleer nam af, toen men de natuur niet meer in de natuur zocht. Dezelve ging verloren onder de heerschappij van PARACELSUS en der scheikundigen, die, met uitzondering hunner bespottelijke en verachtelijke pisgeleerd-

heid, om de teekenen zich niet bekommerende, de ziekten wilden genezen, zonder dezelve te kennen, en niet zoo zeer op enkele geneesmiddelen, dan op een algemeen geneesmiddel dachten, ten einde alle ziekten met een' houw te dooden. De *mathematische* geneesheeren zochten de natuur in hunne berekeningen, en vergaten de geschiedenis der ziekten en derzelver teekenen. SYDENHAM, BAGLIVI, STAHL en BOERHAAVE komt den roem toe, ons weder op nieuw, met een grootsch pogen, op dezen koninklijken weg te hebben gebragt. Eindelijk spreekt ook, in dit opzigt, de zegepralende kracht der waarheid van eenige leerlingen van BOERHAAVE, hetgeen, volgens een' sineesch' wijsgeer, den hoogsten trap van roem uitmaakt: Hunne eeuw konde hen niet missen.

De waarnemingskunst is alzoo, met betrekking tot de ondervinding, van het grootste belang, wijl de geschiedenis van de natuur der ziekten den grondzuil van de wetenschap des geneesheers uitmaakt. Men kan, echter, de waarnemingskunst verstaan, en de kunst van besluiten niet; daarom vordert de waarnemingsgeest, om tot de ondervinding te geraken, den bijstand van de *genie.* Gene let op alles, wat in de zinnen valt; deze merkt het verband der algemeene waarheden op. Gene opent de kennis der geschiedenissen, deze de kennis der zaken. De waarnemingsgeest toont ons hetgeen HIPPOCRATES leerde, de *genie* wat GALENUS leeren wilde.

SAADI verhaalt, dat, toen men den wijzen LOCKMANN vroeg, van wien hij zijne wijsheid had geleerd, deze Indiaan antwoordde: van de blinden, die den voet nooit zetten zonder van de vastheid des bodems verzekerd te zijn; ik heb waargenomen alvorens te besluiten; ik heb besluiten gevormd, eer ik schreef.